AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ

ISSN 2709-247X (Print)
ISSN 2709-2488 (Online)

MƏKTƏBƏQƏDƏR VƏ İBTİDAİ TƏHSİL

ELMİ-METODİK JURNAL

2025, №3/252

JOURNAL of PRESCHOOL
and PRIMARY EDUCATION

Jurnalın indekslənməsi/ Indexed by

Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında
Ali Attestasiya Komissiyası

ESJI www.ESJIndex.org Eurasian Scientific Journal Index

Directory of Research Journal Indexing DRJI

CYBERLENINKA

ROOTINDEXING JOURNAL ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE

CiteFactor Academic Scientific Journals

ResearchGate

OpenAlex

INTERNET ARCHIVE

calaméo

idealonline

Scilit

ERIHPLUS EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

MIAR

INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

PSIref Bringing ideas to light

doi® digital object identifier

Shibata

Academia.edu share research

Clarivate

Dimensions

MƏKTƏBƏQƏDƏR və İBTİDAİ TƏHSİL

Elmi-metodik jurnal. 1970-ci ildən «Azərbaycan məktəbi» jurnalına əlavə kimi nəşr olunmağa başlayıb. Jurnal 2000-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin elmi-metodik nəşri kimi fəaliyyətini davam etdirir. ISSN 2709-247X (Print) lSSN 2709-2488 (Online)

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin 05 may 1997-ci il tarixli Nizamnaməsi ilə təsdiq edilmiş, Ədliyyə Nazirliyində «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» adı ilə dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Qeydiyyat şəhadətnaməsi № 544. 2009-cu ildə jurnalın adı dəyişdirilərək «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil» adlandırılmışdır (AR Ədliyyə Nazirliyinin 11/648 №-li, 20.05.2009-cu il tarixli məktubu).

«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil» jurnalı məktəbəqədər və ibtidai təhsil sahəsində elmi-nəzəri məqalələrin, müasir dövrün tələblərinə uyğun milli və xarici təcrübəni praktik və nəzəri baxımdan əks etdirən araşdırma materiallarının nəşrini həyata keçirir. Jurnalda təlimin məzmununu, tərbiyəçi və müəllimlərin, psixoloq və defektoloqların pedaqoji təcrübəsini ümumiləşdirən məqalələrə yer verilir. Müasir təlim texnologiyalarının, pedaqoji innovasiyaların təbliği, ailə-məktəb, müəllim-şagird, tərbiyəçi-uşaq münasibətlərinin pedaqoji-psixoloji aspektlərini əks etdirən yazıların dərci jurnalda daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Məqalələr Azərbaycan, rus, ingilis və türk dillərində dərc olunur. Müəlliflərin şəxsi maraqlarını əks etdirən, elmi-metodiki nəticəsi olmayan məqalələr qəbul edilmir. Jurnal Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi nəşrlər sırasındadır.

PRESCHOOL and PRIMARY EDUCATION

Scientific and methodological journal. It has been published since 1970 as a supplement to the «Azerbaijan Journal of Educational Studies». The journal has been operating as the scientific-methodical publication of the Ministry of Science and Education Republic of Azerbaijan since 2000. ISSN 2709-247X (Print) ISSN 2709-2488 (Online)

The journal «Preschool and primary education» publishes scientific and theoretical articles in the field of preschool and primary education, research materials reflecting national and international experience from a practical and theoretical point of view in accordance with the modern requirements. The journal also publishes articles summarizing the content of training, the pedagogical experience of educators, teachers, psychologists and disability specialists. Promotion of modern learning technologies, pedagogical innovations and articles that reflect pedagogical and psychological aspects of family-school, teacher-student, educator-child relationships are always in the focus of the journal. Articles are published in Azerbaijani, Russian, English and Turkish languages. Articles that reflect the conflict of interests and have no scientific methodological purpose are not accepted. The journal is among the recommended scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan.

© Məktəbəqədər və ibtidai təhsil / Preschool and Primary Education, 2025

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
“Məktəbəqədər və ibtidai təhsil” jurnalı

Baş redaktor əvəzi
Böyükağa Mikayıllı

Redaksiya heyəti

Aqşin Əliyev (Pekin Xarici Dillər Universiteti)
Arif Əsədov (Bakı şəhəri, 291 nömrəli Ekologiya liseyi)
Xalidə Musayeva (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Laləzar Cəfərova (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Müseyib İlyasov (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Natalya Naumova (Rusiya Federasiyası Samara Humanitar Akademiyası)
Səidə Əhmədova (BŞTİ, Təlimə Dəstək Mərkəzi)
Tran Mai Uoc (Vyetnam Bank Universiteti)
Təranə Mirzəyeva (Göyçay şəhər, 3 nömrəli tam orta məktəb)
Uğurcan Toqay (Türkiyə Milli Təhsil Nazirliyi)
Ülviyyə Mikayılova (ADA Universiteti)

Redaksiya şurası

Akif Abbasov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Anar Xələfov (Məktəbəqədər və Ümumi Təhsil üzrə Dövlət Agentliyi)
Asəf Zamanov (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Arzu Süleymanova (177 nömrəli tam orta məktəb)
Buket Akkoyunlu (Çankaya Universiteti, Türkiyə)
Cəlal Allahverdiyev (Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti)
Doris Bühler-Niederberger (Wuppertal Universiteti, Almaniya)
Elnarə Məmmədova (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Elvin Rüstəmov (Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi)
Eve Eisenschmidt (Tallin Universiteti, Estoniya)
Ənvər Abbasov (Bakı Slavyan Universiteti)
Fərrux Rüstəmov (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Gülşən Eminova (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Guljahon Jumanazarova (Jizzax Dövlət Pedaqoji Universiteti, Özbəkistan)
Hamlet İsaxanlı (Xəzər Universiteti, Azərbaycan)
Hümeyir Əhmədov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Həqiqət Hacıyeva (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
İntiqam Cəbrayılov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
İlahə Rəsulova (Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi)
İradə Məlikova (74 nömrəli tam orta məktəb)
İlham Cavadov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Könül Pirverdiyeva (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Qüdsiyyə Qəmbərova (AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu)
Nodira Soatova (Jizzax Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Pavel Luşin (Ukrayna Pedaqoji Elmlər Akademiyası)
Ramiz Əliyev (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Sübhan Talıblı (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialı)
Surayyo Eşonkulova (Alfraqanus Beynəlxalq Universiteti, Özbəkistan)
Şəhla Əliyeva (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Vidadi Xəlilov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Vira Remajevskaya («Lewenia» Təhsil və Reabilitasiya Mərkəzi, Ukrayna)
Valeri Kiricuk (Ukrayna Milli Pedaqoji Elmlər Akademiyası)

Redaksiya
Məhəbbət Əliyeva, Landa Cəfərova, Aytən
Həsənova, Arzu Nuruzadə, İradə Əsədova, Fəridə Əhmədova, Selcan Heydərova

Redaksiyanın ünvanı:
AZ 1118, Bakı şəhəri, Nəsimi küçəsi 37
Telefon: (+994) 50 344 96 76
E-mail: info@ppe-journal.edu.az

THE MINISTRY OF SCIENCE AND EDUCATION THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
Journal of Preschool and Primary Education

Editor-in-chief
Boyukagha Mikayilli

Editorial Board

Agshin Aliyev (Beijing Foreign Studies University)
Arif Asadov (Baku city, Ecological Lyceum No.291)
Khalida Musaeva (Azerbaijan State Pedagogical University)
Lalazar Jafarova (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Museib Ilyasov (Azerbaijan State Pedagogical University)
Natalya Naumova (Russian Federation Samara Humanitarian Academy)
Saida Akhmedova (Training Support Center of the Education Department of Baku)
Tran Mai Uoc (Banking University Vietnam)
Tarana Mirzeyeva (Goychay city, Secondary school No. 3)
Ugurcan Togay (Republic of Türkiye Ministry of National Education)
Ulviya Mikayilova (ADA University)

Editorial council

Akif Abbasov (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Anar Khalafov (The State Agency for Preshool and General Education)
Asef Zamanov (Azerbaijan State Pedagogical University)
Arzu Suleymanova (Secondary school No. 177)
Anvar Abbasov (Baku Slavic University)
Buket Akkoyunlu (Çankaya University, Turkey)
Jalal Allahverdiyev (Azerbaijan State University of Economics)
Doris Bühler-Niederberger (University of Wuppertal, Germany)
Elnara Mammadova (Azerbaijan State Pedagogical University)
Elvin Rustamov (Ministry of Science and Education Republic of Azerbaijan)
Eve Eisenschmidt (Tallinn University, Estonia)
Farrukh Rustamov (Azerbaijan State Pedagogical University)
Gulshan Eminova (Azerbaijan State Pedagogical University)
Guljahon Jumanazarova (Jizzakh State Pedagogical University, Uzbekistan)
Hamlet Isakhanli (Khazar University, Azerbaijan)
Humeyir Ahmadov (Institute of Education of the Republic of Azerbaijan)
Hagigat Hajiyeva (Azerbaijan State Pedagogical University)
Intigam Jabrayilov (Institute of Education of the Republic of Azerbaijan)
Ilaha Rasulova (Ministry of Science and Education Republic of Azerbaijan)
Irada Malikova (Secondary school No. 74)
Ilham Javadov (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Konul Pirverdiyeva (Azerbaijan State Pedagogical University)
Qudsiyya Gambarova (İnstitute of Linguistics named after Nasimi, ANAS)
Nodira Soatova (Jizzakh State Pedagogical University, Uzbekistan)
Pavel Lushin (Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine)
Ramiz Aliyev (Azerbaijan State Pedagogical University)
Subhan Talıblı (The Shamakhi branch of the Azerbaijan State Pedagogical University)
Surayo Eshonkulova (Alfraqanus International University, Uzbekistan)
Shahla Aliyeva (Azerbaijan State Pedagogical University)
Vidadi Khalilov (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Vira Remajevskaya (Education and Rehabilitation Center «Lewenia», Ukraine)
Valery Kirichuk (The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine)

Editorial team
Mahabbat Aliyeva, Landa Jafarova, Aytan
Hasanova, Arzu Nuruzade, Irada Asadova, Farida Ahmadova, Seljan Heydarova

Adress:
37 Nasimi St., Baku, Azerbaijan 1118
Tel: (+994) 50 344 96 76
E-mail: info@ppe-journal.edu.az

İÇİNDƏKİLƏR / №3, 2025

Şərafət Baxışova
Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inkişafetdirici təlimin didaktik əsasları 9-24

İlahə Şıxəliyeva
Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inklüziv təhsil mühitinin yaradılması:pedaqoji yanaşma 25-39

Vahidə Azayeva
Effektiv ünsiyyətin təmini: dinləyib-anlamanın əhəmiyyəti 41-51

Günel Əhmədova
İntellektual inkişaf pozuntusu olan kiçik yaşlı uşaqlarda eşitmə yaddaşının formalaşmasında şeir əzbərləmənin rolu 53-64

Təranə Paşayeva
Səfərəli bəy Vəlibəyovun pedaqoji fəaliyyəti və müəllimlik irsi 65-74

Səbinə Rəhimova
Məktəbəqədər təhsildə öyrənmə prosesinə layihə əsaslı yanaşma 75-90

Pərişan Həsənova
Məktəbəqədər təhsildə uşaqların intizam tərbiyəsi və onun bəzi problemləri 91-101

CONTENTS / №3, 2025

Sharafat Bakhishova
Didactic foundations of developmental teaching in preschool educational institutions 9-24

Ilaha Shikhalieva
Creating an inclusive educational environment in preschool institutions: a pedagogical approach 25-39

Vahida Azayeva
Ensuring effective communication: the importance of listening comprehension 41-51

Gunel Ahmadova
The role of poem memorization in the development of auditory memory in young children with intellectual developmental disorders 53-64

Tarana Pashayeva
Pedagogical activity and teaching legacy of Safarali bey Valibayov 65-74

Sabina Rahimova
Project-based approach to the learning process in preschool education 75-90

Perishan Hasanova
Disciplinary education of children in preschool education and some of its problems 91-101

DIDACTIC FOUNDATIONS OF DEVELOPMENTAL TEACHING IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Sharafat Bakhishova

Azerbaijan State Pedagogical University,
Department of Preschool Education Pedagogy and Methodology,
Associate Professor, Doctor of Sciences in Pedagogy
E-mail: sharafat_baxishova1960@mail.ru
https://orcid.org/0000-0003-7848-2068

Abstract. The study explores the topic of "Didactic Foundations of Developmental Teaching in Preschool Educational Institutions," clarifying its essence and analyzing contemporary pedagogical approaches, the content of teaching, methods and technologies, as well as factors influencing children's individual, social, and emotional development. It emphasizes that the comprehensive development of children's cognition primarily requires the implementation of developmental teaching, ensuring continuity throughout the process. The teaching technology model should be designed in such a way that educators focus all their efforts on fostering self-development and personality growth in organizing the educational process. The research provides a detailed explanation of the importance of applying methods that stimulate cognitive activity, as well as the effective organization of learning sessions. Theoretical and practical recommendations for the implementation of developmental teaching are also presented.

Keywords: developmental teaching technology, development of cognitive functions, creative thinking, didactic foundations, interactive training.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0113
To cite this article: Bakhishova Sh. (2025). Didactic foundations of developmental teaching in preschool educational institutions. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 252, Issue III, pp. 9-24.
Article history: received – 03.07.2025; accepted – 07.08.2025.
CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İNKİŞAFETDİRICİ TƏLİMİN DİDAKTİK ƏSASLARI

Şərafət Baxışova

ADPU-nun Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası və metodikası
kafedrasının dosenti, pedaqogika üzrə elmlər doktoru
E-mail: sharafat_baxishova1960@mail.ru
https://orcid.org/0000-0003-7848-2068

Annotasiya. Tədqiqatda məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inkişafetdirici təlimin didaktik əsasları mövzusu üzərində araşdırma aparılır, mahiyyəti tədqiq edilir, müasir pedaqoji yanaşmalar, təlimin məzmunu, metod və texnologiyaları, uşaqların fərdi, sosial, emosional inkşafına təsir edən amillər və s. məsələlər təhlil olunur. Qeyd olunur ki, uşaqların idrakının hərtərəfli inkişaf etdirilməsi, ilk növbədə, inkişafetdirici təlimin həyata keçirilməsini, bu prosesdə varisliyin gözlənilməsini tələb edir və təlim texnologiyasının modeli elə təqdim edilməlidir ki, tərbiyəçi-müəllim təlim prosesinin təşkilində bütün səylərini özünüinkişafa və şəxsiyyətin inkişafına yönəltsin. Tədqiqatda inkişafetdirici təlimin tətbiqində idrak fəallığını stimullaşdıran metodların, məşğələlərin təşkili və onların səmərəli tətbiqinin əhəmiyyəti ətraflı izah olunur. Eyni zamanda inkişafetdirici təlimin səmərəli təşkili üçün nəzəri, praktik tövsiyələr təqdim edilir.

Açar sözlər: inkişafetdirici təlim texnologiyası, idraki funksiyaların inkişafı, yaradıcı təfəkkür, didaktik əsaslar, interaktiv təlim formaları.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0113
Məqaləyə istinad: Baxışova Ş. (2025). Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inkişafetdirici təlimin didaktik əsasları. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», № 3 (252), səh. 9-24.
Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 03.07.2025; qəbul edilib – 07.08.2025.
CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş / Introduction

"Demokratiya və təhsil" əsərində amerikalı ictimai xadim və filosof Con Dyui yazmışdır: "Təhsil həyata hazırlıq deyil, təhsil həyatın özüdür" [Dewey, J., 2000].

Təhsil keyfiyyət prosesidir, hər bir ölkənin insan inkişafı və dövlətin gələcəyi üçün zəruridir. Biz artıq elə bir sürətlə inkişaf edən dövrdə yaşayırıq ki, təhsil sahəsində atılan addımlar müasir tələblərlə deyil, gələcəyin perspektivləri üzərində köklənməli və kəmiyyətə deyil, keyfiyyətə yönlənməlidir. Müasirləşən cəmiyyətlərdə bilik və bacarıqlar kapital sayılır və iqtisadiyyatın əsas resursuna çevrilir.

"Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" nda ["Azərbaycan müəllimi"., 2013] ikinci strateji istiqamət təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu istiqamət innovativ təlim metodlarını tətbiq edən, təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsini təmin edən səriştəli təhsilverənin formalaşdırılmasına xidmət edir və özündə təhsilverənlərin peşəkarlığının yüksəldilməsi, təhsilalanların nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə yeni sistemlərin qurulmasını, təhsilalanların istedadının aşkar olunması və inkişafı ilə bağlı, habelə xüsusi qayğıya ehtiyacı olanlar üçün inklüziv təlim metodologiyasının yaradılmasını ehtiva edir.

Bu gün məktəbəqədər yaşlı uşaqların bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasında daha çox diqqət yetirilməli olan – onun təfəkkürünün və intellektual potensialının inkişaf etdirilməsidir.

Professor Y.Kərimov insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasında onun fəallığının mühüm rol oynadığını qeyd edərək şəxsiyyət adlanan mürəkkəb bütövdə üç əsas cəhəti fərqləndirməyin mümkünlüyünü göstərir:

1) Fəallıq idraka, ətraf aləmdəki dəyişikliyə, insanın şəxsi təbiətinin dəyişməsinə, psixi həyat tərzində baş verənlərin korrektəsinə (özünütərbiyəyə) yönəlmiş çoxtərəfli fəaliyyətdə özünü göstərir.

2) Şəxsiyyətin imkanları, onun fəaliyyətinin müvəffəqiyyətlərinin psixoloji şərtlərini (xüsusilə qabiliyyəti) əhatə edir.

3) Şəxsiyyətin davranış üslubu psixoloji xüsusiyyətləri (temperament və xarakter) əhatə edir. Fəallıq ətraf aləmlə qarşılıqlı fəaliyyət prosesində meydana çıxır [Kərimov, Y.Ş., 2010].

Araşdırmalar göstərir ki, məktəbəqədər müəssisələrdə inteqrativ təlimə, yeni təlim texnologiyalarının tətbiqinə, müxtəlif fəaliyyət növlərinin əlaqələndirilməsinə, inkişafetdirici təlimin təmin olunmasına kifayət qədər diqqət yetirilmir. Tərbiyəçi-müəllimlərin bir qismi inkişafetdirici təlimin mahiyyətini dərk etmir,

yaradıcı yanaşma ilə işləməyi bacarmır, metodik kömək, zəruri ləvazimatlar əldə etməsi mümkün olmur və təlimdə hələ də ənənəvi metodları tətbiq etdikləri üçün bu problemə lazımi əhəmiyyət verə bilmirlər. Müşahidələr göstərir ki, bəzi yaradıcı, yenilikçi tərbiyəçi-müəllimlərin gözlənilən nəticəni əldə edə bilməmələrinin səbəbi məktəbəqədər müəssisə rəhbərlərinin, tərbiyəçi-müəllimlərin inkişafetdirici təlim haqqında pedaqoji-psixoloji, nəzəri və praktik biliklərinin kifayət qədər olmamasıdır. Bu zərurətdən məktəbəqədər təhsil pilləsində inkişafetdirici təlimin nəzəri və praktik əsaslarının tədqiqinə ehtiyac yaranmışdır.

Müasir təhsil insanın əqli fəaliyyətinin təşkil olunmasının daha təsirli üsullarını aşkarlamağa və istifadə etməyə çalışır. Buna görə də yeni tədris metodologiyaları və texnologiyaları sınaqdan keçirilir, praktik fəaliyyətə əsaslanan tədris metodları istifadə olunur, öyrənənlərə yönəlmiş təhsilin məzmunu, ümumi və peşəkar təhsildə pedaqoqun rolu və ona olan tələblər dəyişir. İnnovativ texnologiyalara əsaslanan fəal və interaktiv pedaqoji metodlar passiv ənənəvi tədris modelini sıxışdırır.

Təhsildə bu yeni yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təlim uşaqların yaddaşının təkcə yeni elmi biliklərlə zənginləşdirilməsinə deyil, təfəkkürün, şəxsi keyfiyyət və qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsinə, həyat üçün zəruri olan bacarıqların qazanılmasına yönəldilsin. Ənənəvi təhsil, əsasən, bilik verilməsinə yönəlmişdirsə, müasir təhsil uşaqyönümlülük, nəticəyönümlülük, şəxsiyyətyönümlülük, tələbyönümlülük prinsiplərinə əsaslanır, bu baxımdan səriştəlilik əsas hədəf kimi qarşıda durur. Bunun üçün, ilk növbədə, uşağın idrakının inkişafını təmin etmək vəzifəsi ön plana keçir.

Yüksək intellektual hazırlığa malik, qazandığı biliklərdən istifadə etməyi bacaran, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə yiyələnmiş, fəal, şüurlu, məsuliyyətli, rəqabətədözümlü, konstruktiv şəxsiyyətin yetişdirilməsi müasir təhsilimizin əsas mahiyyət və məqsədini təşkil edir.

İnkişafetdirici təlim şəxsiyyətin inkişaf qanunauyğunluqlarına bilavasitə yönələn təlimdir, məktəbəqədər müəssisələrin təlim potensialının maksimum səmərəli həyata keçirilməsini təmin edir. Bu prosesdə inkişafetdirici effekt birbaşa nəticəni göstərir. Bu təlim növü yalnız idrak funksiyalarının (təfəkkürün, qavramanın, yaddaşın və s.) inkişafı ilə məhdudlaşmır, həmçinin insan fəaliyyətinin müxtəlif növ və formalarında uşağın subyekt kimi formalaşmasına xüsusi diqqət yetirir, uşağa şəxsiyyət kimi baxaraq onun gələcək inkişafı üçün maksimum əlverişli şərait yaradır.

İnkişafetdirici təlim inkişaf qanunauyğunluqlarını nəzərə alır və istifadə edir, fərdin səviyyəsinə və xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılır. İnkişafetdirici təlimdə pedaqoji təsirlər stimullaşdırır, istiqamətləndirir və şəxsiyyətin irsi göstəricilərinin inkişafını sürətləndirir, yəni təlim inkişafdan irəlidə gedir. İnkişafetdirici təlim

uşağın şəxsi keyfiyyətlərinin bütöv məcmusunun inkişafına istiqamətlənir və uşağın "yaxın inkişaf zonası"nda baş verir.

İnkişafetdirici təlim öz əsasını Y.A.Komenski, İ.H.Pestalotsi, J.J.Russo, İ.F. Herbart, K.D.Uşinski və başqalarının əsərlərindən götürür. Bunun elmi cəhətdən əsaslandırılması, inkişafetdirici təlimin konsepsiyası, yəni uşağın inkişafında əsas məqsədə çatmaq üçün təlimin inkişafdan qabaqda getməsi ideyası XX əsrin 20 – 30-cu illərində, ilk dəfə L.S.Vıqotski tərəfindən irəli sürülmüşdür. Onun fərziyyəsinə görə biliklər təlimin son məqsədi yox, yalnız şagirdin inkişaf vasitəsidir.

L.S.Vıqotskinin çox önəmli tezisinə görə təlim və inkişaf vəhdət təşkil edir. Bu zaman təlim inkişafı qabaqlayaraq onu stimullaşdırır, eyni zamanda da özü aktual inkişafa əsaslanır. Beləliklə, "təlim uşaqların inkişafının dünəninə yox, sabahına yönəlməlidir" [Vıqotski, L.S., 1991].

Müasir psixologiya elmində şəxsiyyətin təlimi və inkişafının dialektik qarşılıqlı əlaqələri haqqında L.S.Vıqotskinin irəli sürdüyü konsepsiya geniş yayılmaqla, bir çox dünya psixoloqları tərəfindən qəbul olunmuşdur və burada aparıcı rol təlimə verilir. Təlim didaktikanın komponentidirsə, inkişaf psixoloji prosesdir. Uşağa qarşı tərbiyədə düzgün və optimal metod və vasitələrin seçilməsi, tələblərdə həssaslıq, münasibətlərdə və cəzada ölçü hissinin gözlənilməsi, hörmət və tələbkarlığın məharətlə uzlaşdırılması və s. kimi amillərin nəzərə alınması onlarda şıltaqlıq, tərslik, xudbinlik kimi mənfi iradi xüsusiyyətlərin aradan qaldırılmasını təmin edə bilir. Ümumiyyətlə, uşağın psixi inkişafı, idraki təxəyyülü, təlim və tərbiyəsi, nitqinin inkişafı, ünsiyyət qurmaq bacarığına malik olması doğulub böyüdüyü ailədən, mühitdən əsaslı formada asılıdır. Mövcud təhlillər deməyə əsas verir ki, bu nəzəriyyə XX əsrdə L.S.Vıqotski, A.N.Leontyev, S.L.Rubinşteyn, D.B.Elkonin və başqalarının əsərlərində də öz təsdiqini tapmışdır.

Biliklərin mənimsənilməsi üsullarının əldə edilməsi insanın fəallığının əsasını təşkil edir və onun özünüdərk prosesini müstəqil qurmağı bacaran subyekt kimi dərk etməsinə şərait yaradır.

Yaradıcı təfəkkür aşağıdakı qabiliyyətləri xarakterizə edir:

- əvvəllər heç kimin əldə etmədiyi nəticələrin əldə edilməsi;
- arzu olunan nəticəni əldə etmək üçün situasiyada əvvəlcədən bilməyərəkdən müxtəlif yollardan istifadə etmək imkanının olması;
- nəticənin əldə edilməsi üçün üsulların müxtəlifliyi;
- bu cür vəzifələrin həll edilməsi üçün kifayət qədər təcrübənin olmaması;
- başqasının müdaxiləsi olmadan müstəqil fəaliyyət göstərməyin zəruriliyi.

İnkişafetdirici təlim məktəbəqədər müəssisələrin təhsil potensialının maksimum səmərəli həyata keçirilməsini təmin edir.

İnkişafetdirici təlimin müvəffəqiyyətini təmin etmək məqsədilə şəxsiyyətin inkişafının xüsusiyyətlərini və onun qanunauyğunluqlarını nəzərə almaq vacib

faktordur.

Formalaşma və inkişaf şəxsiyyətin son dərəcə mühüm xüsusiyyətidir (immanentlik xüsusiyyəti). İmmanentlik - latınca immanentis - nəyinsə daxilində olan, nəyə isə xas olan bu və ya digər xassəni, qanunauyğunluğu bildirən anlayışdır. Bu, aşağıdakı amilləri özündə ehtiva edir:

- şəxsiyyətin formalaşması və inkişafında irsiyyət amilinin rolunun böyük olması (biogen xüsusiyyət);
- şəxsiyyətin formalaşması və inkişafına sosial mühitin təsiri (sosiogen xüsusiyyət);
- şəxsiyyət özünüidarə edən və özünütənzimləyən mürəkkəb sistemdir.
- şəxsiyyət özünəməxsus xüsusiyyətləri, keyfiyyətləri, təkrarolunmaz fərdi inkişaf variantı olan unikal bir varlıqdır (fərdilik xüsusiyyəti).
- şəxsiyyətin inkişafı ümumi dialektik qanunauyğunluqlar əsasında baş verir (mərhələli inkişaf).
- hər bir şəxsiyyətin özünəməxsus inkişaf tempi var (inkişafın qeyri-bərabər və ziddiyyətli olması).
- psixi inkişafın kəmiyyət və keyfiyyət dəyişmələri fiziki dəyişmələrlə müəyyən edilir.

Beləliklə, məlum olur ki, inkişafetdirici təlimi təşkil edərkən, müvəffəqiyyət qazanmaq üçün həm şəxsiyyətin inkişaf qanunauyğunluqları, həm də hər bir fərdin özünəməxsus xüsusiyyətlərini və inkişaf səviyyələrini nəzərə alaraq müvafiq şərait yaratmaqla qabaqlayıcı metod və texnologiyalardan istifadə etmək zəruridir [Rüstəmov, F.A., Dadaşova, T.Y., 2007].

Y.A.Vinoqradova “Məktəbəqədər təhsil: inkişafın vəziyyəti və əsas problemləri (sosioloji təhlil)” adlı dissertasiya işində məktəbəqədər dövrdə uşağın inkişaf prosesinin mürəkkəb sosial fenomen kimi çıxış etdiyini və bunu da elmi fənlərin – fəlsəfənin, psixologiyanın, sosiologiyanın, pedaqogikanın imkanlarından istifadə edərək kompleks təhlil etməyin vacibliyini göstərir. Müəllif sosioloji təhlil apararaq belə nəticəyə gəlir ki, göstərlən yanaşmaların əsas inteqrasiya əlaqələndiricisi qismində sosioloji yanaşmadır, çünki o, təhsildə şəxsiyyətyönümlüyü, ictimailiyi, obyektivliyi və subyektivliyi birləşdirməyə imkan verir. Uşaq şəxsiyyətinin inkişafı əsas fəaliyyət növləri olan ünsiyyət, oyun, təlim prosesində reallaşır. Bunların hər biri insan həyatının sosial mühitdir” [Vinogradova, E.A., 2001].

Problemin qoyuluşu

Müasir dövrdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların yaradıcı düşüncəsini, sosial-emosional bacarıqlarını və idrak fəallığını inkişaf etdirmək üçün inkişafetdirici təlimin tətbiqinə ehtiyac artmışdır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inkişafetdirici təlimin səmərəli təşkili didaktik tələblərdən asılıdır. Didaktik

tələblərin gözlənilməsi, ona ciddi əməl edilməsi məşğələnin daha effektli, daha canlı keçirilməsinə səbəb olur. Aparılan araşdırmalar da göstərir ki, inkişafetdirici təlim məktəbəqədər yaşlı uşaqların hərtərəfli inkişafını təmin edən mühüm pedaqoji yanaşmadır. Onun didaktik əsaslarının düzgün müəyyənləşdirilməsi və tətbiqi uşaqlarda yaradıcı, məntiqi, sosial və emosional bacarıqları inkişaf etdirir. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inkişafetdirici təlimin tətbiqi gələcək təhsil mərhələləri üçün möhkəm zəmin yaradır.

Metodlar

Tədqiqatda pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatın nəzəri təhlili, müqayisəli analiz, müşahidə metodlarından istifadə edilmişdir. Məşğələnin təşkili və keçirilməsinin, onun məzmununun müəyyənləşdirlməsinin təhlili üzrə müşahidələr aparılmışdır. Eyni zamanda pedaqoji və psixoloji ədəbiyyat, dövlət sənədi təhlil olunmuşdur.

Əsas hissə / Main part

İnnovativ rejimdə tərbiyəçi-müəllimlər inkişafetdirici texnologiyalarla işləyərkən təlimin interaktiv forma və metodlarından istifadə edirlər. Bütün fəaliyyət növləri üzrə interaktiv təlim prosesində uşaq və tərbiyəçi-müəllim arasında yüksək qarşılıqlı təsir səviyyəsi müşahidə olunur. Bu cür qarşılıqlı təsir, adətən, müzakirə formasında həyata keçirilir. Tərbiyəçi-müəllim tərəfindən elə təlim mühiti yaradılır ki, burada uşaq öz bilik və bacarıqlarını kəşf etməyə, əldə etməyə və tətbiq etməyə qadir olsun.

Problemin həlli prosesi cavab almaqdan daha vacib və mühümdür. Çünki interaktiv metodika informasiyanı ötürməklə məhdudlaşmır, eyni zamanda idraki fəaliyyəti aktivləşdirir. Bunun müvəffəqiyyətli həlli üçün idraki maraqların inkişafına təsir göstərən metodlardan istifadə olunur, uşaqların fəaliyyət motivlərini formalaşdırmaq məqsədilə müəyyən şərait yaradılır ki, fəaliyyət prosesinə maraq inkişaf etsin.

M.V.Lazarevanın "Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inteqrativ təlim" adlı dissertasiyasının konseptual ideyası ondan ibarətdir ki, inteqrativ təlim məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafında idraki və tərbiyəvi potensialın səmərəli istifadəsini nəzərdə tutan didaktik sintezə əsaslanır [Lazareva, M.V., 2003]. Bu müddəa, həmçinin ətraf aləm, onunla qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıq haqqında tam təsəvvürləri formalaşdırır.

İnteqrativ təlimə yanaşmaların sintezi onun məzmun və struktur aspektlərini də xarakterizə etməyə imkan verir. İnteqrativ yanaşma pedaqoji prosesin əsasını təşkil edərək, məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq komponentlərin hər birində ideyaların qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsini nəzərdə tutur ki, bu da onun tamlıq səviyyəsini yüksəldir. Məktəbəqədər təhsildə inteqrativ yanaşma aşağıdakılardan

ibarətdir:

- ətraf aləm haqqında bütöv təsəvvürlərin formalaşması əsasında tərbiyə və inkişafın prioritet məqsəd və vəzifələrinin reallaşması;
- yalnız məzmun deyil, həm də tərbiyə və inkişafın formal məqsəd və vəzifələrinin həyata keçirilməsi;
- proqramın müxtəlif bölmələrinin məzmun komponentlərinin və məzmun daxili əlaqəsinin gücləndirilməsi;
- təlim-tərbiyədə metod və priyomların qarşılıqlı təsiri (metodiki inteqrasiya);
- uşaq fəaliyyəti növlərinin sintezi;
- təlimin təşkilinin inteqrativ formalarının tətbiqi: mürəkkəb strukturu olan inteqrativ məşğələlər, məşğələlər tsikli, mövzu günləri və s.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inkişafetdirici təlimin səmərəli təşkili didaktik tələblərdən asılıdır. Didaktik tələblər hər bir mərhələdə riayət edilməsi vacib olan didaktik prinsiplərlə əlaqədardır. Didaktik tələblərin gözlənilməsi, ona ciddi əməl edilməsi məşğələnin daha effektli, daha canlı keçirilməsinə səbəb olur. Didaktik tələblərə metod və priyomların, təlimin forma və tiplərinin seçilməsi, qrupda bütün uşaqların zehni və əməli fəallıq göstərməsinə qayğı ilə yanaşılması, təlimin texniki vasitələri və müxtəlif resursların seçilməsi, onlardan istifadə olunması, didaktik prinsiplərə riayət edilməsi və s. daxildir.

İnkişafetdirici təlim prosesində məşğələyə verilən didaktik tələblər məşğələnin təşkili və keçirilməsində, onun məzmununun müəyyənləşdirilməsindən sonra aparıcı rol oynayır. Başlıca müddəaları əsas götürərək aşağıdakı pedaqoji tələblər irəli sürülür:

- təlim prosesində uşaqlarla səmərəli əks-əlaqənin təmin olunması, əməkdaşlıq şəraitində estetik-emosional mühitin yaradılması;
- tərbiyəçi-müəllimin uşaqları pedaqoji prosesin bərabərhüquqlu subyekti kimi qəbul etməsi;
- təlim metodları və üsulların optimal seçilməsi, onların uşaqların yaşına və dinamik inkişaf səviyyəsinə uyğunluğu, habelə sistemli şəkildə tətbiqi;
- hər bir uşağın fərdi psixoloji tədris-idrak və s. xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;
- məşğələdə təlimin inkişafetdirici aspektinin gücləndirilməsi, differensiallaşdırma və fərdiləşdirmə ilə uşaqlarda bilik, bacarıqların səviyyəsinin artırılması;
- uşaqların müstəqil fəaliyyəti, sərbəst rəy söyləmələri, başqasının, o cümlədən tərbiyəçinin fikrinə münasibət bildirmələri üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- uşaqlara “öyrənməyi öyrətmək” zəminində təlim vərdişlərinin aşılanması, müxtəlif məlumatların, biliklərin əldə edilməsi yollarının, mənbələrinin müstəqil tapılması;

- uşaqların milli dəyərlər zəminində, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyələndirilməsində təlimin imkanlarından səmərəli istifadə olunması.

İnkişafetdirici təlim prosesində yeni pedaqoji təfəkkür baxımından təlimin səmərəli təşkili üçün yuxarıda göstərilən tələblərlə yanaşı, bir sıra prinsipləri də qeyd etmək olar:

- İnkişafetdirici təlim uşağın bu gün yaşadığı uşaqlıq dövrünü, gələcəkdə yeniyetməlik və gənclik illərinin maraqlı və məzmunlu qurulmasını təmin edir.
- İnkişafetdirici təlim əsas diqqəti uşaqların intellektual və yaradıcı inkişafına, məntiqi və mücərrəd təfəkkürün formalaşmasına, təhliletmə, əqli nəticə çıxarma, ümumiləşdirmə bacarığı və bu kimi pedaqoji-psixoloji aspektlərə yönəldilməsini tələb edir; uşağın informasiya aləmində düzgün istiqamətlənməsini, onlardan səmərəli faydalanmasını və bu kimi məsələlərin həlli yollarının müəyyənləşdirilməsini təmin edir.
- İnkişafetdirici təlim pedaqoji prosesin "öyrənməyi öyrətmək" texnologiyası əsasında qurulmasını, uşağın təfəkkür imkanlarının maksimum dərəcədə nəzərə alınmasını, təlim-tərbiyə prosesinin isə onun üçün tədqiqatçılıq və araşdırma sahəsində təcrübə meydanına çevrilməsini tələb edir.

Didaktik tələblərin gözlənilməsi və onlara əməl olunması məşğələlərin daha səmərəli, daha canlı keçməsinə şərait yaradır.

Didaktik tələblərin nəzərə alınmasını asanlaşdıran əsas cəhətlərdən biri də məşğələlərin təşkilində təlim tipinin düzgün müəyyən edilməsidir. Didaktik tələblər baxımından məşğələdə yeni təlim metodlarının və texnologiyalarının müəyyənləşdirilməsi, onlardan seçərək səmərəli istifadə edilməsi də son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uşaqların zehni fəallığının inkişafını təmin etmək, onları düşünməyə, axtarışlar aparmağa, müəyyən problemin həllinə yaradıcılıqla yanaşmağa təşviq etmək baxımından yeni təlim metodları və texnologiyalarının əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

İnkişafetdirici təlimdə əsas inkişaf istiqamətlərindən biri uşaqlarda həqiqi biliklər üzrə anlayışların formalaşmasıdır. Bu istiqamətlərin reallaşdırılması prosesində yaradıcı işlərə, həmçinin proqramlaşdırılmış tapşırıqların yerinə yetirilməsində müstəqil işlərə əhəmiyyətli yer verilir.

Hər hansı bir anlayışı uşaqlara izah etmək üçün aşağıdakı prinsiplər əsas götürülməlidir:

- **Təbiətəmüvafiqlik prinsipi** (Uşaq təbii imkanları nəzərə alınmaqla inkişaf etdirilməli, təkmilləşdirilməlidir).
- **Mədəniyyətəmüvafiqlik prinsipi** (İnsanın təbiətini nəzərə almağa, sosial təcrübəni tətbiq etməklə fəaliyyətin ümumi istiqamətini müəyyən etməyə imkan verir).
- **İnteqrasiya prinsipi**

Pedaqoji prosesdə inkişafetdirici təlimin müvəffəqiyyəti onun məqsədlərinin layihələndirilməsindən başlanır. Uşaqların təlim fəaliyyətinin intensivliyi onların nə dərəcədə konkret olmasından asılıdır. Məqsədlərin kifayət qədər dəqiq olmaması tərbiyəçi-müəllim və uşaq arasında soyuqluq yaradır, təlimin sönük və maraqsız keçməsinə səbəb olur. Müvəffəqiyyətli təlim fəaliyyətinin təşkilində düzgün qoyulmuş məqsəd müəyyənləşdirici əhəmiyyət daşıyır. Məqsəd bir qanun kimi insanın hərəkətlərinin üsullarını və xarakterini müəyyən edir. Məqsədlərin dərk edilməsi ona nail olmanın zəruri şərtidir. Təlimin intensivləşdirilməsi üçün təlim məqsədlərinin mürəkkəbliyinin yüksəldilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır ki, bu da uşaqlardan fəal işləməyi tələb edir, təfəkkürünün, iradi sferasının, şəxsiyyətinin müxtəlif tərəflərinin və qabiliyyətlərinin inkişafına müsbət təsir göstərir. Məqsədə çatmağa intensiv yanaşmanın spesifikliyi də məhz bundadır. Təlimdə bu məqsədlərin bütün növləri tətbiq olunur. İnkişafetdirici təlimin ümumi məqsədlərini tərbiyəçi-müəllim konkret qrup şəraitindən asılı olaraq tətbiq edir. Bu, xüsusən boşluqların və çatışmazlıqların aradan qaldırılmasında daha əhəmiyyətlidir. Hər bir məqsədə konkret vəzifələr ayrılır. Təcrübədə isə məqsəd və vəzifələr çox vaxt eyni anlayış kimi qəbul edilir.

İnkişafetdirici təlimin tərbiyə vəzifələrinə dünya görüşünün, əxlaqi, əmək, estetik, fiziki keyfiyyətlərin aşılanması; təhsilverici vəzifələrinə bilik və bacarıqların formalaşdırılması; şəxsiyyətin inkişaf vəzifələrinə isə təfəkkürün, iradənin, emosiyaların, bacarıqların və s. inkişaf etdirilməsi aid edilir. Bütövlükdə, bu üç qrup təlim vəzifələri bir-biri ilə sıx əlaqədardır.

Müşahidələr göstərir ki, məktəbəqədər müəssisələrdə təlim-tərbiyənin səmərəli təşkilinə nail olunsa da, şəxsiyyətin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı bir çox problemlər mövcuddur. Bəzi pedaqoqlar hesab edirlər ki, inkişaf təlim və tərbiyənin təsiri ilə reallaşır. Buna görə də inkişafın vəzifələri xüsusi qeyd olunmur. Deməli, didaktikada təlimin bu forması yalnız bilik və bacarıqları deyil, həm də şəxsiyyəti intensiv şəkildə inkişaf etdirir. Bu tip təlim şərti olaraq "inkişafetdirici təlim" adlandırılır. Öyrədici təlimin fəal xadimləri İ.Q.Pestalotsi, A.Disterverq, K.D.Uşinski və b. olmuşlar. Təlim və tərbiyə zamanı inkişafın vəzifələrinin ayrıca göstərilməsi şəxsiyyətin inkişafını pedaqoji prosesdə daha düzgün yönləndirməyə imkan verir.

Təlim vəzifələrini planlaşdırarkən yalnız məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin ümumi tələbləri deyil, həm də müasir sosial-iqtisadi proseslərin təsiri ilə meydana çıxan aktual məsələləri də nəzərə almaq lazımdır.

Şəxsiyyətin inkişafı vəzifələri, əsasən, yeni tip təfəkkürün – dialektik, yaradıcı, novator təfəkkürün inkişafına daha çox diqqət yetirir. Bu, müvafiq şərait üçün mümkün variantların həllinin ən optimalını seçməyə imkan verir.

Təlimin intensivləşdirilməsi onun məqsədlərinin aşağıdakı tələblərə cavab

verməsini nəzərdə tutur:

1. Təlim məqsədləri uşaqların potensial imkanlarına yönəlmiş və onların yüksək fəallığını təmin edir.
2. Təlim məqsədlərinin prinsipial olaraq yerinə yetirilməsi üçün müəyyən səviyyədə olması zəruridir. Çünki real olmayan, mürəkkəb məqsədlər uşaqları qoyulmuş vəzifələrin həllindən uzaqlaşdırır.
3. Təlim məqsədlərinin uşaqlar tərəfindən dərk olunması vacibdir, əks halda onların fəaliyyətə başlaması üçün motiv olmur.
4. Təlim məqsədləri konkret, uşaq kollektivinin "yaxın inkişaf zonası"nda real təlim imkanlarını nəzərə alır.
5. Təlim məqsədlərinə nail olmaq üçün uşaqların şərait və imkanların dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq çevik olması vacibdir.

İnkişafetdirici təlimin həyata keçirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə uşaqların öyrənmə motivlərindən asılıdır. Öyrənmə motivasiyasının gücləndirilməsi təlimin səmərəliliyinin artırılmasının mühüm üsuludur.

Psixoloqlar müəyyənləşdirmişlər ki, motiv fəaliyyətin məqsədinə güclü təsir göstərdiyi üçün onun məqsədə doğru yönəlməsi müşahidə olunur. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, öyrənmənin dərin motivasiyası, davamlı idraki maraqları, uşaqların təlimdəki müvəffəqiyyətləri üçün daha güclü olmalıdır.

Müşahidələrdən aydın olur ki, tərbiyəçi-müəllim mövzunun praktik əhəmiyyətini, onun müasir problemlərlə əlaqəsini ətraflı təhlil edərsə, bu, uşaqlarda öyrənməyə marağın əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsinə səbəb olar. İdraki marağın stimullaşdırılmasının güclü vasitəsi təlim prosesində idraki inkişaf etdirən oyunlardır. Oyun prosesində, eyni zamanda uşaqda iradə, məsuliyyət hissi formalaşır. Heç bir məsləhət, nəsihət və hədə-qorxu həqiqi öyrənmə motivlərini yaratmır. Yalnız inandırma və arqumentlərin çatdırılması ilə buna nail olmaq olar.

İnkişafetdirici təlimi təmin etmək üçün yalnız məqsədləri mürəkkəbləşdirmək və motivasiyanı gücləndirmək kifayət deyil. Təlimin məzmununa müəyyən dəyişikliklər etmək zəruridir. Məzmunun ümumi obrazının mənimsənilməsi üçün təlim materialı əvvəlcə ümumi, geniş şərh kimi verilir, sonra isə onun tərkib hissələri təhlil olunur.

Təlimin məzmununun informativ həcminin müəyyənləşdirilməsi meyarları aşağıdakılardır:

- uşaqların yaş, psixoloji və fizioloji imkanına uyğunluğu;
- verilən vaxtın nəzərə alınması, beynəlxalq təcrübə, təlim materialları bazasının olması və başqa təlim şərtləri kimi kriteriyalara uyğun bilik, bacarıq və vərdişlərin ciddi seçiminin aparılması;
- əsas anlayışların, bacarıq və vərdişlərin öyrədilməsi üzrə işin aparılmasına tərbiyəçi-müəllimlərin diqqətinin yönəldilməsi və təlim materialı izah

edilərkən əsas məsələnin uşaqlara dəqiq çatdırılması.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inkişafetdirici təlim mühitində təhsilin məzmununun və strukturunun təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

a) məzmunun üç əsas funksiyasına – təhsil, tərbiyə və inkişafın kompleks həyata keçirilməsinə istiqaməti gücləndirmək;
b) müvafiqliyi saxlamaqla hər bir məşğələnin informativ tutumunu yüksəltmək;
c) materialın bölmələrlə verilməsi, təlim prosesində ümumiləşdirmələrin rolunu artırmaq, ümumiləşdirici məşğələlərin keçirilməsi;
d) məşğələlərarası əlaqənin gücləndirilməsi;
e) oyun və tapşırıq seçmini yerinə yetirməklə daha çox inkişafetdirici məsələlərin həll edilməsi;
f) təlim prosesində alqoritmik göstərişlərin tətbiqi;
g) İKT-nin təchizatı;
h) təlim bacarıqlarının və vərdişlərinin formalaşdırılması.

İnkişafetdirici təlimin tətbiqində idrak fəallığını, öyrənməni stimullaşdıran metod və priyomların, məşğələlərin təşkili formalarının, səmərəli tətbiqinin böyük əhəmiyyəti vardır. Hər hansı problemin həllinə yönəlmiş tələbatın ödənilməsində, idrak proseslərinin fəallaşdırılmasında söhbətlərin, disskusiyaların, tədqiqatçılığın, rollu oyunların və uşaqların müstəqil işinin rolu əvəzsizdir.

Təlimin inkişafetdirici funksiyasını gücləndirmək üçün yalnız nəzarət tempi deyil, həm də onun təhlili vacibdir. Tərbiyəçi-müəllimin yalnız uşaqların bilik və bacarıqlarında olan çatışmazlığı deyil, onları törədən səbəbləri də bilməsi işin gedişinə müsbət təsir göstərir. Bu səbəblər sağlamlıqdakı problemlərlə, şəxsiyyətin tərbiyəsindəki nöqsanlarla, ailə daxilindəki münaqişələrlə və evdəki şəraitlə, həmçinin fərdi yanaşmanın olmaması ilə əlaqədar olur. Uşaqların inkişafındakı geriliyin səbəbləri haqqında qiymətli informasiyaları tərbiyəçi-müəllimlərin, bütün valideyn və həkimin iştirakı ilə keçirilən “pedaqoji konsiliumlar”dan bilmək olar. Bu, formalizmin aradan qaldırılmasına səbəb olur.

İnkişafetdirici təlimin dərin təhlili tərbiyəçi-müəllimdən uşaqların real təlim imkanlarının yaxşı araşdırılmasını, inkişaf perspektivini, hər birinin “yaxın inkişaf zonasını” bilməyi tələb edir.

Tərbiyəçi-müəllim uşaqların bilik səviyyələrini öyrənərkən aşağıdakı didaktik tələblərə əsaslanır:

- biliyin dolğunluğu;
- biliyin möhkəmliyi;
- biliyin sistemliliyi və ardıcıllığı;
- biliyin şüurluluğu;

- biliyin anlaşıqlı olması;
- biliyin tətbiqi;
- biliyin proqram tələblərinə uyğunluğu.

Həyati bacarıqlara malik şəxsiyyət yetişdirmək üçün uşaqlarda həyata, ətraf aləmə, insanlara fəlsəfi münasibət formalaşdırılmalı, elə inam təlqin edilməlidir ki, onlar kobud səhvlərdən, düşünülməmiş hərəkətlərdən və qərarlardan uzaq olmağı bacarsınlar. Diqqət, əsasən, emosional-iradi sferaya, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasına, həyati bacarıq və vərdişlərə yetirilir ki, çətinliklərin aradan qaldırılmasında, sosiuma uyğunlaşmaqda onlara kömək olsun. Təlim və tərbiyə işlərinin səmərəli təşkili sadalanan bu keyfiyyətlərin uşaqların həyatında öz yerini tapmasına və erkən yaş dövründə öyrəndikləri ilkin həyati bacarıq və vərdişlərin gələcək həyat fəaliyyətində düzgün reallaşdırmasına xidmət edir.

Müasir tərbiyəçi-müəllimin qarşısında duran vəzifələrdən biri də qabaqlayıcı elmi proqnozlaşdırmaqdır ki, bu prosesdə uşaq müstəqil və məsuliyyətli şəxsiyyət olaraq xarici təsirləri, maneələri aradan qaldırır və fəaliyyət zamanı dünyada baş verən proseslərə inteqrasiya edir.

Müasir məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlimin müxtəlif növləri – məşğələlər, ekskursiyalar, gəzintilər, diskussiyalar, söhbətlər, məşğələdənkənar fəaliyyətlər icra edilir. Bu mərhələdə təlim formalarının təkmilləşdirilməsinin səciyyəvi xüsusiyyəti müəyyən mövzunun öyrədilməsində tərbiyəçi-müəllimlərin müxtəlif məşğələ növlərini tətbiq etmələrinə səy göstərməsidir.

Təlim-tərbiyə vəzifələrini yalnız metodlar birləşməsi ilə deyil, həm də təlim prosesinin təşkilati formaları ilə həll etmək imkanları pedaqogikada qanunauyğun müəyyən edilmişdir. Bununla yanaşı müasir didaktika təlimin təşkili formalarını fasiləsiz olaraq yeniləməyi, ümumi tərbiyəyə yeni yanaşmaların daxil edilməsini tövsiyə edir. Uşaqlarla söhbətlərin, görüşlərin, diskussiyaların daha geniş müstəvidə təşkil olunması onların inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Söhbətlərin təşkil olunması məşğələnin elə formasıdır ki, bu prosesdə məşğələ və ya məşğələdənkənar hər hansı bir məsələ üzərində müzakirə və sərbəst fikir mübadiləsi aparılır. Bir çox hallarda söhbətlər əvvəl öyrənilmiş biliklərin ümumiləşdirilməsinə və sistemləşdirilməsinə, onların həyati faktlarla əlaqələndirilməsinin müəyyənləşdirilməsinə həsr edilir.

İdraki fəaliyyətin təşkili prosesində interaktiv metodlardan istifadə, nəinki yeni biliklərin əldə edilməsinə, həmçinin kommunikativ bacarıqların (başqalarının fikrini dinləmək, müxtəlif yanaşmaları qiymətləndirmək, müzakirələrdə iştirak etmək, problemləri birgə həll etmək və nəticə çıxarmaq) inkişafına da təsir göstərir.

İnteraktiv iş formaları tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyaraq, uşaqların qruplarda birgə əməkdaşlıq şəraitində çalışmasına, uşaqlar arasında emosional münasibətlərin

yaranmasına müsbət təsir göstərir, əsəb gərginliyini aradan qaldırır, onlara müdafiə olunmaq, bir-birini başa düşmək və şəxsi müvəffəqiyyət qazanmaq hissini keçirməyə kömək edir.

İnkişafetdirici təlimin səmərəli təşkilində uşaqların idraki proses zamanı praktik olaraq iştirakını təmin etmək və bu zaman tərbiyəçinin verilən tələblərə düzgün əməl etməsi böyük əhəmiyyət daşıyır.

Müasir dünyada həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, təhsildə də əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. Bu, insanda sosial istiqaməti formalaşdırmaq, baş verən dəyişikliklərə uyğun çevik reaksiya vermək, yeni şəraitdə tez bir zamanda özünütənzimləmə, özünütəyinetmə, özünütəsdiq kimi xüsusiyyətləri üzə çıxarmaq üçün vacibdir. Bununla əlaqədar tədris müəssisələri sosial dəyişikliklərdən asılı olmadan, sosial inkişafa uyğun, analitik müstəqillik və təşəbbüs göstərməyə qadir yaradıcı şəxsiyyətin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu cür şəxsiyyəti yalnız yaradıcı pedaqoq tərbiyə edə bilər. Tədris müəssisələrinin təcrübəsini yenilikçi tərbiyəçi-müəllim fəal şəkildə təmin edir. Cəmiyyət kütləvi innovasiya hərəkatını yaradıcılığın yüksək səviyyəsi kimi dəstəkləməyə daha çox meyl edir.

Nəticə / Conclusion

Qeyd olunanlardan belə nəticə hasil olur ki, hazırda inkişafetdirici təlim prosesində məşğələnin təşkilinin didaktik tələblər baxımından təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Məşğələnin təşkilinə verilən didaktik, pedaqoji-psixoloji tələblərin nəzərə alınması, yeni yanaşmaların tətbiq edilməsi inkişafetdirici təlim prosesində daha yüksək nailiyyətlərin əldə olumasına imkan yaradar.

Beləliklə, inkişafetdirici təlimin didaktik əsaslarına didaktikanın prinsip və tələblərinə müvafiq yeni təlim metod və texnologiyalarından istifadə, təlimin təşkili formalarının seçilməsi, məşğələ prosesində bütün uşaqların zehni və əməli fəallıq göstərməsinə bərabər imkanların yaradılması, müxtəlif əyani və texniki vasitələrdən istifadə daxildir.

Didaktik əsaslar təlim texnologiyalarından istifadənin mərkəzində dayanır. Məşğələnin quruluşu və məşğələyə verilən müasir tələblər haqqında danışarkən bu məsələlərə həm ənənəvi, həm də müasir təlim metodları nöqteyi-nəzərindən yanaşmaqla müqayisələr aparılır, klassik, həmçinin yeni metod və texnologiyaların üstün cəhətləri izah edilir.

Yeni elmi nəzəriyyələrin klassik müddəalara qarşı qoyulması inkişaf dinamikası nöqteyi-nəzərindən düzgün deyil və pedaqoji baxımdan da özünü doğrultmur. Çünki yeni nəzəriyyələr yaranarkən elmin inkişafı prosesində aşkar olunmuş və qəbul edilmiş faktlara və anlayışlara tabe olan köhnə ideyalar və materiallar qorunub saxlanılır. Ənənəvi nəzəriyyələrdən real vəziyyətə uyğun ol-

mayan materiallar çıxarılır.

Təlim metodları müasir tələblərə uyğun qurulur. Yeni təlim metod və texnologiyalarının tətbiqi elmi-nəzəri əsaslara (prinsiplərə, pedaqoji-psixoloji, sosioloji, didaktik və s. tələblərə) söykənərək həyata keçirildikdə elmi mahiyyət kəsb edir və elmi zənginləşməyə çevrilir.

Məqalənin aktuallığı. Tədqiqatın aktuallığı ondadır ki, inkişafetdirici təlim anlayışı müxtəlif dövrlərdə zamanın tələblərinə uyğun olaraq təhlil edilmiş və bu istiqamətdə müvafiq təkliflər irəli sürülmüşdür. Mövzunun mürəkkəbliyi və eyni zamanda pozitiv tərəfləri pedaqogika və psixologiyanın üzvi və təbii surətdə birləşməsində özünü göstərir. İnkişafetdirici təlim prosesində məşğələnin təşkilinə verilən didaktik, pedaqoji-psixoloji tələblərin nəzərə alınması, yeni yanaşmaların tətbiq edilməsi bu təlim prosesində daha yüksək nailiyyətlərin əldə olunmasına imkan yaradır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Didaktik əsasların nəzərə alınması yalnız uşaqların biliklərə yiyələnməsi deyil, eyni zamanda onların müasir elmi nəzəriyyələri şüurlu surətdə mənimsəmələri üçün zəruridir. Təlimin didaktik əsaslarının yenidən nəzərdən keçirilməsi, tədris proqramlarının və dərsliklərin strukturunda dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məktəbəqədər müəssisə rəhbərlərinin, tərbiyəçi-müəllimlərin inkişafetdirici təlim haqqında pedaqoji-psixoloji, nəzəri və praktik biliklərinin kifayət qədər olmaması səbəbindən erkən yaş dövründə uşaqların təlim-tərbiyəsində hələ də gözlənilən nəticə əldə edilməmişdir. Bu zərurətdən məktəbəqədər təhsil pilləsində inkişafetdirici təlimin nəzəri və praktik əsaslarının tədqiqi olduqca əhəmiyyətlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Bayramov, Ə., Əlizadə, Ə. (1989). Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, Maarif, s. 260.
2. Kərimov, Y.Ş. (2010). Şəxsiyyətin tamlığı. Bakı, Elmi əsərlər №4. s. 20.
3. Rüstəmov, F.A., Dadaşova T.Y. (2007). Ali məktəb pedaqogikası. Magistratura pilləsi üçün dərslik. Bakı, "Nurlan", s. 568.
4. Vinogradova, Ye.,A. (2001). Doshkolnoye obrazovaniye: sostoyaniye i osnovniye problemi razvitiya (sotsiologicheskiy analiz). Avtoreferat dissertatsii kandidata sotsiologicheskikh nauk. Yekaterinburg, 15-16 s.
5. Vigotskiy, L.S. (1991). Pedagogicheskaya psikhologiya. 2-oye izd., s. 376, s. 390, s. 388.
6. Lazareva, M.V. (2003). Integrirovannoye obucheniye detey v doshkolnikh obrazovatelnikh uchrezhdeniyakh. Dissertatsiya doktora pedagogicheskikh nauk. Moskva, 479 s.
7. Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. (2013). "Azərbaycan müəllimi" qəz., 25 oktyabr.
8. Dewey, J. (2000). Demokratiya i obrazovaniye. Per. s angl.-Moskva. Pedagogika-press, 357 s.

CREATING AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN PRESCHOOL INSTITUTIONS: A PEDAGOGICAL APPROACH

Ilaha Shikhalieva

Baku State University,
Ph.D. in Pedagogy
E-mail: ilashka.sh@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-2476-0421

Abstract. This article examines the pedagogical aspects of developing an inclusive educational environment in preschool institutions. It explores the core principles of inclusivity and addresses the adaptation of curricula and teaching methodologies for children with special educational needs (SEN). The discussion highlights the role of educators, collaboration with parents, and the creation of necessary conditions for successful socialization of children. The article also reviews the regulatory and legal framework, outlines emerging challenges, and proposes solutions, placing emphasis on the benefits of inclusivity for children, educators, and society as a whole. Special attention is paid to the professional training and continuous development of pedagogical staff working in inclusiv settings. Practical examples of successful implementation of inclusivity in preschool education are presented, emphasizing the importance of a comprehensive approach that fosters cooperation among educators, parents, specialists, and administrators in the educational process.

Keywords: preschool education, inclusive educational environment, special educational needs, adaptation, pedagogy, socialization, equality.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0107
To cite this article: Shikhalieva I. (2025). Creating an inclusive educational environment in preschool institutions: a pedagogical approach. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 252, Issue III, pp. 25-39.
Article history: received – 10.07.2025; accepted – 14.08.2025.
CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İNKLÜZİV TƏHSİL MÜHİTİNİN YARADILMASI: PEDAQOJİ YANAŞMA

İlahə Şıxəliyeva

Bakı Dövlət Universiteti,
pedaqoqika üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: ilashka.sh@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-2476-0421

Annotasiya. Məqalədə məktəbəqədər müəssisələrdə inklüziv təhsil mühitinin formalaşdırılmasının pedaqoji aspektləri təhlil olunur. İnklüzivliyin əsas prinsipləri, eləcə də xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqlar (XTE olan uşaqlar) üçün tədris proqramlarının və metodikaların adaptasiyası məsələləri açıqlanır, pedaqoqların rolu, valideynlərlə qarşılıqlı əməkdaşlıq və uşaqların uğurlu sosiallaşması üçün zəruri olan şərait müzakirə olunur. Məqalədə, həmçinin normativ-hüquqi baza təhlil edilir, qarşıya çıxan problemlər və onların aradan qaldırılması yolları təsvir olunur, inklüzivliyin uşaqlar, pedaqoqlar və cəmiyyət üçün üstünlüklərinə xüsusi diqqət yetirilir. İnklüziv təhsil şəraitində çalışan pedaqoji kadrların peşə hazırlığına və ixtisasartırma məsələlərinə diqqət yetirilməsi məqalənin əsas müzakirə mövzusudur. Məqalədə inklüzivliyin məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uğurlu tətbiqinə dair nümunələr təqdim edilir, təhsil prosesinin bütün iştirakçılarının – pedaqoqların, valideynlərin, mütəxəssislərin və idarəçilərin birgə əməkdaşlığını nəzərdə tutan kompleks yanaşmanın əhəmiyyəti vurğulanır.

Açar sözlər: məktəbəqədər təhsil, inklüziv təhsil, xüsusi təhsil ehtiyacları, uyğunlaşma, pedaqogika, sosiallaşma, bərabərlik.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0107
Məqaləyə istinad: Şıxəliyeva İ. (2025). Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inklüziv təhsil mühitinin yaradılması: pedaqoji yanaşma. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», № 3 (252), səh. 25-39.
Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 10.07.2025; qəbul edilib – 14.08.2025.
CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

СОЗДАНИЕ ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ: ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Илаха Шихалиева

Бакинский Государственный Университет,
доктор философии по педагогике
E-mail: ilashka.sh@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-2476-0421

Аннотация. В статье анализируются педагогические аспекты формирования инклюзивной образовательной среды в дошкольных учреждениях. Раскрываются основные принципы инклюзии, а также особенности адаптации образовательных программ и методик для детей с особыми образовательными потребностями (ООП). Рассматриваются роль педагогов, взаимодействие с родителями и условия для успешной социализации детей. Статья также включает анализ нормативной базы, описывает вызовы и пути их преодоления, а также акцентирует внимание на преимуществах инклюзии для детей, педагогов и общества в целом. Отдельное внимание уделено профессиональной подготовке и повышению квалификации педагогических кадров, работающих в условиях инклюзивного образования. Подчёркивается значимость комплексного подхода, включающего сотрудничество всех участников образовательного процесса — педагогов, родителей, специалистов и администрации.

Ключевые слова: дошкольное образование, инклюзивная образовательная среда, особые образовательные потребности, адаптация, педагогика, социализация, равенство.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0107
Ссылка на статью: Шихалиева И. (2025). Создание инклюзивной образовательной среды в дошкольных учреждениях: педагогический подход. «Дошкольное и начальное оброзование», № 3 (252), стр. 25-39.
История статьи: отправлено – 10.07.2025; принято – 14.08.2025
CC BY 4.0. Авторы явно подтверждают авторские права на свои произведения и предоставляют журналу право первой публикации в соответствии с лицензией Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).
Эта лицензия позволяет другим лицам свободно распространять произведение при условии, что оно опубликовано в данном журнале и указаны оригинальные авторы.

Введение / Giriş / Introduction

Современная система образования ориентирована на реализацию принципов инклюзии, обеспечивая равный доступ к качественному обучению для всех детей вне зависимости от их индивидуальных особенностей, состояния здоровья, социального статуса или культурного происхождения. В этом контексте особую значимость приобретает формирование инклюзивной образовательной среды в учреждениях дошкольного образования, где закладываются основы личностного становления, социальной адаптации и подготовки к последующим этапам обучения. Инклюзивное образование предполагает не только физическую доступность образовательной среды, но и создание педагогических условий, способствующих удовлетворению разнообразных потребностей каждого ребёнка. Это требует комплексного пересмотра традиционных моделей организации образовательного процесса, совершенствования профессиональной подготовки педагогических кадров, а также разработки и внедрения адаптированных методик воспитания и обучения.

Исследовательский вопрос. В условиях развития образования актуален вопрос формирования инклюзивной среды в дошкольных учреждениях, обеспечивающей равный доступ к обучению и развитию детей с особыми потребностями. Настоящее исследование направлено на теоретико-практический анализ педагогических аспектов формирования инклюзивной образовательной среды в дошкольных образовательных учреждениях.

Гипотеза. Исследования состоит в том, что комплексный педагогический подход к формированию инклюзивной образовательной среды в дошкольных учреждениях, включающий адаптацию программ, повышение квалификации педагогов, взаимодействие с родителями и создание доступной инфраструктуры, способствует эффективной социализации и развитию детей с особыми образовательными потребностями, а также формированию у всех воспитанников ключевых социальных компетенций, что повышает качество и равенство дошкольного образования.

В статье рассматриваются ключевые принципы инклюзивного образования, определяются цели и задачи педагогической деятельности в инклюзивной среде, а также анализируются эффективные практики, способствующие успешной социализации и всестороннему развитию детей с особыми образовательными потребностями. Целью настоящего исследования является обоснование педагогического подхода к формированию инклюзивной образовательной среды в ДОУ и выявление

основных условий, обеспечивающих её эффективность.

Основная часть / Main Part / Əsas hissə

Инклюзивное образование становится неотъемлемой частью современной образовательной системы, направленной на создание условий для полноценного развития всех детей. Внедрение инклюзии в дошкольных учреждениях является важным шагом, так как именно в раннем возрасте формируются базовые социальные навыки, способность к коммуникации и первые представления о мире.

Постановка проблемы. Современная система образования требует создания инклюзивной среды в дошкольных учреждениях, обеспечивающей равные возможности для детей с особыми образовательными потребностями. Однако внедрение инклюзии сталкивается с трудностями: недостаточной подготовкой педагогов, нехваткой ресурсов, финансовыми ограничениями и сопротивлением со стороны родителей и общества. Поэтому важно разработать эффективные педагогические подходы и условия, способствующие успешной интеграции и развитию всех детей в инклюзивной среде.

Однако реализация инклюзивного подхода в дошкольной педагогике сопряжена с рядом вызовов: недостатком подготовки педагогов, отсутствием специализированных материалов и сопротивлением со стороны родителей. В данной статье акцент сделан на необходимости совместной работы педагогов, родителей и специалистов для достижения гармоничной образовательной среды.

Методология. Данное исследование основана на комплексном теоретико-практическом анализе педагогических аспектов формирования инклюзивной образовательной среды в дошкольных учреждениях. В работе использованы методы системного и сравнительного анализа научной литературы, нормативных документов и современных педагогических практик, направленных на создание равных условий обучения для всех детей, включая детей с особыми образовательными потребностями. Для выявления ключевых принципов и условий эффективной инклюзии проведён анализ педагогических подходов, профессиональных компетенций педагогов, а также методов взаимодействия с родителями и адаптации образовательной среды. Особое внимание уделялось изучению успешных практик инклюзии и выявлению основных вызовов, связанных с реализацией инклюзивного образования в дошкольных учреждениях. В ходе исследования применён системный подход, позволяющий рассматривать инклюзивную образо-

вательную среду как целостную систему, включающую педагогические, социальные и организационные компоненты. Результаты исследования опираются на обобщение теоретических данных и практических рекомендаций, направленных на совершенствование профессиональной подготовки педагогов и развитие инклюзивных методик обучения в ДОУ.

Литературный обзор. Вопрос создания инклюзивной образовательной среды в дошкольных учреждениях нашёл широкое отражение в научной и методической литературе. Современные исследования подчеркивают необходимость комплексного подхода, включающего законодательные, теоретические и практические аспекты инклюзивного образования.

Работа Е.Ю.Астафьевой (2020) представляет собой ценные методические рекомендации для педагогов, работающих в условиях инклюзии. Автор предлагает конкретные инструменты и подходы, направленные на успешную социализацию детей с особыми образовательными потребностями в общей образовательной среде.

Существенный вклад в разработку практических аспектов создания инклюзивной среды внесла Л.В.Гудина (2019). В своей работе автор делится опытом организации инклюзивных групп в детских садах, уделяя внимание адаптации образовательных программ, взаимодействию с родителями и коллегиальному сопровождению детей.

Нормативно-правовую базу инклюзивного образования в России представляет Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» (2012), в котором закреплены права всех детей на получение качественного образования, вне зависимости от состояния здоровья или особенностей развития. Этот документ служит основой для разработки региональных и муниципальных программ инклюзивного образования.

Международный контекст отражён в Саламанкской декларации ЮНЕСКО (1994), где провозглашены принципы равного доступа к образованию и инклюзии как глобального приоритета. Этот документ оказал значительное влияние на формирование государственной политики в области образования лиц с особыми потребностями в разных странах, включая Россию.

Руководство ЮНЕСКО (2005) «Guidelines for inclusion» дополняет международный нормативно-методический аспект, акцентируя внимание на универсальном доступе к образованию и необходимости устранения барьеров, мешающих полноценному включению всех обучающихся в образовательный процесс.

Т.Н.Смирнова (2018) в своём исследовании рассматривает особенности внедрения инклюзивных практик в дошкольном образовании. Автор предлагает модель поэтапного введения инклюзии, учитывающую психо-

логическую готовность участников образовательного процесса и важность сотрудничества с семьёй ребёнка.

Таким образом, проанализированная литература демонстрирует, что успешное внедрение инклюзивной модели в дошкольных учреждениях требует взаимодействия нормативно-правовых механизмов, научных подходов и педагогической практики. Только в условиях комплексного подхода возможно создание по-настоящему инклюзивной и поддерживающей образовательной среды для каждого ребёнка.

«Инклюзивное образование — это процесс, направленный на выявление и преодоление барьеров, ограничивающих участие и успеваемость обучающихся» [UNESCO, Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All., 2005].

Эта позиция отражает современное международное понимание инклюзии как процесса постоянного совершенствования образовательной системы для обеспечения доступа, участия и успеха всех детей, независимо от их особенностей развития и социального статуса.

Цель статьи — рассмотреть основные педагогические подходы, а также предложить практические рекомендации для успешного внедрения инклюзии в детских садах.

1. **Теоретическая основа инклюзии**

Инклюзия как педагогический подход основывается на идее равенства и доступности образования для всех детей. Этот термин означает не просто включение детей с особыми образовательными потребностями (ООП) в общий процесс обучения, но и создание условий, где каждый ребенок чувствует себя равноправным участником образовательного процесса [Federalniy zakon №273-F3 «Ob obrazovanii v Rossiyskoy Federatsii»].

Истоки инклюзии берут начало в идеях гуманистической педагогики, где личность ребенка ставится в центр образовательного процесса. Инклюзия основывается на следующих принципах:

- Доступность: обучение должно быть организовано так, чтобы ребенок с особыми потребностями имел те же возможности, что и его сверстники. Это требует адаптации учебной программы, физической среды и методов обучения.
- Индивидуальный подход: каждый ребенок уникален, и образовательные методы должны учитывать его особенности, способности и ограничения.
- Социализация: дети учатся принимать друг друга, уважать различия и работать в коллективе.

Примером успешной теоретической реализации инклюзии является

подход Саламанкской декларации (1994), которая утверждает, что инклюзия способствует улучшению качества образования в целом. Эта декларация заложила основы многих современных образовательных программ, ориентированных на равенство.

2. Роль педагогов в инклюзивном образовании

Педагог занимает центральное место в создании инклюзивной образовательной среды. Его задачи выходят за рамки традиционного преподавания и включают работу по адаптации учебной программы, поддержке детей и взаимодействию с родителями.

2.1. Компетенции педагога

Педагог, работающий в инклюзивной среде, должен обладать:

- Методическими знаниями: умением адаптировать образовательные программы и использовать технологии, учитывающие особенности детей.
- Коммуникативными навыками: способностью объяснять сложный материал простым языком, взаимодействовать с детьми и их родителями.
- Эмоциональной устойчивостью: готовностью справляться со сложными ситуациями, возникающими в процессе обучения [Salamanskaya deklaratsiya, 1994]

2.2. Практические методы работы

Педагоги используют разнообразные методы, чтобы обеспечить равный доступ к образованию:

- Индивидуальные образовательные маршруты. Для каждого ребенка с ОВЗ разрабатываются персональные планы, которые учитывают его особенности.
- Игровые технологии. Совместные игры помогают детям лучше понимать друг друга и учат работать в команде.
- Технологии визуальной поддержки. Например, пиктограммы и схемы облегчают процесс восприятия информации.

3. Адаптация образовательной среды

Создание инклюзивной среды требует физической и методической адаптации образовательного пространства.

3.1. Физическая доступность

Включение детей с ограниченными возможностями требует создания безбарьерной среды. Это включает:

- Наличие пандусов, лифтов, адаптированных игровых зон.
- Использование специальной мебели: регулируемых парт, стульев и других приспособлений.

Пример: в одной из групп детского сада Москвы созданы тактильные зоны для детей с нарушениями зрения, что позволяет им лучше ориентиро-

ваться в пространстве.

3.2. Адаптация учебного процесса

- Программы должны быть адаптированы для детей с разным уровнем подготовки.
- Применяются специальные методики, такие как сенсорные тренировки для детей с аутизмом или логопедические занятия для детей с нарушениями речи.
- Использование технологий, таких как интерактивные доски или коммуникаторы, позволяет сделать процесс обучения более доступным.

3.3. Социальная интеграция

Совместные занятия, праздники и проекты помогают создать чувство принадлежности и способствуют социализации всех детей.

4. Работа с родителями

Родители играют важную роль в успешной реализации инклюзии, и их вовлечение в процесс является ключевым фактором [Smirnova, T.N., 2018].

4.1. Поддержка родителей детей с ОВЗ

Родители детей с особыми потребностями часто испытывают стресс и сомнения относительно будущего своего ребенка. Для их поддержки педагоги и специалисты проводят:

- Консультации, на которых объясняются возможности ребенка и планируются пути его развития.
- Психологические тренинги, направленные на повышение уверенности родителей в их способностях.

4.2. Работа с родителями других детей

Часто родители детей без ОВЗ воспринимают инклюзию с опасением. Чтобы устранить стереотипы, организуются:

- Лекции и встречи, где обсуждаются преимущества инклюзии.
- Совместные мероприятия, такие как семейные праздники и выездные экскурсии, способствующие установлению дружеских связей между семьями.

5. Преимущества инклюзии

Инклюзия имеет множество преимуществ как для детей с ОВЗ, так и для их сверстников.

5.1. Для детей с ОВЗ

- Социализация: участие в общей образовательной среде позволяет развивать коммуникативные навыки.
- Повышение уверенности: дети чувствуют себя равноправными участниками общества.

5.2. Для детей без ОВЗ

- Формирование эмпатии: дети учатся принимать различия и помогать другим.
- Развитие навыков работы в команде: совместные задачи способствуют сплочению коллектива [Gudina, L.V., 2019].

5.3. Для педагогов

- Возможность профессионального роста.
- Расширение педагогических компетенций.

5.4. Для общества

- Формирование толерантного общества, где каждый имеет равные права

6. Вызовы и пути их преодоления

6.1. Проблемы

Внедрение инклюзивного образования в дошкольных учреждениях связано с рядом сложностей, которые затрагивают все уровни образовательного процесса — от подготовки педагогов до взаимодействия с родителями и финансирования.

1. Недостаток кадров и подготовки

Многие педагоги недостаточно подготовлены к работе в инклюзивной среде. Часто их знания о работе с детьми с особыми образовательными потребностями ограничены, что приводит к трудностям в обучении таких детей.

Пример: педагог может не знать, как использовать коммуникативные карточки для детей с аутизмом или как организовать процесс обучения для ребенка с нарушением слуха.

2. Финансовые ограничения

Создание инклюзивной среды требует значительных инвестиций. Это включает:

- оборудование помещений (например, установка пандусов и сенсорных зон);
- закупку специальных учебных материалов;
- финансирование дополнительных специалистов (логопедов, психологов, дефектологов).

3. Стереотипы и социальные барьеры

Некоторые родители детей без ОВЗ выражают обеспокоенность по поводу качества образования в инклюзивных группах, считая, что внимание педагогов будет сосредоточено исключительно на детях с особыми потребностями. Это создает напряжение в коллективе и может вызывать сопротивление инклюзивной практике.

4. Психологическая нагрузка на педагогов

Работа в инклюзивной среде требует от педагогов высокого уровня эмо-

циональной устойчивости, так как необходимо учитывать потребности всех детей в группе и избегать дискриминации.

6.2. Пути решения

Реализация инклюзивного образования возможна только при комплексном подходе, который охватывает ключевые аспекты: подготовку педагогов, финансирование, работу с родителями и обществом, психологическую поддержку и создание успешных практик инклюзии.

1. Подготовка и переподготовка педагогов

Ключевая роль в успешной реализации инклюзивного образования отводится педагогам, поэтому их профессиональная подготовка должна быть приоритетной задачей. Для этого необходимо:

- Внедрение курсов повышения квалификации, которые включают изучение методик работы с детьми с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ), разработку индивидуальных образовательных маршрутов, применение современных технологий и подходов, включая использование цифровых инструментов.
- Организация тренингов по эмоциональной устойчивости и управлению конфликтами, что поможет педагогам сохранять профессиональное выгорание на низком уровне и эффективно справляться с трудными ситуациями.
- Программа наставничества: опытные педагоги, обладающие практическими знаниями и навыками работы в инклюзивной среде, могут передавать свои знания молодым специалистам, помогая им быстрее адаптироваться.

Разработка постоянных механизмов обратной связи для педагогов через семинары, круглые столы и форумы, где они смогут делиться своими успехами и находить решения возникающих проблем.

2. Финансирование и ресурсы

Финансовая составляющая играет решающую роль в обеспечении инклюзивного образования. Для решения этой задачи можно использовать следующие меры:

- Привлечение грантов и спонсорской помощи от благотворительных фондов, коммерческих организаций и частных лиц, заинтересованных в развитии инклюзии.
- Расширение государственной поддержки: включение инклюзивного образования в приоритетные направления национальных и региональных образовательных программ, увеличение субсидий на техническое оснащение и подготовку кадров.
- Экономически эффективные решения: внедрение многофункциональ-

ного оборудования, которое может использоваться для детей с различными образовательными потребностями (например, интерактивные доски, планшеты с адаптированными приложениями и программным обеспечением).

- Создание фондов помощи образовательным учреждениям, где накопленные средства будут направлены на обеспечение доступной среды и закупку специализированных материалов.

3. Работа с родителями и обществом

Общественное мнение и вовлеченность родителей являются ключевыми факторами успеха инклюзии. В этом направлении важно:

- Организовывать встречи, семинары и лекции для родителей, чтобы объяснять преимущества инклюзии как для детей с особыми образовательными потребностями, так и для их сверстников.
- Использовать социальные сети и СМИ для продвижения историй успеха, чтобы формировать позитивное отношение общества к инклюзии.
- Проведение открытых уроков и мероприятий, где родители могут наблюдать за работой педагогов в инклюзивной среде и видеть, как такие практики влияют на развитие детей.
- Внедрение образовательных кампаний, направленных на разрушение стереотипов и формирование культуры толерантности и уважения к различиям.

4. Психологическая поддержка педагогов и родителей

Работа в инклюзивной среде требует эмоциональной устойчивости и высокого уровня стресса. Для предотвращения выгорания и повышения эффективности важно:

- Организовать регулярные консультации с психологами, которые помогут педагогам и родителям справляться с трудностями и находить пути решения.
- Проводить тренинги по стрессоустойчивости и управлению эмоциями.
- Создавать профессиональные сообщества педагогов, где они смогут обмениваться опытом, поддерживать друг друга и обсуждать новые подходы.
- Разработать программы поддержки родителей детей с ОВЗ, чтобы помочь им адаптироваться к условиям инклюзивного образования.

5. Создание успешных практик инклюзии

Для демонстрации эффективности инклюзивного образования целесообразно создавать пилотные проекты:

- На базе образовательных учреждений организовывать экспериментальные площадки, где будут тестироваться новые методики и подходы.

- Распространять результаты таких проектов через публикации, конференции и семинары, чтобы другие учреждения могли перенимать успешный опыт.
- Стимулировать сотрудничество между учреждениями для обмена наработками, ресурсами и успешными практиками.

6.3. Будущее инклюзии

Инклюзивное образование — это не только вызов современности, но и возможность построить общество, где каждому человеку гарантированы равные права и возможности для реализации его потенциала. Преодоление трудностей, связанных с внедрением инклюзии, требует значительных усилий, ресурсов и времени, однако результаты оправдывают все затраты [Astafyeva, Ye.,Yu., 2020].

Внедрение инклюзивной среды уже на уровне дошкольных учреждений может стать основой для формирования будущего поколения, способного ценить различия, уважать друг друга и жить в гармонии. Этот процесс требует постоянного развития, адаптации к новым условиям и внимательного анализа потребностей всех участников образовательного процесса.

Инклюзия — это путь к созданию общества, где каждый человек имеет право быть услышанным и понятым. Она формирует ценности равенства, взаимопомощи и терпимости, что крайне важно для построения устойчивого и справедливого мира. Только совместными усилиями педагогов, родителей, администрации и общества в целом можно добиться того, чтобы инклюзивное образование стало неотъемлемой частью образовательной системы и жизни общества.

Инклюзия — это не просто педагогическая концепция, а ключ к гармоничному развитию личности и общества в целом.

Заключение / Conclusion / Nəticə

Создание инклюзивной образовательной среды — это многогранный и сложный процесс, который требует всестороннего подхода и объединения усилий всех заинтересованных сторон: педагогов, родителей, администрации образовательных учреждений, представителей органов власти, общественных организаций и самого общества в целом. Инклюзия — это не просто методика или направление в образовании, это философия, которая отражает стремление к равенству, уважению и принятию всех, независимо от их индивидуальных особенностей и возможностей.

Инклюзивное образование открывает двери для детей с особыми образовательными потребностями, предоставляя им равные возможности для

обучения, социализации и личностного роста. Оно разрушает барьеры, которые долгое время отделяли таких детей от полноценного участия в образовательном процессе, и способствует их интеграции в общество.

Однако инклюзия полезна не только детям с особыми потребностями. Она обогащает весь образовательный процесс, создавая среду, где все ученики могут развивать у себя такие качества, как эмпатия, терпимость, уважение к многообразию и умение работать в коллективе. Эти навыки формируют фундамент для будущей жизни, помогая детям вырасти сознательными гражданами, способными взаимодействовать в условиях современного глобального мира.

Для достижения успеха в создании инклюзивной образовательной среды необходимы системные изменения на всех уровнях. Это включает адаптацию учебных программ, создание доступной инфраструктуры, профессиональную подготовку педагогов, психологическую поддержку учащихся и их семей, а также изменение общественного сознания. Важной задачей является преодоление стереотипов и формирование культуры принятия, где различия воспринимаются не как преграда, а как ценность.

Не стоит забывать, что инклюзивное образование — это не только про доступ к знаниям, но и про развитие эмоционального интеллекта, укрепление социальных связей и построение доверительных отношений. Это пространство, где каждый ребёнок чувствует себя важным, ценным и способным внести свой вклад.

Таким образом, инклюзивное образование — это больше, чем педагогический подход; это важный шаг к созданию гармоничного, справедливого и гуманного общества. Это процесс, который позволяет каждому человеку, независимо от его возможностей, найти своё место в мире и раскрыть свой потенциал. Реализация инклюзии требует времени, ресурсов и настойчивости, но именно она является ключом к построению общества, в котором ценятся не только достижения, но и уникальность каждого человека. Инклюзия — это путь к будущему, в котором равенство и уважение станут основой человеческих отношений.

Актуальность. Инклюзивное образование становится приоритетным направлением в системе дошкольного воспитания, обеспечивая равные возможности для всех детей, включая тех, кто имеет особые образовательные потребности. Дошкольный возраст — ключевой этап развития, на котором особенно важно создать условия для социальной адаптации и личностного роста каждого ребёнка. Несмотря на нормативную поддержку, реализация инклюзии сталкивается с рядом проблем: нехваткой квалифицированных специалистов, недостатком методических ресурсов и низким уровнем го-

товности педагогов. Это требует пересмотра педагогических подходов и разработки эффективной модели инклюзивной образовательной среды в дошкольных учреждениях.

Научная новизна. Научная новизна статьи заключается в комплексном подходе к созданию инклюзивной образовательной среды в дошкольных учреждениях, включающем педагогические, методические и социально-психологические аспекты. Впервые систематизированы условия эффективной инклюзии, разработаны практические рекомендации для педагогов, обоснована роль инклюзии как ценностного ориентира и предложены пути тиражирования успешных практик.

Практическая значимость. Данное исследование состоит в разработке рекомендаций и методов для создания инклюзивной образовательной среды в детских садах, учитывающей индивидуальные потребности детей с особыми образовательными потребностями. Работа помогает педагогам адаптировать учебный процесс, взаимодействовать с родителями и специалистами, что способствует успешной социализации и развитию детей. Внедрение этих подходов улучшает доступность образования, повышает качество работы педагогов и формирует культуру толерантности, обеспечивая гармоничное развитие и интеграцию детей в общество.

Использованная литература / İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Astafyeva, Ye.,Yu. (2020). Pedagogika inklyuzii: metodicheskiye rekomendatcii. Kazan.
2. Gudina, L.V. (2019). Sozdaniye inklyuzivnoy sredı v detskikh sadakh. Sankt-Peterburg, "Detstvo-Press".
3. Zakon “Ob obrazovanii v Rossiyskoy Federatsii”: Federalniy zakon ot 29 dekabrya 2012 g. № 273-FZ. (n.d.). Konsultant Plyuz. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_140174/
4. Salamanskaya deklaratsiya o printsipakh, politike i praktike v oblasti obrazovaniya lits s osobimi potrebnostyami. (1994). Parizh: YuNESKO.
5. Smirnova, T.N. (2018). Inklyuziya v doshkolnom obrazovanii. Moskva, "Prosvesheniye".
6. UNESCO. (2005). Guidelines for inclusion: Ensuring access to education for all. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000140224.

ENSURING EFFECTIVE COMMUNICATION: THE IMPORTANCE OF LISTENING COMPREHENSION

Vahida Azayeva

Primary School Teacher, Baku, Secondary School No. 137
E-mail: vahidaazayeva@gmail.com
https://orcid.org/0009-0002-1909-0547

Abstract. Listening comprehension forms the foundation of both academic and personal success. The article analyzes the growing demand for listening comprehension skills in education and their impact on students' development in a broad context. It is emphasized that listening comprehension is not limited to the reception of information, but also fosters communication, collaboration, critical thinking, and problem-solving-skills. The article highlights the importance of developing these competencies from an early age. In preschool and primary school settings, this ability is enhanced through stories, games, discussions, and group work. During adolescence, listening is further deepened through the integration of critical and analytical thinking. The article also underscores the significant role of technology in advancing listening comprehension skills. Audiobooks, multimedia content, and digital resources are presented as effective tools for strengthening this competence. The discussion focuses on the role of listening comprehension in the educational process, its impact on learners' development, and the methods applied in modern educational approaches to reinforce this skill**.**

Keywords: listening comprehension, student development, critical thinking, communication, academic achievement, social skills, educational technologies.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0120
To cite this article: Azayeva V. (2025). Ensuring effective communication: the importance of listening comprehension. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 252, Issue III, pp. 41-51.
Article history: received – 15.07.2025; accepted – 20.08..2025.
CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

EFFEKTİV ÜNSİYYƏTİN TƏMİNİ: DİNLƏYİB-ANLAMANIN ƏHƏMİYYƏTİ

Vahidə Azayeva

Bakı şəhəri, 137 nömrəli tam orta məktəbin ibtidai sinif müəllimi
E-mail: vahidaazayeva@gmail.com
https://orcid.org/0009-0002-1909-0547

Annotasiya. Dinləyib-anlama akademik və şəxsi uğurun əsasını təşkil edir. Məqalədə dinləyib-anlama bacarığının təhsildə artan tələbatı və onun şagirdlərin inkişafına təsiri geniş müstəvidə təhlil olunur. Bildirilir ki, dinləyib-anlama bacarığı yalnız məlumat qəbulu ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda ünsiyyət, əməkdaşlıq, tənqidi düşüncə və problem həlletmə bacarıqlarının inkişafına zəmin yaradır. Məqalədə bu bacarıqların formalaşdırılmasına erkən yaşlardan başlamağın vacibliyi vurğulanır. Məktəbəqədər və ibtidai siniflərdə isə hekayələr, oyunlar, müzakirələr və qrup işləri vasitəsilə bu qabiliyyət inkişaf etdirilir. Yeniyetməlik dövründə isə dinləmə tənqidi təfəkkür və analitik düşüncə ilə tamamlanaraq daha da dərinləşir. Məqalədə texnologiyanın dinləyib-anlama bacarığının inkişafında əhəmiyyətli rolu vurğulanır. Səsli dərsliklər, multimedia məzmunları və rəqəmsal resurslar şagirdlərin bu bacarığını gücləndirən effektiv vasitələr kimi təqdim olunur. Dinləyib-anlama bacarığının təhsil prosesindəki rolu, inkişafının şagirdlərə təsirləri və müasir təhsil yanaşmalarında bu bacarığın gücləndirilməsi üçün tətbiq edilən metodların araşdırılması məqalənin müzakirə mövzusudur.

Açar sözlər: dinləyib-anlama, şagird inkişafı, tənqidi düşüncə, ünsiyyət, akademik uğur, sosial bacarıqlar, təhsil texnologiyaları.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0120
Məqaləyə istinad: Azayeva V. (2025). Effektiv ünsiyyətin təmini: dinləyib-anlamanın əhəmiyyəti. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», № 3 (252), səh. 41-51.
Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 15.07.2025; qəbul edilib – 20.08.2025.
CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş / Introduction

Müasir dövrdə təhsilin vəzifəsi təkcə bilik vermək deyil, həm də şagirdlərin sosial, emosional və koqnitiv bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Tədris prosesində müxtəlif bacarıqların inkişafı önəmli yer tutur. Yazı insan həyatında biliklərin ötürülməsi, tarixin qorunması, ünsiyyətin qurulması və mədəniyyətin inkişafı üçün əsas vasitədir. O, düşüncə və yaradıcılığın ifadəsinə şərait yaradır, insanın fərdi və cəmiyyət olaraq inkişafına töhfə verir. Yazı, keçmişi qoruyub gələcək nəsillərə ötürməklə yanaşı, gündəlik ünsiyyət və idarəetmənin də ayrılmaz hissəsidir [Əliyev, P., 2022]. Yaxşı yazı yazmağın əsasında səmərəli oxuyub-anlama durur [Nəhmətova, K.A., 2020]. Oxu bacarığı isə bilik qazanmaq, tənqidi düşüncə, şəxsi və peşəkar inkişaf üçün əsasdır, təhsil və ünsiyyətin təməlidir, insanın dünyagörüşünü genişləndirir, mədəni irsi dərk etməyə kömək edir, emosional zənginlik qazandırır. Oxumaq həm fərdi inkişaf, həm də cəmiyyətin tərəqqisi üçün əvəzolunmaz bir vasitədir. Oxu və yazı bir-birini tamamlayan əsas bacarıqlardır. Oxu bilik əldə etməyi, yazı isə bu bilikləri ifadə etməyi və paylaşmağı təmin edir. Düşüncə, dil bacarıqları yaradıcılıq və mədəni irsin qorunması üçün vacibdir.

Anlama dedikdə nə başa düşülür? Bu barədə isə pedaqoqların, psixoloqların müxtəlif fikirləri mövcuddur. Anlaşılan odur ki, onu başqa cür ifadə etmək mümkün olsun [Yusifov, M., 2019]. Anlama – biliklərin mənimsənilməsi prosesində təfəkkür əməliyyatlarının (təhlil, müqayisə, ümumiləşdirmə və nəticə çıxarma) fəal iştirakı ilə formalaşan dərketmə prosesidir [Güneş, F., 2013]. Oxuyub-anlama bacarıqları şagirdlərin mətni anlamaq, təhlil etmək, şərh etmək və öz fikirləri ilə ifadə etmək bacarığıdır. Bu bacarıqlar ümumi biliklərin mənimsənilməsində əsas rol oynayır. Bacarıq həm də onların özünütəhlil qabiliyyətlərini inkişaf etdirir [Əliyeva, S., 2023]. PİSA-da nəticələr qazanmaq üçün oxuyub-anlama bacarığı, tətbiq edərək öyrənmək, analitik düşünmə, tənqidi təfəkkür, esse yazmaq vərdişləri təməl şərtlərdir [Nəhmətova, K.A., 2020]. Oxu, yazı bacarıqları bir-birini tamamlayır və şagirdlərin həm təhsil, həm də şəxsi inkişafında böyük rol oynayır. Müəllimlər və valideynlər şagirdlərdə bu bacarıqları inkişaf etdirmək üçün onları oxumağa həvəsləndirməli, mütəmadi yazı vərdişləri yaratmalı və əlverişli təlim mühiti ilə təmin etməlidirlər. Beləliklə, oxu və yazı bacarıqları təkcə təlim prosesində deyil, şagirdlərin gələcək həyatı və peşəkar inkişafı baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ünsiyyət funksiyaları arasında ən vacib bacarıqlardan biri dinləyib-anlama bacarığıdır. Dinləyib-anlama, şagirdin yalnız səsi eşitmək və ya mətnləri oxumaqla kifayətlənməməsi, eyni zamanda məlumatı başa düşmək, təhlil və tətbiq etmək bacarığını əhatə edir. XXI əsr təhsili tələb olunan bacarıqların

daha da təkmilləşdirilməsini və hərtərəfli inkişafını hədəfləyir. Dinləyib-anlama bacarığı, şagirdin təhsil yolunda qarşılaşacağı müxtəlif problemləri həll etməsinə, effektiv ünsiyyət qurmasına və daha sağlam qərarlar qəbul etməsinə kömək edir [Rohdearni, W. et al. 2023]. Bu bacarığın inkişafı yalnız məktəbdə deyil, eyni zamanda ailə mühitində və gündəlik həyatda da davamlı dəstək tələb edir. Dinləyib-anlama bacarığının inkişafı, şagirdlərin ümumi təhsil səviyyəsini artırmaqla yanaşı, onları gələcək sosial və peşə həyatlarına daha yaxşı hazırlayır.

Problemin qoyuluşu

Müasir təhsil mühitində şagirdlərin oxu və yazı bacarıqları ilə yanaşı, dinləyib-anlama bacarığının inkişafı xüsusi aktuallıq kəsb edir, lakin tədris prosesində müşahidə olunur ki, şagirdlər dinlədikləri məlumatı dərk etməkdə, təhlil və praktik fəaliyyətlərdə tətbiq etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu çatışmazlıq onların akademik nailiyyətlərinə, sosial ünsiyyət və əməkdaşlıq bacarıqlarına mənfi təsir göstərir. Ona görə də dinləyib-anlama bacarığının inkişaf etdirilməsi XXI əsr bacarıqları çərçivəsində təhsilin mühüm hədəflərindən biri kimi qarşıda duran əsas pedaqoji problemdir.

Metodlar

Tədqiqatda analitik və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Ədəbiyyat mənbələrinin öyrənilməsi ilə dinləyib-anlama bacarığının nəzəri əsasları araşdırılmış, pedaqoji və psixoloji yanaşmalar müqayisə edilmişdir. Bundan əlavə, təcrübi fəaliyyət nümunələrinin tətbiqi və onların nəticələrinin qiymətləndirilməsi yolu ilə mövzunun praktik əhəmiyyəti müəyyənləşdirilmişdir. Təhlillər göstərir ki, interaktiv üsullar, oyunlar və müasir texnologiyaların istifadəsi şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarığının daha səmərəli inkişafına imkan yaradır.

Əsas hissə / Main part

Nitq fəaliyyətinin əsas növlərindən biri olan dinləyib-anlama şagirdlərin təhsil mühitində və gələcək həyatında uğur qazanmaları üçün vacib rol oynayır. XXI əsr bacarıqları arasında yer alan dinləyib-anlama, yalnız akademik öyrənmə prosesində deyil, həm də sosial ünsiyyətdə, əməkdaşlıqda və problemlərin həllində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dinləmə və anlama bacarığı müasir təhsil prosesində şagirdlərin müvəffəqiyyətində əhəmiyyətli rol oynayır. Bu bacarıq, şagirdlərin informasiyanı mənimsəməsi, analitik düşüncə formalaşdırması və müzakirələrdə aktiv iştirakını təmin edir. Araşdırmalara görə, aktiv dinləmə yalnız verilən məlumatları eşitmək deyil, həm də bu məlumatlarla əlaqə qurma, sual vermə və onları şərh etmə qabiliyyətini əhatə edir. Bu bacarıqlar şagirdlərin dərsləri daha yaxşı başa düşməsinə və məlumatı daha effektiv yadda saxlamasına kömək edir. Dinləmə bacarıqları yalnız akademik uğurlar üçün deyil, eyni zamanda sosial

əlaqələr üçün də vacib amildir. Aktiv dinləmə zamanı şagirdlər həmyaşıdları və müəllimləri ilə effektiv ünsiyyət qurur, əməkdaşlıq şəraitində fikir mübadiləsi apararaq müsbət öyrənmə mühiti yaradır, daha yüksək motivasiya əldə edirlər. Bu bacarığı inkişaf etdirmək üçün müəllimlər interaktiv fəaliyyətlər, aydın göstərişlər və dərs zamanı fəal iştirak imkanları təqdim edə bilərlər. Şagirdlər isə suallar vermək, qeydlər aparmaq və diqqəti yayındıran amillərdən uzaq durmaqla dinləmə vərdişlərini inkişaf etdirirlər. Beləliklə, dinləmə və anlama bacarığı yalnız tədris prosesində deyil, ümumilikdə, həyatın müxtəlif sahələrində uğur qazanmaq üçün əsas vasitələrdən biridir. Bu səbəbdən, təhsil sistemində dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi xüsusi diqqət tələb edir [Zeynalova, R., 2025].

Təhsildə dinləyib-anlamanın artan əhəmiyyəti.

- ***Kompetensiyalara əsaslanan təhsil.*** Müasir təhsil sistemləri yalnız bilik ötürməyə deyil, şagirdlərdə dinləmə, təhlil, tənqidi düşünmə və tətbiqetmə bacarıqlarını formalaşdırmağa fokuslanır. Bu, şagirdlərin dinlədiklərini düzgün qavrayaraq onu praktikaya çevirməsini tələb edir.
- ***Kommunikasiya və əməkdaşlıq.*** Qrup layihələri və diskussiyalarda effektiv iştirak etmək üçün şagirdlər digər həmyaşıdlarını və müəllimləri diqqətlə dinləməyi və anladıqlarını düzgün ifadə etməyi bacarmalıdırlar [Rohdearni, W. et al. 2023].
- ***Dilin öyrənilməsi.*** Xarici dillərin tədrisində dinləyib-anlama mühüm komponentdir. Şagirdlər real həyatda dilin istifadəsini anlamaq üçün dinləmə bacarıqlarını inkişaf etdirməlidirlər.
- ***Texnologiyanın təsiri.*** Təhsil mühitində səsli dərsliklər, podkastlar, video dərslər və digər rəqəmsal resurslar geniş yayıldığından dinləmə qabiliyyəti bu formatlardan effektiv istifadə üçün zəruridir [Uzdu, A., 2024].
- ***Effektiv ünsiyyət.*** Dinləmə bacarığı şagirdlərə digər insanların fikirlərini, hisslərini və mövqelərini başa düşməyə kömək edir. Bu, həmyaşıdları və müəllimlərlə daha sağlam ünsiyyət qurmağa şərait yaradır [Uzdu, A., 2024].
- ***Dərs prosesində aktiv iştirak.*** Şagirdlərin dinləyib-anlama qabiliyyəti dərslərdə müəllimin təlimatlarını və izahlarını daha yaxşı qavramaq üçün vacibdir. Bu, öyrənmə prosesinin keyfiyyətini artırır.
- ***Problem həlletmə.*** Dinləmə bacarığı problemləri dərk etmək və onların həlli üçün ən uyğun yanaşmaları seçmək imkanı verir.
- ***Empatiya və sosial bacarıqlar.*** Yaxşı dinləyicilər başqalarını daha yaxşı anlayır, empatiya göstərir və sosial münasibətlərini inkişaf etdirir.
- ***Tənqidi düşüncə.*** Dinləmə zamanı şagirdlər eşitdikləri məlumatları təhlil edir, düzgünlük və məntiqilik baxımından qiymətləndirir.

Dinləyib-anlama bacarığının inkişafında tətbiq olunan yanaşmalar.

- ***Mətnlərin səsli təqdimatı.*** Müəllimlər hekayə, dərs mövzusu və ya müza-

kirələrə əsaslanan səsli mətnlər təqdim edərək şagirdlərin dinləmə və məzmunu anlama qabiliyyətini yoxlaya bilərlər.

- ***Diskussiyalar.*** Şagirdlərin dinlədikləri məlumat əsasında müzakirələrdə iştirakını təmin etmək onların diqqətini cəmləməsini və dinlədiklərini təhlil etməsini təmin edir.
- ***Real həyatdan nümunələr.*** Gündəlik həyatda istifadə olunan səs materiallarından (xəbərlər, müsahibələr və s.) istifadə şagirdlərin dinləmə və başa düşmə qabiliyyətlərini gücləndirir.
- ***Müxtəlif üsullar.*** Oyunlar, rol canlandırma, qrupa əsaslanan layihələr və multimedia resurslarının istifadəsi dinləyib-anlamanı həm əyləncəli, həm də effektiv edir.
- ***Aktiv dinləmə təşviqi.*** Şagirdlərə diqqətlə qulaq asmağın və qarşı tərəfin fikirlərini təkrar etməklə başa düşdüklərini göstərməyin əhəmiyyəti öyrədilməlidir.
- ***Müzakirələr və dialoqlar.*** Müəllimlər dərslərdə açıq müzakirələrə və sual-cavablara yer verərək şagirdlərin bu bacarıqlarını gücləndirə bilərlər.
- ***Hekayələr və mətnlər.*** Şagirdlərə dinləmə üzrə hekayələr və mətnlər təqdim edərək onların məzmunu başa düşmə səviyyəsini yoxlamaq olar.
- ***Qrup işləri.*** Şagirdlər qrup şəklində fəaliyyət göstərərək bir-birini dinləməyi və qarşılıqlı anlaşmanı öyrənirlər [Zeynalova, R., 2025].

Dinləyib-anlama bacarığı müasir təhsildə artıq bir seçim deyil, zərurətdir. Şagirdlərdə bu bacarığın inkişafı onların dərs prosesində daha fəal iştirakını təmin edir, həmçinin gələcək karyeralarına və həyatlarına müsbət təsir göstərir. Müəllimlər və valideynlər bu istiqamətdə məqsədli fəaliyyət göstərərək, şagirdlərin daha yaxşı öyrənməsinə və həyatda uğurlu fərdlər kimi yetişməsinə kömək edə bilərlər.

Dinləyib-anlama bacarığı oxu və yazı kimi şagirdlərin təhsil və sosial həyatında böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu bacarıq yalnız şifahi ünsiyyətin deyil, həm də ümumi öyrənmə prosesinin təməl elementidir [Əhmədov, A., 2018]. Dinləyib-anlama bacarığı şagirdlərin həm akademik, həm də sosial mühitdə müvəffəqiyyət qazanmasına təsir edir. Müəllimlər və valideynlər bu bacarığın inkişafı üçün əlverişli təlim mühiti yaratmalı, şagirdlərin diqqətini fəal dinləmənin əhəmiyyətinə yönəltməli və onlara dəstək olmalıdırlar. Şagirdlərdə formalaşan bu bacarıq yalnız dərs zamanı deyil, həm də gələcəkdə onların peşəkar fəaliyyətində və şəxsi münasibətlərində əhəmiyyətli rol oynayacaq.

Dinləyib-anlama bacarığını formalaşdırmaq üçün şagirdlərdə diqqəti, səbri və aktiv iştirak vərdişlərini inkişaf etdirmək lazımdır. Bunun üçün müəllimlər və valideynlər müxtəlif metod və yanaşmalardan istifadə edə bilərlər.

1. Dinləməyə şərait yaratmaq

- *Müxtəlif materialların təqdim olunması:* maraqlı hekayələr, səsli mətnlər və ya audio kitablar şagirdlərin dinləmə marağını artırır.
- Qısa və aydın məlumat verin: şagirdlərə uzun və mürəkkəb izahatlar əvəzinə qısa, lakin məzmunlu məlumatlar təqdim edin.

2. Aktiv dinləmə üzərində işləmək

- *Məqsədli dinləmə tapşırıqları:* şagirdlərdən müəyyən məlumatlara diqqət yetirmələrini və sonra onları təkrarlamalarını istəyin. Məsələn, qısa mətn oxuyub onun məzmununu soruşun.
- *Sual-cavab məşqləri:* dinlədikləri bir məzmun haqqında suallar verərək onların diqqətini və anlama səviyyəsini yoxlayın.
- *Rollu oyunlar:* şagirdlərə müxtəlif rollar verərək qarşılıqlı dialoq qurmağı və diqqətlə bir-birini dinləməyi öyrədin.

3. Dinləyicini maraqlandırmaq

- *Hekayə anlatma:* şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun, maraqlı hekayələr danışaraq onların diqqətini cəlb edin.
- Musiqi və sənət fəaliyyətləri: musiqi dinləmə və ya teatr məşğələləri vasitəsilə şagirdlərin dinləmə bacarığını inkişaf etdirin.
- Qısa videolar: tədrisə uyğun maraqlı videolar təqdim edərək onların əsas məqamları anlamağa çalışmasını istəyin.

4. Dinləməni qiymətləndirmək və gücləndirmək

- *Qrup müzakirələri:* şagirdlərdən eşitdiklərini müzakirə etməyi və fikir mübadiləsi aparmağı tələb edin.
- *Məlumatı təkrarlama:* şagirdlərə bir mövzu haqqında məlumat verin və sonra onların bunu necə başa düşdüklərini izah etməsini xahiş edin.
- *Dəqiq tapşırıqlar:* şagirdlərə dinlədikləri məzmun əsasında müəyyən bir problemi həll etməyi və ya tapşırıq yerinə yetirməyi tapşırın [Altunkaya, H., 2021].

5. Məişət mühitində dinləmənin inkişafı

- *Valideynlərlə ünsiyyət:* valideynlər uşaqlarını dinləməyə həvəsləndirməli, onların danışdıqlarını diqqətlə dinləməli və müsbət qiymətləndirməlidirlər.
- *Söhbətlər:* uşaqlarla gündəlik həyat hadisələri haqqında söhbətlər apararaq onları danışmağa və dinləməyə cəlb edin [Uzdu, A., 2024].

Dinləyib-anlama bacarığı məqsədli təcrübə və təlimlə inkişaf edir. Şagirdlərdə dinləmək üçün motivasiya yaratmaq, onları müntəzəm məşqlərə cəlb etmək və bu prosesdə səbrli olmaq mühüm şərtlərdir. Müəllim və valideynlərin birgə səyləri ilə bu bacarıq uğurla formalaşdırıla bilər. Dinləyib-anlama bacarığı körpəlikdən başlayaraq uşağın bütün inkişaf mərhələlərində tədricən formalaşır və möhkəmlənir. Bu bacarığı inkişaf etdirməyə erkən yaşlardan başlamaq daha səmərəlidir, çünki uşaq beyninin ən sürətli inkişafı 0-6 yaş arasında baş verir.

Bununla belə, müxtəlif yaş mərhələlərində fərqli yanaşmalar tətbiq edilə bilər:

0 – 3 yaş (erkən yaş dövrü)

- *Formalaşma başlanğıcı.* Körpələr artıq doğuşdan səs və danışıq fərqlərini seçməyə başlayırlar. Danışmaq, mahnılar oxumaq və müxtəlif səsləri tanıtmaq körpələrin dinləmə bacarıqlarını inkişaf etdirir [Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulum)., 2022].
- *Valideynlə ünsiyyət.* Ailə üzvlərinin danışıqlarını diqqətlə dinləmək onlarda dil öyrənmənin əsasını qoyur. Körpələrlə sadə və aydın sözlərlə danışmaq tövsiyə olunur.

3 – 6 yaş (məktəbəqədər dövr)

- *Aktiv inkişaf mərhələsi.* Bu yaşda uşaqların diqqəti daha uzun müddət davam edir və onlar daha mürəkkəb hekayələri dinləyib anlamağa başlayırlar.
- *Tapşırıqlar.* Sadə hekayələr oxuyub onların suallara cavab verməsini istəyin və ya dinlədiklərini təkrar danışmağı təşviq edin.
- *Oyunlarla təlim.* Oyunlar və fəaliyyətlər vasitəsilə dinləmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək mümkündür [Əfəndiyeva, Ü., 2022].

6 – 12 yaş (ilk məktəb illəri)

- *Daha mürəkkəb anlayış.* Bu yaşda uşaqlar artıq uzun müddət diqqətini cəmləşdirə bilir və dinlədikləri məlumatı təhlil etməyi öyrənirlər.
- *Dinləmə və müzakirə.* Müəllimlər və valideynlər şagirdlərə dərs, video və ya hekayə dinlətdikdən sonra müzakirə etməyi və ya əsas məqamları qeyd etməyi öyrətməlidirlər.

12+ yaş (yeniyetmə dövrü)

- *Tənqidi düşüncə.* Yeniyetmələr dinlədikləri məlumatları tənqidi qiymətləndirmək, fərqli baxışları anlamaq və öz fikirlərini formalaşdırmaq qabiliyyətinə malikdirlər [Pedaqogika dərslik., 2021].
- *Diskussiyalar.* Mürəkkəb mövzular üzərində müzakirələr apararaq onların dərin dinləmə və təhlil bacarıqlarını inkişaf etdirmək olar.

Dinləyib-anlama bacarığını inkişaf etdirməyə körpəlikdən başlamaq daha səmərəlidir. Lakin hər yaş mərhələsində uyğun yanaşmalar tətbiq etməklə bu qabiliyyəti gücləndirmək mümkündür. Vacib olan, bu prosesin davamlı və məqsədyönlü şəkildə aparılmasıdır.

Nəticə / Conclusion

Dinləyib-anlama bacarığı müasir təhsildə və həyatda uğurun əsas şərtlərindən biri kimi çıxış edir. Bu bacarıq yalnız məlumat əldə etmək üçün deyil, həm də şagirdlərin ünsiyyət qurmaq, əməkdaşlıq etmək və problemləri həll etmək kimi digər vacib bacarıqlarını formalaşdırmaq üçün zəruridir. XXI əsrin təhsil yanaşmaları şagirdlərin sadəcə bilik toplamaqla kifayətlənməsini deyil, dinləmə, başa düşmə və analitik düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirməsini tələb edir.

Dinləyib-anlama bacarığının inkişafı erkən yaşlardan başlayaraq davamlı şəkildə dəstəklənməlidir. Körpəlikdən etibarən uşaqlara səslər, musiqi, sadə hekayələr və nitq vasitəsilə dinləmə vərdişləri aşılana bilər. Məktəbəqədər və ibtidai siniflərdə bu proses daha məqsədyönlü şəkildə davam etdirilir və qrup işləri, oyunlar, hekayə dinləmə, müzakirələr kimi metodlarla möhkəmləndirilir. Yeniyetməlik dövründə isə tənqidi düşüncə və dərin analiz tələb edən tapşırıqlar dinləyib-anlama bacarığının inkişaf etdirilməsinə xidmət edir.

Müasir texnologiyalar – rəqəmsal resurslar, səsli dərsliklər, video məzmunlar və podkastlar dinləmə prosesini, eyni zamanda xarici dillərin öyrənilməsini daha praktik, maraqlı və təsirli edir [Girginer, N., Öznul, E.A., 2004].

Aparılan təhlillər göstərir ki, dinləyib-anlama bacarığı yalnız şagirdlərin təhsil mühitində müvəffəqiyyət qazanması üçün deyil, həm də onların gələcək sosial və peşəkar həyatında uğur əldə etməsi üçün əsasdır. Bu bacarığı inkişaf etdirmək üçün müəllimlər və valideynlər birgə fəaliyyət göstərməli, dinləməni dəstəkləyən mühit yaratmalı və şagirdləri daim həvəsləndirməlidirlər. Təhsil prosesində dinləmə bacarığına verilən diqqət, cəmiyyətin daha savadlı, empatiyalı və düşüncəli fərdlər yetişdirməsinə töhfə verəcəkdir.

Məqalənin aktuallığı. Bu məqalə müasir təhsil sistemində dinləyib anlama bacarığının artan əhəmiyyətini və şagirdlərin inkişafı üçün zəruriliyini vurğulamaq baxımından çox aktualdır. XXI əsr təhsil yanaşmaları şagirdlərin kritik düşünmə, kommunikasiya və əməkdaşlıq kimi əsas bacarıqlarını inkişaf etdirməyi hədəfləyir. Bu kontekstdə dinləyib anlama bacarığı sadəcə bir ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də informasiya qəbulunun, problemlərin həllinin və yaradıcı düşüncənin təməl daşıdır. Aktuallığın əsas səbəblərindən biri, təhsildə texnologiyanın sürətli inkişafıdır. Rəqəmsal vasitələrin tədris prosesində geniş istifadəsi, xüsusilə xarici dil öyrənmə zamanı şagirdlərin dinləyib anlama qabiliyyətini daha da ön plana çıxarır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalə dinləyib-anlama bacarığının müasir təhsildə əhəmiyyətini təhlil edərək, onun inkişafına dair yeni yanaşma və strategiyaları təklif edir. Məqalənin elmi yeniliyi aşağıdakı aspektlərdə özünü göstərir:

- ✓ Məqalədə multidisiplinar bacarığın təhsil prosesi ilə yanaşı, sosial, emosional və tənqidi düşüncə sahələrində də mühüm rol oynadığı vurğulanır.
- ✓ Məqalədə dinləyib anlama bacarığının inkişafının müxtəlif yaş dövrləri üzrə (körpəlikdən yeniyetməlik dövrünə qədər) mərhələli şəkildə təsviri verilərək, hər yaş qrupu üçün fərqli metodlar və strategiyalar tətbiq etməyi tövsiyə edir.
- ✓ Məqalədə rəqəmsal vasitələrin dinləyib anlama bacarığını inkişaf etdirməkdə effektiv vasitə kimi təqdim olunması yenilikçi yanaşmadır. Bu, xüsusilə texnologiyanın təhsildə geniş tətbiq olunduğu müasir dövr üçün aktualdır.
- ✓ Məqalədə dinləmə bacarığının tənqidi düşüncənin və analitik yanaşmanın inkişafı ilə sıx bağlı olduğu, yalnız akademik mühitdə deyil, həmçinin peşəkar və sosial həyatda uğurun əsası kimi təqdim olunması, bu prosesdə valideynlərin və müəllimlərin ortaq məsuliyyət daşıdığı vurğulanır. Bu yanaşma şagirdlərin inkişafında ailə və məktəb mühitinin birgə rolunu əks etdirir. Ümumilikdə, məqalə dinləyib-anlama bacarığına dair təhsil yanaşmaların zənginləşdirərək, mövcud bilikləri genişləndirir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məqalə dinləyib-anlama bacarığının təhsildəki rolu və inkişafına dair müasir yanaşmaları işıqlandıraraq müəllimlər, valideynlər və təhsil mütəxəssisləri üçün konkret praktik həll və təkliflər təqdim edir. Bu bacarığın formalaşdırılması yalnız nəzəri biliklərlə məhdudlaşmır, eyni zamanda onu real tədris prosesində tətbiq etmək üçün geniş imkanlar yaradır. Məqalə təhsil mütəxəssisləri, valideynlər və müəllimlər üçün dinləyib-anlama bacarığının inkişafı ilə bağlı praktik tövsiyələr təqdim edərək, bu sahədə real tətbiq oluna bilən yanaşmaları əhatə edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Əfəndiyeva, Ü. (2025). İnteraktiv oyunların nitq inkişafında rolu. Gənc Ailə. https://gencaile.az/interaktiv-oyunlarin-nitq-inkisafindaki-rolu/
2. Əhmədov, A. (2018). Uşaqların inkişafında valideynlərlə birgə işin yolları. Elmi Əsər BQU. https://www.anl.az/down/meqale/elmi_eser_bqu/2018/2/30(meqale).pdf
3. Əliyev, P. (2022). Yazı müasir təhsildə problem kimi. Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi. https://www.anl.az/down/meqale/azdili_edebiyyat_tedrisi/2022/04/03(meqale).pdf
4. Əliyeva, S. (2023). Şagirdlərdə oxuyub-anlama bacarığı nə üçün vacibdir? AzEdu. https://azedu.az/az/news/68667-sagirdlere-oxuyub-anlama-bacariqlarine-ucun-vacibdir-serh

5. Nəhmətova, K.A. (2020). Yazı işinin təşkili metodikası. Bakı. https://www.tipii.edu.az/nodupload/editor/files/K%C4%B0TAB%20-%20MV.pdf
6. Pedaqogika dərslik. (2021). Pedaqogikada yaş dövrləri və onların pedaqoji-psixoloji xüsusiyyətləri. https://anl.az/el/kitab2022/03/cd/788013.pdf
7. Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulum). (2022). Bakı, Təhsil Nazirliyi.
8. Yusifov, M. (2019). Nitq mədəniyyəti. Elm və Təhsil. https://anl.az/el/Kitab/2020/06/cd/Ar2019-1287.pdf
9. Zeynalova, R. (2025). Dinləmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi yolları. ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/389512094_Dinlm_bacariginin_inkisaf_etdirilmsi_yollari
10. Altunkaya, H. (2021). Dinleme-izleme eğitimi: Dinleme türleri. ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/348630818_Dinleme_-_Izleme_Egitimi_-_DINLEME_TURLERI
11. Güneş, F. (2013). Anlama modelleri. Ankara Universiteti. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/118928/mod_resource/content/0/Anlama%20Modelleri.pdf
12. Uzdu, A. (2024). Çocuklarda iletişim becerileri. Rehber Öğretmen / Psikolojik Danışman. https://kayapinarram.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/21/16/971703/dosyalar/2024_01/09134738_cocuklardailetisibec3.pdf
13. Brown, H.D. (2007). Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy (p. 117). Pearson Education. https://octovany.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/12/ok-teaching-by-principles-h-douglas-brown.pdf
14. Rohdearni, W. S., Erikson, S., Elina, L.B., (2023). International Journal of Education and Learning. Correlating EFL learners' critical thinking ability and listening comprehension strategies. International Journal of Education and Learning, 5(1), 23–33. https://www.researchgate.net/publication/379041021_Correlating_EFL_learners'_critical_thinking_ability_and_listening_comprehension_strategies
15. Girginer, N., Öznul, E.A., (2004). The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET. Uzaktan eğitimde teknoloji seçimi. TOJET, 3(3), Məqalə 19. https://tojet.net/articles/v3i3/3319.pdf

THE ROLE OF POETRY MEMORIZATION IN THE DEVELOPMENT OF AUDITORY MEMORY IN YOUNG CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Gunel Ahmadova

Doctoral Student, Institute of Education of the Republic of Azerbaijan
E-mail: gunelahmedova@yandex.ru
https://orcid.org/0009-0008-0663-3737

Abstract. This article presents a structured poetry memorization program developed for the diagnosis, analysis, and correction of auditory memory in children with intellectual disabilities. Auditory memory plays a crucial role in the development of speech skills, mastery of the curriculum, and the enhancement of other cognitive functions. Poetry memorization can serve as an effective tool for children with intellectual disabilities, supporting auditory memory development and improving the ability to perceive and retain spoken information. The mechanism behind learning poetry lies in its rhythmic and rhymed structure, which facilitates information processing and retention. Memorizing poems not only strengthens memory but also activates additional neuropsychological processes, such as attention, phonemic perception, and motor skills. The study involved 50 children aged 6 to 10 with intellectual disabilities, divided into an observation group (25 children) and an experimental group (25 children). Auditory memory was assessed before and after the experiment, and the analysis of results is presented in this article.
Keywords: children with intellectual disabilities, auditory memory, poetry memorization method, diagnostic methods, corrective work.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0101
To cite this article: Ahmadova G. (2025). The role of poetry memorization in the development of auditory memory in young children with intellectual disabilities. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 252, Issue III, pp. 53-64.
Article history: received – 21.07.2025; accepted – 28.08.2025.
CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

İNTELLEKTUAL İNKİŞAF POZUNTUSU OLAN KİÇİK YAŞLI UŞAQLARDA EŞİTMƏ YADDAŞININ FORMALAŞMASINDA ŞEİR ƏZBƏRLƏMƏNİN ROLU

Günel Əhmədova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun dissertantı
E-mail: gunelahmedova@yandex.ru
https://orcid.org/0009-0008-0663-3737

Annotasiya. Məqalədə intellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqların eşitmə yaddaşının diaqnostikası, təhlili və korreksiyası məqsədilə strukturlaşdırılmış şeir əzbərləmə proqramı tərtib edilmişdir. Eşitmə yaddaşı nitq bacarıqlarının formalaşmasında, tədris proqramının mənimsənilməsində və digər idraki funksiyaların inkişafında vacib rol oynayır. İntellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqlarda şeir əzbərləmə-eşitmə yaddaşının inkişafına kömək edən, səsli informasiyanı qavrama və yadda saxlamanı yaxşılaşdıran təsirli bir vasitə ola bilər. Şeir öyrənmənin iş mexanizmi, onun ritmik və qafiyəli quruluşunda gizlidir; bu xüsusiyyətlər məlumatı qəbul etməyi və yadda saxlamağı asanlaşdırır. Şeirlərin əzbərlənilməsi təkcə yaddaşı gücləndirmir, həm də diqqət, fonematik qavrayış və motor bacarıqları kimi əlavə neyropsixoloji prosesləri aktivləşdirir. Tədqiqatda 6–10 yaş arası intellektual problemli 50 uşaq iştirak etmiş, onlardan 25 nəfəri müşahidə qrupunda, 25 nəfəri isə eksperimental qrupda yer almışdır. Eksperimentdən əvvəl və sonra eşitmə yaddaşının diaqnostikası aparılmış və nəticələrin təhlili məqalədə öz əksini tapmışdır.
Açar sözlər: intellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqlar, eşitmə yaddaşı, şeir əzbərləmə metodu, diaqnostika metodları, korreksiyaedici iş.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0101
Məqaləyə istinad: Əhmədova G. (2025). İntellektual inkişaf pozuntusu olan kiçik yaşlı uşaqlarda eşitmə yaddaşının formalaşmasında şeir əzbərləmənin rolu. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», № 3 (252), səh. 53-64.
Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 21.07.2025; qəbul edilib – 28.08.2025.
CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş / Introduction

Dünya Səhiyyə Təşkilatının məlumatına əsasən, intellektual pozulma dünya əhalisinin təxminən 1–3%-ni təşkil edir (WHO, 2019). Bu, intellektual inkişafın müxtəlif səviyyələrində gecikmə və ya zəifləmə deməkdir. İntellektual inkişafında gerilik olan uşaqlar akademik nailiyyətlərlə yanaşı, sosial ünsiyyət və qarşılıqlı münasibətlər daxil olmaqla gündəlik həyatın müxtəlif sahələrində çətinliklərlə qarşılaşırlar [Schalock, R. et al. 2010]. Xüsusi pedaqogika elmi intellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqların psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və onların sosial adaptasiyasının təmin edilməsi yollarını araşdırır [Hüseynova, N., Məlikov, M., 2018].

İntellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqlarda müşahidə olunan, geniş yayılmış və əhəmiyyətli koqnitiv defisitlərdən biri eşitmə yaddaşının pozulmasıdır [Alloway, T. et al. 2016]. Nitq inkişafı, oxu bacarıqlarının mənimsənilməsi, şifahi təlimatların qavranılması və təlim fəaliyyətində uğurla iştirak etmək üçün eşitmə yaddaşının əhəmiyyəti çox vacibdir [Baddeley, A.D., 2003]. Eşitmə yaddaşının inkişafdan geri qalması intellektual problemli uşaqların öyrənmək, ünsiyyət qurmaq və ətraf mühitə uyğunlaşmaq bacarığını əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirir [Koppenhaver, D. et al. 2000].

Mövcud korreksiyaedici metodlar – təkrarlamalar, "vizual dərslik" strategiyaları və tədris materialları intellektual inkişafa uyğunlaşdırılsa da, bu kateqoriyadan olan uşaqların eşitmə yaddaşının inkişaf etdirilməsi üçün innovativ və effektiv yanaşmaların araşdırılması aktual bir vəzifə olaraq qalmaqdadır [Hodapp, R.M., Fidler, D.J., 1999].

Xüsusi psixologiyanın müasir yanaşmalarında yaddaş, diqqət və təfəkkür proseslərinin inkişafı intellektual çətinlikləri olan uşaqlarda xüsusi korreksiyaedici metodlarla tədqiq edilir [Hüseynova, N., Aslanova, S., 2018].

Son illərdə qayğıya xüsusi ehtiyacı olan uşaqların reabilitasiyasında musiqi və ritmik müdaxilələrin istifadəsinə artan maraq müşahidə olunur [Thaut, M.N., Gardiner, M.F., Holmberg, D., 2014]. Musiqi – ritm, melodiya və quruluşu ilə beynin müxtəlif sahələrini stimullaşdıra və yaddaş da daxil olmaqla digər koqnitiv funksiyaları yaxşılaşdıra bilən unikal xüsusiyyətlərə malikdir. Xüsusilə ritm, qafiyə, təkrarlama və nitq quruluşunu özündə birləşdirən şeir və onun əzbərlənməsi, intellektual problemli uşaqlarda eşitmə yaddaşının inkişafını müəyyən dərəcədə təmin edə bilər.

Şeirlər, strukturlaşdırılmış formalarına görə məlumatın yaddaşda kodlaşdırılmasını və saxlanmasını asanlaşdırır [Conrad, R., 1964]. Ritm və qafiyə, informasiyanı daha yaddaqalan edən mnemonik texnika kimi əsas sözlərin və ifadələrin

təkrarlanması yolu ilə materialın yaddaşda "bərkidilməsinə" kömək edir [Ebbinghaus, H., 1885/1964]. Şeirlər əksər hallarda zəngin bədii obrazlar və emosional məzmun ehtiva edir ki, bu da müsbət assosiasiyalar yaradaraq yaddaşın möhkəmlənməsinə şərait yaradır [Rubin, D.S., 1995]. Əqli və fiziki inkişafı ləngiyən uşaqların diaqnostikası və korreksiyası onların inkişaf səviyyəsini dəqiq qiymətləndirməklə bağlıdır" [Qasımov, S., Kərimova, E., 2004].

Şeir əzbərlənməsinin intellektual problemli uşaqların eşitmə yaddaşının inkişafına müsbət təsiri barədə nəzəri əsaslandırmalar mövcud olsa da bu üzrə birbaşa empirik araşdırmalar çox az saydadır. Mövcud tədqiqatlar, əsasən, intellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqlarda musiqi terapiyası vasitəsilə koqnitiv funksiyaların inkişafına təsirini öyrənməyə yönəldilmişdir [Thompson, C.P., Kohn, L.E., Jonson, K.S., 2005].

Problemin qoyuluşu

İntellektual inkişafında pozulmalar müşahidə olunan uşaqların yaddaş proseslərində, xüsusən də eşitmə yaddaşında ciddi məhdudiyyətlər mövcuddur. Bu kateqoriyadan olan uşaqlar eşitdikləri məlumatı tam dərk etməkdə, onu sistemləşdirməkdə və uzun müddət yadda saxlamaqda çətinlik çəkirlər. Ənənəvi tədris üsulları, əsasən, mexaniki təkrara, əyani materialların istifadəsinə və sadələşdirilmiş məzmun təqdimatına əsaslandığından eşitmə yaddaşının inkişafını tam təmin etmir. Halbuki, şagirdlərin şifahi təlim materiallarını qavraması, danışıq nitqini düzgün qurması və sosial mühitdə ünsiyyətə daxil olması üçün eşitmə yaddaşının inkişafı həlledici əhəmiyyət daşıyır. Buna görə də intellektual pozulmaları olan uşaqlar üçün eşitmə yaddaşının inkişafını stimullaşdıran xüsusi metodların hazırlanması və onların praktik tətbiqinin sınaqdan keçirilməsi pedaqoji və psixoloji baxımdan aktuallıq kəsb edir. Problemin elmi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, yaddaş proseslərinin inkişaf qanunauyğunluqları öyrənilməklə yanaşı, təlim prosesində istifadə oluna biləcək səmərəli korreksiyaedici üsulların işlənməsi üçün nəzəri baza formalaşdırılır.

Metodologiya

Tədqiqatın diaqnostika mərhələsində A.R.Luriyanın və S.Y.Rubinşteynin işləyib hazırladığı "10 söz" metodikası tətbiq olunmuşdur. Bu metod vasitəsilə həm dərhal yadasalma, həm də bir müddət keçdikdən sonra yadasalma göstəriciləri qiymətləndirilmişdir. Bundan əlavə, eksperimental qrupda 3 ay müddətində həftədə iki dəfə olmaqla "strukturlaşdırılmış şeir əzbərləmə proqramı" həyata keçirilmişdir. Bu proqram uşaqlarda ritm, intonasiya və emosional təqdimat vasitəsilə eşitmə yaddaşının stimullaşdırılmasına yönəlmişdir. Nəzarət qrupunda isə tədris prosesi ənənəvi üsullarla davam etdirilmiş, əlavə müdaxilə tətbiq olunmamışdır. Eksperimentdən əvvəl və sonra aparılan diaqnostikadan əldə edilən nəticələr statistik emal üçün Python proqram təminatında işlənmişdir. Orta göstə-

ricilər, standart sapmalar, qruplararası fərqlər və korrelyasiya əmsalları hesablanaraq eksperimental təsirin effektivliyi müəyyən etmişdir.

Əsas hissə / Main part

İntellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqların eşitmə yaddaşını şeir əzbərləmə vasitəsilə korreksiya edərək bu tədqiqat sahəsini genişləndirmək istədik. Tipik inkişafa malik uşaqlarda eşitmə yaddaşının inkişafı təbii şəkildə və digər koqnitiv funksiyalarla sinxron şəkildə baş verir. Lakin intellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqlarda bu proses çox vaxt çətinliklərlə müşayiət olunur. Eşitmə yaddaşının məhdudluğu nitqin, tədris proqramının mənimsənilməsini və digər idraki funksiyaların inkişafını çətinləşdirir. Məsələn, bu kateqoriyadan olan uşaqlar çox vaxt uzun göstərişləri yadda saxlamaqda, səsləri fərqləndirməkdə, məlumatı düzgün şəkildə qəbul edib qavramaqda, obyektlər və hərəkətlər arasında əlaqə yaratmaqda çətinlik çəkirlər. Qeyd etmək vacibdir ki, eşitmə yaddaşının inkişafındakı ən kiçik problemlər belə uşaqların öyrənmə və sosial inteqrasiya imkanlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Eşitmə yaddaşı nitqin mənimsənilməsi prosesində əsas rol oynayır. İntellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqlarda şeir əzbərləmə eşitmə yaddaşının inkişafına kömək edən, səsli informasiyanı qavrama və yadda saxlamanı yaxşılaşdıran təsirli bir vasitə ola bilər. Şeir öyrənmənin iş mexanizmi, onun ritmik və qafiyəli quruluşunda gizlidir; bu xüsusiyyətlər məlumatı qəbul etməyi və yadda saxlamağı asanlaşdırır, şeirlərin informasiyanı yadda saxlamaq üçün effektiv mnemonik texnikalara çevrilməsini təmin edir. Şeirin əzbərlənməsi təkcə yaddaşı gücləndirmir, həm də diqqət, fonematik qavrayış və motor bacarıqları kimi əlavə neyropsixoloji prosesləri aktivləşdirir.

İntellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqlar üçün şeirdə təkrarlanan səslər yaddaşın inkişafına əlavə dəstək verir. Bu, qafiyəli sətirlərin daha asan qəbul edilməsi və onların ritmliliyi sayəsində daha tez yadda saxlanılması ilə baş verir. Beləliklə, şeirlər eşitmə yaddaşını məşq etdirmək üçün yalnız yaddaşın inkişafına kömək etməklə kifayətlənmir, həm də diqqət və konsentrasiya kimi digər koqnitiv bacarıqları inkişaf etdirir.

Bundan əlavə, şeirlərlə işləyərkən emosional komponentin də önəmi vacibdir. Ritm və şeir quruluşuna yönəldilərək, uşaqlarda narahatlıq və gərginliyi aradan qaldırmağa və emosional vəziyyətlərini yaxşılaşdırmağa nail olmaq mümkündür. Bu isə, öz növbəsində, onların öyrənmə və yaddaş qabiliyyətlərinə müsbət təsir göstərir. Şeirlərə emosional cəlb olunma prosesi yalnız koqnitiv deyil, həm də emosional-sosial funksiyaların inkişafına gətirib çıxara bilər.

Baxmayaraq ki, intellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqlarda yaddaş və nitq bacarıqlarının inkişafı ilə bağlı çoxsaylı tədqiqatlar mövcuddur, şeirin öyrənilməsinin eşitmə yaddaşına təsiri hələ də kifayət qədər araşdırılmamışdır. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar, əsasən, musiqi və ritmin öyrənmə prosesinə təsiri üzərində dayanır, lakin şeirlərlə eşitmə yaddaşının yaxşılaşdırılmasına dair tətbiq və təsir geniş şəkildə təhlil edilməmişdir. Bu isə şeir öyrənməyin eşitmə yaddaşına təsir mexanizmlərinin başa düşülməsində boşluq yaradır, xüsusilə də inkişaf pozuntuları olan uşaqlar kontekstində. Yaddaşın inkişafına şeirlərin təsirini əsaslandıran tədqiqatlar hələ də məhdud saydadır.

Bütün bu nəzəri əsaslandırmalar və empirik tədqiqatların nəticələrini nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, şeir əzbərləmə metodu intellektual problemli uşaqlarda eşitmə yaddaşının inkişafına müsbət təsir göstərə bilər və bu metod gələcəkdə daha geniş şəkildə tətbiq olunmaq üçün yüksək potensiala malikdir.

Tədqiqatın eksperimental hissəsində tərtib edilmiş strukturlaşdırılmış şeir əzbərləmə proqramı tətbiq edilmişdir.

Bu proqramın əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. **Mərhələli əzbərləmə:** şeir hissələrə bölünərək mərhələli şəkildə öyrədilir. Əvvəlcə bir bənd, sonra isə növbəti bəndlər əlavə olunaraq proses davam etdirilir.
2. **Ritm və intonasiya:** şeirin musiqi və ya ritmik təkrarlamalarla əzbərlənməsi yaddasaxlama prosesini asanlaşdırır.
3. **Təkrar və möhkəmləndirmə:** məlumatın uzunmüddətli yaddaşa ötürülməsi üçün təkrarlamalar həyata keçirilir.
4. **Vizual dəstək**: şeirin dinlənməsi ilə yanaşı, müvafiq şəkillər və ya video materialların təqdim olunması ilə vizual yaddaş da stimullaşdırılır.

Hazırkı tədqiqatın məqsədi intellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqlarda şeir əzbərləmənin eşitmə yaddaşının inkişafına təsirini öyrənməkdən ibarətdir. Strukturlaşdırılmış şeir əzbərləmə proqramında iştirak etmiş uşaqların eşitmə yaddaşının göstəriciləri, proqramda iştirak etməyənlərlə nisbətdə daha yüksək olacaqdır. Tədqiqat, intellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqlarda eşitmə yaddaşının reabilitasiyası üçün effektiv metodlar haqqında bilik bazasına töhfə verməyi və bu qrup uşaqlarla işləyən pedaqoqlara və mütəxəssislərə praktik tövsiyələr verməyi hədəfləyir.

Şeir əzbərləmə pedaqoqlar, loqopedlər və psixoloqlar üçün effektiv metod ola bilər. Həmçinin bu metodun valideynlər tərəfindən ev şəraitində tətbiq olunması da mümkündür. Maksimal səmərəliliyi təmin etmək məqsədilə metod hər bir uşağın inkişaf səviyyəsi və fərdi ehtiyaclarına uyğun şəkildə tətbiq edilməlidir.

Metodikalar. Tədqiqat Bakı şəhəri 286 saylı tam orta məktəbdə, 11 və 3 saylı xüsusi təhsil müəssisələrində aparılmışdır. Eksperimentə, ümumilikdə, 50 nəfər

(25 nəfər nəzarət qrupunda, 25 nəfər eksperimental qrupda yer almışdır) 6-10 yaş arası intellektual problemli uşaqlar cəlb edilmişdir. Bu yaş aralığı həm erkən inkişaf dövrünü, həm də ümumi orta məktəb təhsilinin mühüm mərhələsini əhatə edir. Məhz bu dövrdə yaddaş və qavrayış funksiyalarının stimullaşdırılması, sonrakı illərdə akademik nailiyyətlərin formalaşması üçün əsas baza rolunu oynayır.

Eşitmə yaddaşının diaqnostikası üçün A.R.Luriyanın "10 söz" metodikasından istifadə olunmuşdur. 3 ay müddətində yalnız eksperimental qrup ilə korreksiyaedici iş aparıldıqdan sonra nəticələr bir daha hər iki qrup üzrə yenidən yoxlanılmışdır. Statistik təhlil *Python* proqramlaşdırma dili vasitəsilə aparılmış, təhlil zamanı hər iki qrup üzrə aşağıdakı göstəricilər müəyyənləşdirilmişdir:

- korreksiyaedici işdən əvvəl və sonra orta qiymət;
- korreksiyaedici işdən əvvəl və sonra standart kənarlaşma;
- əvvəlki və sonrakı nəticələr arasında orta fərq – korrelyasiya.

Eksperimental qrupda korreksiyaedici iş strukturlaşdırılmış metod vasitəsilə aparılmışdır.

İntellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqların eşitmə yaddaşının inkişaf etdirilməsi məqsədilə 3 ay müddətində həyata keçirilən strukturlaşdırılmış şeir əzbərləmə proqramı, xüsusi təlim metodlarına əsaslanaraq hazırlanmışdır. Proqram, həftədə iki dəfə olmaqla, ümumilikdə, 24 məşğələdən ibarətdir və hər məşğələ 20-30 dəqiqə davam etmişdir.

Proqramın strukturu: proqramın əsas məqsədi uşaqların eşitmə yaddaşını inkişaf etdirməkdir. Hər məşğələ aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

- *Motivasiya mərhələsi.* Ritmik oyun vasitəsilə uşaqların diqqəti cəmlənərək şeirə yönləndirilir.
- *Yeni şeirin təqdimatı.* Müəllim tərəfindən şeir ifadəli şəkildə səsləndirilir.
- *Şeirin mərhələli əzbərlədilməsi.* Şeir hissə-hissə öyrədilir və uşaqlarla birgə təkrar olunur.
- *Ritm və intonasiya ilə təkrar.* Şeirə uyğun ritmik hərəkətlər və jestlər vasitəsilə yaddasaxlama dəstəklənir.
- *Yaradıcı tapşırıqlar.* Şeirlə bağlı sadə sual-cavab, qafiyə tapma, illüstrasiya yaratma fəaliyyətləri yer alır.

Proqrama daxil edilmiş şeirlər: proqrama, yaş səviyyəsinə və intellektual qabiliyyətlərinə uyğun, qısa, aydın və ritmik quruluşa malik şeirlər daxil edilmişdir. Şeirlər, əsasən, klassik Azərbaycan uşaq poeziyası və müasir şairlərin sadə dildə yazılmış əsərlərindən seçilmişdir:

- Abdulla Şaiq – "Qızıl gül"
- Mirmehdi Seyidzadə – "Uçun, quşlar!"
- Mirzə Ələkbər Sabir – "Uşaq və buz"
- Teymur Elçin – "Sərçə"

- Teymur Elçin – “Can nənəm”

Əlavə olaraq, müəllim proqram boyu şeirlərin mövzusunu uşaqların gündəlik həyatına və maraq dairəsinə uyğunlaşdırmağa çalışmış, bununla da onların motivasiyası daha da yüksəlmişdir.

Strukturlaşdırılmış şeir proqramı üzrə bir məşğələnin mərhələli planı (məzmun və müddət üzrə)

Cədvəl 1.

Mərhələlər	Məzmun və fəaliyyətdən ibarət izah	müddət
Motivasiya və diqqət toplama	Salamlaşma, ritmik əl çalma oyunu ilə uşaqların diqqəti cəmlənir.	5 dəq.
Yeni şeirin təqdimatı	Müəllim şeiri ifadəli şəkildə iki dəfə səsləndirir. Şeirin adı və müəllifi qeyd olunur.	5 dəq.
Mərhələli əzbərlətmə	Ritmik əl hərəkətləri ilə müşayiət edilir. Qafiyələrə xüsusi diqqət yetirilir.	10 dəq.
Dəstəkləyici fəaliyyətlər	Şeirlə bağlı sual-cavab (“Sərçə nə edirdi?”, “Mən niyə ağlamaq istədim?” və s.) Sərçə təsvirli şəkil seçmək və müzakirə etmək.	5-10 dəq.
Möhkəmləndirmə və yekun	Şeirin bütöv şəkildə təkrarı. “Ən çox yadında nə qaldı?” sualı ilə refleksiya. Sağollaşma.	5 dəq.

Eksperimental iş aparıldıqdan sonra hər iki qrup üçün əldə edilən nəticələr aşağıda göstərilmişdir:

Eksperimental qrup:

1. Korreksiyaedici işdən əvvəl orta qiymət: ($\bar{X}$ = 1.88)
2. Korreksiyaedici işdən sonra orta qiymət (3 aydan sonra): ($\bar{X}$ = 2.56)
3. Korreksiyaedici işdən əvvəl standart sapma: ($\sigma = N\sum(Xi-\bar{X})2 = 0.86$)
4. Korreksiyaedici işdən sonra standart sapma: ($\sigma = N\sum(Xi-\bar{X})2 = 0.98$)
5. Nəticələr arasındakı orta fərq: ($N\sum D = 0.68$)
6. Nəticələr arasında korrelyasiya: ($r = 0.63$, $p < 0.05$)

Nəticələr eksperimental qrupda korreksiyaedici işin eşitmə yaddaşına müsbət təsir etdiyini göstərir. Ümumilikdə, iştirakçılar üç ay ərzində daha çox söz yadda saxlayıblar (orta qiymət 1.88-dən 2.56-a yüksəlib). Lakin, nəzərə almaq lazımdır ki, korreksiyaedici işdən sonra standart sapmanın artması (0.86-dan 0.98-ə) nəticələrin daha müxtəlif olduğunu göstərir. Bu, o deməkdir ki, qrupda həm yaxşı

irəliləyiş göstərən uşaqlar, həm də irəliləyişin az olduğu uşaqlar olub. Nəticələr arasındakı orta fərq (0.68) göstərir ki, ümumilikdə iştirakçılar müsbət dinamika nümayiş etdiriblər.

Nəticələr arasında korrelyasiyanın 0.63 olması, metodun davamlı effekt verdiyini, yəni ilkin mərhələdə daha yaxşı nəticə göstərən uşaqların sonrakı mərhələlərdə də inkişaf etdiyini göstərir. Bu, metodun qısa müddət ərzində effektiv nəticə verməklə yanaşı, davamlı öyrənmə vərdişləri qazandırdığını da sübut edir. Korrelyasiya statistik əhəmiyyətə malik olduğu üçün əldə edilən inkişaf təsadüfi deyil, tətbiq olunan metodla birbaşa əlaqəlidir.

Müşahidə qrupu:

1. Korreksiyaedici işdən əvvəl orta qiymət: ($\bar{X}$= 2.00)
2. Korreksiyaedici işdən sonra orta qiymət: ($\bar{X}$= 1.88)
3. Korreksiyaedici işdən əvvəl standart sapma: (σ= N∑(Xi−$\bar{X}$)2=1.00)
4. Korreksiyaedici işdən sonra standart sapma: (σ= N∑(Xi−$\bar{X}$)2 = 0.94)
5. Nəticələr arasındakı orta fərq: (N∑D= -0.12)
6. Nəticələr arasında korrelyasiya: ($r = 0.68$, $p < 0.05$)

Müşahidə qrupunda ilkin diaqnostikadan 3 ay sonra eşitmə yaddaşının orta qiyməti 2.00-dan 1.88-ə düşmüşdür. Nəticələr göstərir ki, heç bir xüsusi iş aparılmadan uşaqların eşitmə yaddaşı daha da zəifləmişdir. Bu eniş, inkişafın sabit qalmadığını və davamlı təlimin zəruri olduğunu göstərir. Əgər intellektual pozuntuları olan uşaqlara məqsədyönlü metodlarla müdaxilə edilməzsə, mövcud bacarıqların da zəifləmə ehtimalı yüksəlir.

Standart sapmanın azalması (1.00-dan 0.94-ə), nəticələrin daha stabil olduğunu göstərir. Ancaq orta fərq (-0.12) 3 ay müddətində yaddaşda heç bir müsbət dəyişiklik olmadığını və nəticələrin bir qədər azaldığını göstərir. Korrelyasiya (r= 0.68) nəticələr arasında müsbət əlaqə olduğunu göstərir, lakin bu əlaqə heç bir əhəmiyyətli dəyişiklik baş verməyib, çünki qrupda ümumi irəliləyiş müşahidə edilmir.

Alınan nəticələr şeir əzbərləmə metodunun uşaqlarda eşitmə yaddaşının inkişafında yüksək effektivliyə malik olduğunu göstərir. Eksperimental qrupda orta nəticələrdə müsbət dinamika müşahidə olundu, ancaq müşahidə qrupunda heç bir xüsusi iş aparılmadığı üçün müsbət dəyişiklik görülmədi. Bu da onu göstərir ki, xüsusi korreksiyaedici işlər həyata keçirilmədikdə uşaqların yaddaşı inkişaf etmir.

Əhəmiyyətli olan bir məqam da odur ki, şeir əzbərləmə metodu yalnız eşitmə yaddaşını inkişaf etdirmir, həm də uşaqların nitq və qavrayış bacarıqlarının artırılmasına kömək edir, diqqət və konsentrasiyanın inkişafına müsbət təsir göstərir.

Nəticə / Conclusion

Aparılan diaqnostik test nəticələri intellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqlarda eşitmə yaddaşının zəif inkişaf etdiyini göstərmişdir. Bu, onların ümumi nitq inkişafına, sosial ünsiyyət bacarıqlarına və təlim prosesində iştirakına mənfi təsir göstərmişdir. Eşitmə yaddaşının zəifliyi uşaqlarda dinləmə, informasiyanı qəbuletmə və mənimsəmə bacarıqlarını çətinləşdirir ki, bu da onların gündəlik həyatda və təhsil mühitində daha çox dəstəyə ehtiyac duymalarına səbəb olur.

Üç ay müddətində (həftədə 2 dəfə olmaqla) həyata keçirilən korreksiyaedici işlər (strukturlaşdırılmış şeir əzbərləmə proqramı vasitəsilə) nəticəsində eşitmə yaddaşında müəyyən qədər müsbət dinamika müşahidə edilmişdir. Proqram çərçivəsində uşaqlara yaşlarına və imkanlarına uyğun, ritmik, qısa və yadda qalması asan olan şeirlər təqdim edilmiş, bu şeirlər müxtəlif oyunlar, ritmik hərəkətlər və vizual materiallarla müşayiət olunaraq uşaqların marağı artırılmışdır. Qeyd olunan proqram üzrə korreksiya işləri daha uzun müddət davam etdirilərsə, nəticələrin daha yüksək olması gözlənilir.

Bu metod gələcəkdə daha geniş miqyasda tətbiq oluna bilər və intellektual pozuntuları olan uşaqlarla işləyən pedaqoqlar üçün tövsiyə edilə bilər. Bundan əlavə, gələcək tədqiqatlarda bu sahədə digər metodların – məsələn, musiqi terapiyası, interaktiv oyun texnologiyaları və vizual yaddaş texnikalarının tətbiqi də araşdırıla bilər. Bu kimi alternativ və ya tamamlayıcı üsullar eşitmə yaddaşının inkişafını daha da dərinləşdirə və uşaqların ümumi psixopedoqoji inkişafına müsbət təsir göstərə bilər.

Beləliklə, tədqiqatın nəticələrinə əsasən, şeir əzbərləmə metodunun intellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqlarda eşitmə yaddaşının inkişafına müsbət təsir göstərdiyi müəyyən edilmişdir və bu metodu eşitmə yaddaşını gücləndirmək üçün effektiv bir vasitə kimi qiymətləndirmək mümkündür.

Məqalənin aktuallığı. İntellektual pozuntuları olan uşaqların təhsili və inkişafı müasir təhsil sisteminin ən vacib məsələlərindən biridir. Bu kateqoriyaya aid uşaqların xüsusi ehtiyaclarını nəzərə alaraq, onların inkişafında fərdi yanaşmaların tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eşitmə yaddaşı isə intellektual inkişafı dəstəkləyən əsas bacarıqlardan biri hesab olunur. Şeir əzbərləmək, uşaqların eşitmə yaddaşını gücləndirərək onların dil bacarıqlarını, yaddaşını, diqqət konsentrasiyasını inkişaf etdirə bilər. Bu metodun intellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqların təlimində tətbiqi yeni bir yanaşmadır və onların fərdi inkişafının stimullaşdırılmasına xidmət edir. Uşaqların təhsilində tətbiq olunan yeni, effektiv metodların təşviqi baxımından məqalə həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyət daşıyır və tədqiqatın aktuallığını şərtləndirir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Bu məqalənin elmi yeniliyi, intellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqlarda eşitmə yaddaşının inkişafının şeir əzbərləmə metodu ilə araşdırılması və bu prosesin effektivliyinin müasir statistik metodlarla təhlil edilməsi ilə xarakterizə olunur. Tədqiqat çərçivəsində 3 ay ərzində həyata keçirilmiş korreksiyaedici işin nəticələri *Python* statistik proqram təminatı vasitəsilə obyektiv şəkildə təhlil olunmuşdur. Bu metodla aparılan statistik təhlil nəticələrin daha etibarlı və dəqiq olmasını təmin edir. Belə bir analitik yanaşma, xüsusi təhsil sahəsində daha öncə tətbiq olunmamış bir metodun həyata keçirilməsi ilə xarakterizə olunur.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məqalə yalnız nəzəri araşdırmaya deyil, həm də praktik tətbiqə yönəlmişdir. Şeir əzbərləmək, uşaqların yaddaşını inkişaf etdirməklə yanaşı, həm də diqqət və konsentrasiyasını artırır, nitq bacarıqlarını genişləndirir; bu da, öz növbəsində, onların öyrənmə və sosial inteqrasiya imkanlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Tədqiqatın nəticələri intellektual inkişaf pozuntusu olan uşaqlarla işləyən təhsil işçiləri üçün həm faydalıdır, həm də bu istiqamətdə yeni yanaşmaların tətbiqinə imkan yaradır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Hüseynova N., Məlikov M. (2018). Xüsusi pedaqogikanın müasir problemləri. ADPU, Bakı.
2. Hüseynova N., Aslanova S. (2018). Xüsusi psixologiya (2 cild), ADPU, Bakı.
3. Qasımov S., Kərimova E. (2004). “Əqli və fiziki inkişafı ləngiyən uşaqların diaqnostikası və korreksiyası”, Bakı.
4. Alloway, T.P., Gathercole, S.E., Pickering, S.J. (2009). The cognitive and educational implications of working memory in children. Memory, 17(3), 130-137.
5. Baddeley, A.D. (2003). Working memory and language: An overview. Journal of Communication Disorders, 36 (3), 189-208.
6. Conrad, R. (1964). Acoustic confusions in immediate memory. Nature, 201(4913)1054-1055. DOI: 10.1038/2011054a0
7. Ebbinghaus, H. (1885/1964). Memory: A contribution to experimental psychology. Dover Publications.
8. Hodapp, R.M., Fidler, D.J. (1999). The Development of children with Down syndrome. Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews, 5(3), 121-129.

9. Koppenhaver, D.A., Yoder, D.E., Warren, S.F. (2000). A model of the development of communication in children with severe disabilities. Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 43(1), 91-104.
10. Thaut, M.H., Gardiner, M.F., Holmberg, D. (2014). The role of music in the rehabilitation of movement disorders. Frontiers in Psychology, 5, 218. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00218
11. Rose, N., Houghton, S., Cartledge, P. (2016). The role of working memory in students with learning disabilities: An exploration of the interventions. Learning Disabilities: A Contemporary Journal, 14(1), 37-50.
12. Rubin, D.C. (1995). Memory in oral traditions: The cognitive psychology of epic, ballads, and counting-out rhymes. Oxford University Press.
13. Schalock, R.L., Borthwick-Duffy, S.A., Bradley, V.J., Alper, J. (2010). Intellectual disability: Definition, classification, and systems of supports (11th ed.). Washington, DC: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities.
14. Thompson, C.P., Kohn, L.E., Johnson, K.S. (2005). Memory and learning: Effects of instruction on retention. Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 31(4), 681-693. DOI: 10.1037/0278-7393.31.4.681

PEDAGOGICAL ACTIVITY AND TEACHING LEGACY OF SAFARALI BEY VALIBAYOV

Tarana Pashayeva

Institute of Education of the Republic of Azerbaijan
dissertant on the Doctor of Philosophy program,
E-mail: terane.pashayeva.82@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-1201-3740

Abstract. The article comprehensively examines the pedagogical activity and teaching heritage of Safarali bey Valibayov, a prominent representative of Azerbaijani enlightenment at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. As one of the first Azerbaijani teachers to graduate from the Transcaucasian Teachers' Seminary, he rendered important services in the training of pedagogical personnel, in the formation of national educational traditions, and in the dissemination of enlightenment ideas. The article extensively highlights Valibayov's pedagogical views, principles of training and upbringing, teaching methods, as well as his role in the protection of national and spiritual values and the formation of students as personalities. The study especially emphasizes the author's application of the sovti method in teaching, the promotion of women's education, his contributions to the development of regional schools, and methodological approaches that can be applied in the modern educational process.
Keywords: Safarali bey Valibayov, pedagogy, teaching heritage, women's education, traditional method, national-moral values, enlightenment.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0115
To cite this article: Pashayeva T. (2025). Pedagogical activity and teaching legacy of Safarali bey Valibayov. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 252, Issue III, pp. 65-74.
Article history: received – 07.08.2025; accepted – 13.09.2025.
CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

SƏFƏRƏLİ BƏY VƏLİBƏYOVUN PEDAQOJİ FƏALİYYƏTİ VƏ MÜƏLLİMLİK İRSİ

Təranə Paşayeva

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu,
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant
E-mail: terane.pashayeva.82@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-1201-3740

Annotasiya. Məqalədə XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan maarifçiliyinin görkəmli nümayəndəsi olan Səfərəli bəy Vəlibəyovun pedaqoji fəaliyyəti və müəllimlik irsi araşdırılmışdır. O, Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş ilk azərbaycanlı müəllimlərdən biri kimi pedaqoji kadrların hazırlanmasında, milli təhsil ənənələrinin formalaşmasında və maarifçilik ideyalarının yayılmasında mühüm xidmətlər göstərmişdir. Məqalədə Səfərəli bəy Vəlibəyovun pedaqoji baxışları, təlim və tərbiyə prinsipləri, müəllimlik metodları, eyni zamanda milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşmasında rolu geniş şəkildə işıqlandırılır. Tədqiqatda, xüsusilə müəllifin sövti üsulun tədrisdə tətbiqi, qadın təhsilinin təşviqi, bölgə məktəblərinin inkişafına verdiyi töhfələr və müasir təhsil prosesində tətbiq oluna biləcək metodoloji yanaşmaları vurğulanır.

Açar sözlər: Səfərəli bəy Vəlibəyov, pedaqogika, müəllimlik irsi, qadın təhsili, sövti üsul, milli-mənəvi dəyərlər, maarifçilik.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0115
Məqaləyə istinad: Paşayeva T. (2025). Səfərəli bəy Vəlibəyovun pedaqoji fəaliyyəti və müəllimlik irsi. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», № 3 (252), səh. 65-74.
Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 07.08.2025; qəbul edilib – 13.09.2025.
CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Introduction / Giriş

The activities of Safarali bey Valibayov, one of the prominent figures in the pedagogical history of Azerbaijan, are the subject of extensive research. Although some scientific studies have been conducted on his pedagogical heritage and teaching principles, they have mostly been generalized in the context of the enlightenment movement. This article presents Valibayov's teaching heritage for the first time in a systematic manner. The relevance of the topic is associated with the need to study national pedagogical traditions and the possibility of making a methodological contribution to the modern educational process. In addition, the analysis of the used literature shows that Valibayov's pedagogical principles remain relevant today. Safarali bey Valibayov's pedagogical principles and teaching activities are considered a significant legacy that contributes to the formation of theoretical foundations and the improvement of educational processes in methodological and practical aspects in the modern Azerbaijani education system.

Methods. Several scientific and methodological approaches were used in the preparation of the article. First of all, through historical and methodological analysis, the connection of the life and activities of Safarali bey Valibayov with the socio-political conditions of the period was investigated. Based on the method of source study, the primary sources on the author's pedagogical activity - textbooks, newspaper articles, journalistic writings, as well as the memoirs of his contemporaries - were reviewed. Using the method of comparative analysis, Valibayov's pedagogical views were compared with both the ideas of other educators of his time and modern pedagogical theories. In addition, the method of content analysis was applied, revealing the importance of national-moral values, the idea of women's education, and the sovti method in his works and pedagogical activity. Also, based on a systematic approach, Valibayov's pedagogical principles, teaching methods, and educational activities were evaluated in the context of a single pedagogical heritage. The joint application of these methods has allowed us to reveal not only the historical significance of his pedagogical heritage, but also its potential for practical contribution to modern Azerbaijani education. The main question, that is, the issue of the research is that the pedagogical principles and teaching activities of Safarali bey Valibayov are evaluated as a significant resource that contributes to the development of scientific knowledge and the improvement of practical pedagogical practice in the modern Azerbaijani education system.

Main part / Əsas hissə

Education is one of the most basic and important elements of a person throughout history. Education is a process that helps individuals develop their potential, increase their knowledge and skills, and play an active role in society. Education plays an important role in the development and progress of societies, and throughout history, many important educators have made effective contributions in this field. Valibayov is known as an educator who conducts important researches in the field of education and education. His understanding of education, pedagogical methods and educational activities contributed to the development and learning of students and left an important mark in the field of education.

The Azerbaijani branch of the Safarali bey Valibayov Transcaucasian Teachers' Seminary (ZMS) has trained more than 250 true national teachers over the 40 years it has been operating. Firidun bey Kocharli, Rashid bey Efendiyev, Safarali bey Valibayov, Alish bey Tahirov, Mahmud bey Mahmudbeyov, Jalil Mammadguluzadeh, Nariman Narimanov, Uzeyir Hajibeyli, Muslim Magomayev, Panah Gasimov, Hanafi Teregulov, Ali Huseynov, Farhad Agazadeh, Samad bey Ajalov, Teymur bey Bayramalibeyov, Suleyman Sani Akhundov, Badal bey Badalbeyli, Azad Amirov, Ahmadaga Mustafayev, Yusif Gasimov, Ali Gamarli, Museyib Isayev, Ahmad Seyidov and others were devoted to the teaching profession and carried out multifaceted activities as heralds of science, education, culture and art, illuminating their people with the light of education. Each of these people rose to the level of historical figures, artists, and masters [Ahmadov, H., 2014].

Among the graduates of the seminary, the services of Safarali bey Valibayov should be especially emphasized. He was one of the first three Azerbaijanis to graduate from the Transcaucasian (Gori) Teachers' Seminary, and he devoted eighteen years of his life to pedagogical work. During this time, Safarali bey raised dozens of talented young people who actively worked in various fields of science, education, literature and art, as well as in socio-political affairs, serving the homeland and the people with honor. J.Mammadguluzadeh, N.Narimanov, S.S.Akhundov and many others received their primary education from S.Valibayov and always remembered their demanding and caring teachers with great affection [Ahmadov, Q., 2007].

Safarali bey Sheikh Hasan oglu Velibeyov was born in 1861 in the city of Shusha. He received his primary education in a mullahkhana, and perfectly mastered the Arabic and Persian languages. In 1875, he entered the four-grade city school of Shusha and graduated from it in 1879. In that year, a significant event occurred in the life of S.Valibayov. A.O.Chernyaevsky, who came to Shusha to

recruit students for the Azerbaijani department opened under the Transcaucasian (Gori) Teachers' Seminary, talked with young Safarali, saw that he was prepared, and accepted him into the second grade of the seminary [Ahmadov, H.M., 2006].

In 1879–1893, the Azerbaijani department of the seminary was headed by A. O. Chernyaevsky. He devoted special effort to training progressive-minded, loving teachers. He taught students history and geography. Due to the shortage of teachers, A. Chernyaevsky trained S. Valibayov in his place. While still a student, Safarali bey closely assisted his teacher Chernyaevsky, and devoted special effort to the preparation of his book Homeland Language (Part I) [Ahmadov, H., 2014].

S. Valibayov, who graduated from the seminary in 1881, began working there as a teacher and worked at the seminary until 1896. Along with his main pedagogical activity, Safarali bey was also active in the social affairs of the seminary. He paid great attention to the extracurricular activities of the students. The young teacher continued his social and pedagogical activities in the summer. Usually, when he came to Shusha to rest during the holidays, he would teach children here for free, preparing them for entering secondary and higher schools. He would gather teachers who taught in Shusha and surrounding rural schools and introduce them to the methodology of teaching using the Sovti method. For this noble work, he was even awarded by the popechiteli of the Caucasus region [Ahmadov, H.M., 2006].

Safarali bey Valibayov was a great teacher and educator in the history of Azerbaijan. He exerted a wide influence with his activities in the late 19th and early 20th centuries. During his teaching activities, Valibayov played an important role in the field of education by developing many teaching programs and methodologies [Babayev, N., 2006]. His pedagogical views were based on the preservation of the national language and national-moral values, and he emphasized the correct and purposeful teaching of the grammar of the Azerbaijani language [İbrahimov, V., 2010].

Safarali bey Valibayov's teaching activity has gained wide popularity not only in the history of Azerbaijani enlightenment, but also in the field of literature and poetry. He influenced his students through his literary works and poems, increased their knowledge of language and literature, and emphasized the power of literature and poetry in teaching, giving space to music and art [Babayev, N., 2006]. Valibayov tried to develop students' creativity with an art-based teaching method, and used interactive and discussion-based approaches in the teaching process [İbrahimov, V., 2010].

His pedagogical principles were innovative and expedient, in line with the conditions of the time. Valibayov ensured the active participation of his students, created conditions for their free expression of ideas, and directed them to build

a healthy and balanced lifestyle [Hacıyev, M., 2014]. In his teaching, he paid special attention to national-moral values, physical and mental health, culture and art, which played an important role in the formation of students as personalities [Alizade, A., 2004].

When the reactionary leaders of the Caucasian educational institutions tried to remove the Azerbaijani and Georgian languages from the seminary curriculum in the 1990s, S.Valibeyov, together with A.O.Chernyaevsky, A.Akhundzadeh, and N.Lomouri, opposed this reactionary policy and demonstrated a principled position. This position was one of the reasons for his expulsion from the seminary [Ahmadov, H.M., 2006].

Valibayov was known among his contemporaries not only as a teacher, but also as an outstanding educator, methodologist, translator and publicist. His textbook “Vatan dili” (Motherland Language), prepared together with A.O.Chernyayevsky, and such works as “Qudrati-khuda”, “Usuli-jadid”, “Khazineyi-akhbar” (New Method), were widely used in Azerbaijani schools for a long time [Ahmadov, H., 2014]. He also appeared in newspapers such as “Ziyayi-Qafqaziyya”, “Terjuman”, “Kashkul”, “Kaspi”, expressed his attitude to the social and literary events of the time and promoted advanced enlightener-democratic ideas [Hacıyev, V., 2009].

His meeting with Ismayil bey Gaspirinsky occupies a special place in his pedagogical activity. During his visit to Bakhchisaray with Firidun bey Kocharli, Valibayov became closely acquainted with Gaspirinsky’s new-method school and shared his experience with a sample lesson [Baghirov, A., 1962]. This meeting played an important role in the formation of his pedagogical views.

The school opened in Shusha in 1883 on Valibayov’s initiative, as well as the reading books he prepared, created a new stage in the history of Azerbaijani school and pedagogical thought. Along with the sound method (sovti method) applied here, the provision of methodological instructions for teachers was also an important direction of his pedagogical heritage [Ahmadov, H.M., 2006].

Since most of the textbooks prepared from the beginning of the 19th century to the 20s of the 20th century were written in the Arabic alphabet, a large number of modern researchers have difficulty reading these sources from the original. On the other hand, since most of these textbooks are rare examples, their search and discovery both in Azerbaijan and the CIS requires special effort and long-term research [Ahmadov, H.M., 2006]. Reprinting such works by transliteration and facsimile, that is, adapting them to modern Latin script and presenting them to readers, is of great scientific and pedagogical importance.

Another important aspect of such works is their practical application possibilities. Thus, textbooks prepared on the basis of the sovti method occupy a separate

place in the program of the history of Azerbaijani school and pedagogical thought course taught today in pedagogical universities, colleges and technical schools, and every student studying in the pedagogical specialty must study the content and principles of composition of these textbooks [Ahmadov, H., 2014].

As a result of the research, it was determined that one of the textbooks prepared for teaching the Azerbaijani language – "Parables and Stories" published in Tbilisi in 1839 – was later adopted by Armenian authors and included in the "Armenian Book" published in Yerevan in 1967 (Volume I, p. 248) [Ahmadov, Q., 2007]. This fact shows that it is necessary to systematically collect, transliterate and make available to modern readers the first sources prepared for teaching the Azerbaijani language.

In recent years, the "Actual Problems of Education" scientific-research laboratory operating at the Azerbaijan International University has carried out significant work in this direction. In particular, in 2007, the first part of the "Vatan dili" textbook published by A.O.Chernyaevsky in Tbilisi in 1882 was reprinted in Latin script. Professor Vasim Mammadaliyev, a full member of ANAS, wrote a foreword to this 193-page publication, the editor of the book was Professor Kamandar Sharifli, and the author of the dictionary was Kamina Havil gizi [Ahmadov, Q., 2007].

Among the reading books compiled in the Azerbaijani language, the treatise published by S.Valibayov in 1888 at the printing house of the "Kashkul" newspaper in Tbilisi has a special value. This booklet, which was called "Knijka dlya samostoyatelnogo chteniya na tatarsko-azerbaydjanskoy narechii" in Russian, and "A treatise on reading in the Azerbaijani language for elementary school students and on good morals," consisted of moral and spiritual texts from the point of view of education [Babayev, N., 2006]. The choice of the phrase "Qudrati-Khuda" as an epigraph showed that the work combined religious and spiritual values as well as enlightening ideas. The positive feedback given to the booklet by the mufti of the South Caucasus countries, Huseyn Efendi Gayibov and Sheikhulislam Akhund Mirza Huseyn Tahirov, further increased its pedagogical significance. Here, in addition to the literacy of children, the necessity of moral and spiritual education was emphasized [Hacıyev, M., 2014].

Conclusion / Nəticə

In conclusion, Safarali Bey Valibayov's pedagogical principles represent a significant and enduring contribution to the development of Azerbaijani education. His approaches emphasize the integration of moral, intellectual, and practical education, which remain highly relevant in contemporary pedagogical dis-

course. The study demonstrates that Valibayov's teaching methods can inform modern classroom practices and enhance student-centered learning. By analyzing his educational philosophy, the research highlights the importance of historical pedagogical experiences in shaping current instructional strategies. The article establishes that the adaptation of traditional principles to contemporary contexts can support curriculum development and teacher training programs. Furthermore, Valibayov's emphasis on ethical and value-based education offers insights for fostering holistic student development. The research identifies methodological approaches that can improve classroom engagement and learning outcomes. It also underscores the role of historical pedagogy in bridging theoretical knowledge with practical teaching applications. The study reveals the potential of archival and historical resources in enriching educational research. Additionally, it provides practical recommendations for policymakers seeking to harmonize traditional and modern educational practices. The findings contribute to a deeper understanding of how historical figures can influence contemporary educational reforms. The study also emphasizes the relevance of Valibayov's principles in promoting lifelong learning and critical thinking skills. By integrating his methods, educators can develop more effective instructional strategies and professional competencies. Overall, the article demonstrates the enduring value of historical pedagogical legacies for contemporary education. Finally, it highlights the necessity of continuous research on historical educators to inform and advance modern pedagogical theory and practice.

Relevance of the article. The article holds significant relevance as it addresses the integration of historical pedagogical heritage into contemporary educational frameworks in Azerbaijan. It focuses on Safarali bey Valibayov's pedagogical principles, which remain pertinent for understanding the evolution of teacher-centered and student-centered methodologies. In the context of ongoing educational reforms, the study highlights how traditional pedagogical practices can inform the design of modern curricula and instructional strategies. The research responds to the need for bridging historical educational experiences with current challenges in teacher training and classroom management. By examining Valibayov's approaches, the article provides an essential resource for scholars and practitioners seeking to contextualize modern pedagogy within Azerbaijan's educational and cultural heritage. In the context of deepening educational reforms in modern times, the relevance of studying the national pedagogical heritage, and the reassessment of historical teaching traditions, the study of Valibayov's pedagogical views is of great scientific and practical importance. The fact that his teaching principles - the unity of training and upbringing, respect for the student's personality, and the application of enlightenment ideas in teaching-remain rele-

vant in pedagogical theory and practice today further strengthens the relevance of the research. At the same time, Valibayov's activities are of particular importance in terms of the development of regional schools, the promotion of women's education, and the strengthening of rural education. Therefore, the study of his pedagogical heritage allows both to fill gaps in the history of Azerbaijani pedagogy and to make a methodological contribution to the modern educational process.

Scientific novelty of the article. The scientific novelty of the article lies in its systematic reconstruction of Valibayov's pedagogical philosophy using both archival sources and contemporary educational theory. Unlike prior studies, it establishes explicit connections between his educational principles and modern didactic methodologies, providing a unique perspective on their applicability. The research uncovers previously underexplored aspects of Valibayov's teaching methods, contributing new empirical data to the field of educational history. Furthermore, it introduces a conceptual framework for the methodological adaptation of historical pedagogical practices in contemporary classrooms. Consequently, the study represents an original scholarly contribution to the domains of pedagogy, curriculum theory, and educational methodology. The research conducted so far on the pedagogical activity of Safarali bey Valibayov has been presented generally in the context of the enlightenment movement. However, his teaching principles, teaching methods and pedagogical heritage are systematically analyzed in this study for the first time, and his role in the development of women's education and regional schools is separately examined. At the same time, the comparative analysis of Valibayov's pedagogical views based on national-moral values with modern educational theories and the demonstration of their practical application possibilities constitute the main scientific novelty of the problem.

Practical significance of the article. The practical significance of the article is manifested in its potential to influence both educational practice and policy-making in Azerbaijan. By analyzing Valibayov's teaching strategies, it offers evidence-based recommendations for enhancing instructional design, classroom interaction, and student engagement. The findings can be directly utilized in teacher education programs to strengthen methodological competencies and integrate historical pedagogical insights into contemporary practice. Additionally, the study provides guidance for policymakers in formulating curricula that harmonize traditional educational values with modern pedagogical requirements. Ultimately, it serves as a practical reference for optimizing the methodological, organizational, and strategic dimensions of the Azerbaijani education system. The study of the teaching heritage of Safarali bey Valibayov is of great practical importance not only for pedagogical history, but also for the modern education system. His principles of teaching and upbringing - respect for the personality of

students, protection of national and spiritual values, increasing interest in secular sciences and encouraging women to get an education - are still relevant today. In this regard, the results obtained can be applied in teacher training programs, professional development of pedagogical personnel, especially in improving the quality of teaching in rural and regional schools. It is also possible that the use of Valibayov's pedagogical heritage can make a real practical contribution to the development of modern textbooks and methodological aids, the improvement of the national education strategy and the strengthening of patriotic education in students.

References / İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Babayev, N. (2006). Səfərəli bəy Vəlibəyovun əsərləri və tərbiyə fəaliyyəti. Bakı, İdman. 311 s.
2. Bağırov, Ə. (1962). Görkəmli maarif xadimi Səfərəli bəy Vəlibəyov. Azərbaycan Məktəbi, (7), 38.
3. Əhmədov, H. (2014). Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı, Elm və Təhsil, 211–214 s.
4. Əhmədov, H.M. (2006). Azərbaycan məktəbi. Bakı, Maarif. 366 s.
5. Əhmədov, Q. (2007). Azərbaycan dili müəllimləri tarixindən: Səfərəli bəy Vəlibəyov. Bakı, Maarif. 387 s.
6. Əlizadə, Ə. (2004). Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı, Pedaqogika. 411 s.
7. Hacıyev, M. (2014). Azərbaycan məktəb sistemində tərbiyə metodları. Bakı, Elm və Təhsil.
8. Hacıyev, V. (2009). Səfərəli bəy Vəlibəyovun pedaqoji fəaliyyətinin tarixi əsasları. Təhsil və tədris elmləri, (2), 44–52.
9. İbrahimov, V. (2010). Azərbaycan məktəblərində təhsil və tərbiyə: Səfərəli bəy Vəlibəyov. Bakı, İdarəetmə. 201 s.
10. İbrahimov, V. (2015). Səfərəli bəy Vəlibəyovun tərbiyə sistemi. Təhsil və tədris elmləri, (3), 27–34.
11. Qaradağ (Xan Qaradağ), H. (2003). Belə anlar da gerçəkləşməli idi. Bakı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası RİO. 280 s.

PROJECT-BASED APPROACH TO THE LEARNING PROCESS IN PRESCHOOL EDUCATION

Sabina Rahimova

Methodologist of "Cahan" Nursery and Kindergarten
E-mail: sabinarahimova74@gmail.com
https://orcid.org/0009-0004-7567-6889

Abstract. This article examines the application of the Project-Based Learning (PBL) model in preschool education and demonstrates how this approach contributes to the development of critical thinking, collaboration, and creativity skills in preschool children. The project-based learning approach creates conditions for the formation of self-regulation, problem solving, collaboration, interpersonal relationships, information processing, critical creative, analytical thinking, evaluation, understanding of one's own relationship with the world around them, etc.in children. The presented studies demonstrate effective learning through activities related to real life, in accordance with the interests of children. The application of this method in preschool age contributes to the development of children in many areas, but the effectiveness of the learning process undoubtedly depends on the cooperation of the participants in the educational process and a properly structured strategy. During the research, there are expectations from educators, which are also mentioned in the article. In general, this approach also includes didactic principles.As a result, the child's development in many directions is achieved while having fun and without stress. The child acquires primary life skills by understanding them.
Keywords: preschool education, early childhood, project-based learning, creativity, collaboration, active learning, information processing.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0110
To cite this article: Rahimova S. (2025). Project-based approach to the learning process in preschool education. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 252, Issue III, pp. 75-87.
Article history: received – 24.07.2025; accepted – 08.09.2025.
CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLDƏ ÖYRƏNMƏ PROSESİNƏ LAYİHƏ ƏSASLI YANAŞMA

Səbinə Rəhimova

"Cahan" körpələr evi və uşaq bağçasının metodisti
E-mail: sabinarahimova74@gmail.com
https://orcid.org/0009-0004-7567-6889

Annotasiya. Məqalədə "Layihə əsaslı öyrənmə" təlim modelinin məktəbəqədər təhsildə tətbiqi, bu yanaşmanın erkən yaş dövründə uşaqların tənqidi düşüncə, əməkdaşlıq və yaradıcılıq bacarıqlarının inkişafına təsirləri araşdırılaraq təhlil edilir. Tədqiqat həm nəzəri, həm də praktik təcrübələr əsasında layihə əsaslı öyrənmə modelinin effektivliyini qiymətləndirir. Layihə əsaslı öyrənmə metodu özünütənzimləmə, problem həlli, əməkdaşlıq, şəxsiyyətlərarası münasibətlər, informasiya emalı, tənqidi, yaradıcı, analitik düşünmə, dəyərləndirmə, ətraf aləmi dərketmə və s. istiqamətlərdə uşaqların inkişafına şərait yaradır. Bu metodun erkən yaş dövründə tətbiqi bir çox sahədə uşağın inkişafına töhfə verir, lakin öyrənmənin effektivliyi sözsüz ki, təhsil prosesinin iştirakçılarının əməkdaşlığı və düzgün qurulmuş strategiyadan asılıdır. Tədqiqat uşaqların maraq dairəsinə uyğun, real həyatla əlaqəli fəaliyyətlər vasitəsilə effektiv öyrənməyə əsaslanır. Ümumilikdə, bu yanaşma didaktik prinsipləri özündə ehtiva edir və uşağın əylənərək, stressiz əqli, fiziki, sosial və bir çox istiqamətlərdə inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Açar sözlər: məktəbəqədər təhsil, erkən yaş dövrü, layihə əsaslı öyrənmə, yaradıcılıq, əməkdaşlıq, fəal öyrənmə, informasiya emalı.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0110
Məqaləyə istinad: Rəhimova S. (2025). Məktəbəqədər təhsildə öyrənmə prosesinə layihə əsaslı yanaşma. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», № 3 (252), səh. 75-87.
Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 24.07.2025; qəbul edilib – 08.09.2025.
CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş hissə / Introduction

Məktəbəqədər təhsil uşaqların öyrənmə bacarıqlarının, sosial davranışlarının və şəxsiyyətinin formalaşmasında ən həssas və vacib mərhələlərdən biri kimi pedaqoji-psixoloji baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz təhsil sisteminin ilk pilləsi kimi məktəbəqədər təhsil fərdin, cəmiyyətin və dövlətin maraqları nəzərə alınmaqla davamlı inkişaf etdirilən prioritet fəaliyyət sahəsidir. Məktəbəqədər yaş dövrü uşaqların təməl bilik, bacarıq və müxtəlif fəaliyyətləri mənimsədiyi ən mühüm mərhələ hesab olunur. Bu mərhələdə nitqin, riyazi və məntiqi təfəkkürün inkişafı, ətraf aləmlə tanışlıq, təsviri fəaliyyət, musiqi və fiziki inkişaf üzrə ilkin bilik və bacarıqlar formalaşır.

Tədqiqatın məqsədi bu metodun məktəbəqədər təhsildə tətbiqinin təlimin keyfiyyətinə təsir imkanlarını araşdırmaq, bilavasitə məktəbəqədəryaşlı uşaqların sevdiyi fəaliyyətlərlə onlarda ilkin həyati bacarıqların formalaşmasını reallaşdıran bu yanaşmanı nəzəri və təcrübi aspektdən öyrənməkdir. Layihə əsaslı öyrənmə uşaqları real həyat problemlərini araşdırmağa, həll yolları axtarmağa və əldə etdikləri bilikləri təcrübədə tətbiq etməyə təşviq edən konstruktiv təhsil yanaşmasıdır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlimin təşkilində layihə əsaslı öyrənmə yanaşması ilə müxtəlif modelləri, effektiv forma və metodları təqdim edərək məktəbəqədər yaşlı uşaqların stressiz, əylənərək öyrənməsi təşkil olunur. Layihənin məqsəd və vəzifələri məktəbəqədər təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, uşaqların hərtərəfli inkişafının təmin olunmasına xidmət edir. Layihə fəaliyyətinin üç növü haqqında qeydlər məqalədə öz əksini tapmışdır: tədqiqat, yaradıcı və normativ.

- Tədqiqat layihəsi suala və ya başqa bir fenomenə və onun mövcudluğunun səbəblərinə cavab tapmaq məqsədi daşıyır.
- Yaradıcı layihənin əsas məqsədi yeni məhsul yaratmaqdır.
- Normativ layihələr məktəbəqədər müəssisədə uşaqların həyatında yaranan real vəziyyətlər əsasında yeni qrup normalarının yaradılmasına və inkişafına yönəldilmişdir.

Tədqiqat aşağıda göstərilən vəzifələri özündə ehtiva edir:

- məktəbəqədər təhsildə təlimin təşkili prosesində layihə yanaşmasında qarşıya çıxan problemləri araşdırmaq;
- məktəbəqədər yaşlı uşaqların stressiz, əylənərək effektiv öyrənməsini təşkil etmək;
- müxtəlif beynəlxalq layihələrə qatılaraq uşaqların və müəssisənin dünyaya inteqrasiyasını təmin etmək;
- məktəbəqədər təhsil müəssisələrində layihə yanaşmasının mövcud vəziyyə-

tini təhlil etmək;
- valideynlərin layihədə və ümumiyyətlə, uşaqların hərtərəfli inkişafı prosesində fəaliyyətini təmin etmək;
- valideynlərlə müxtəlif istiqamətlərdə maarifləndirici tədbirlər təşkil etmək;
- məktəbəqədər təhsil müəssisələrində layihə yanaşmasına dair maarifləndirici tədbirlərlə tərbiyəçi-müəllimlərlə əməkdaşlığı genişləndirmək;
- məktəbəqədər təhsil müəssisələrində bu mövzuda yeniliklər əldə edib, uşaqyönümlülüyü, nəticəyönümlülüyü, inteqrativliyi, şəxsiyyətyönümlülüyü əsas tutaraq uyğun strategiyalar tərtib etmək;
- məktəbəqədər təhsil müəssisələrində layihə tipli öyrənmənin spesifik xüsusiyyətlərini təhlil etmək, əldə olunan nəticələri, yenilikləri, qabaqcıl təcrübəni tətbiq etmək.

Bu tədqiqat məktəbəqədər təhsildə layihə əsaslı öyrənmə modelinin effektivliyini qiymətləndirmək məqsədilə konstruktiv yanaşma çərçivəsində aparılmışdır. Layihə əsaslı öyrənmənin metodoloji prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Əməkdaşlıq əsasında tədqiqat: layihə uşaqlar, valideynlər və tərbiyəçi-müəllimlər arasında əməkdaşlıqla planlaşdırılmış, icra olunmuş və təhlil edilmişdir.
2. İnteqrativ yanaşma: layihə eyni anda bir neçə inkişaf sahəsini — koqnitiv, sosial, emosional və motor bacarıqları - əhatə etmişdir.
3. Fəaliyyət əsasında tədqiqat: uşaqların gündəlik maraqlarından yaranan layihə real həyatla əlaqələndirilir (məsələn: “Tarladan süfrəyə” adlı layihə kontekstində biliklər yaradılmış və tətbiq edilmişdir).
4. ***Araşdırma metodlarının məqsədəuyğunluğu:***

- müşahidə, məlumat axtarışı və emalı;
- valideynlərin və tərbiyəçi-müəllimlərin iştirak etdiyi fokus qrupları;
- layihə prosesinin təhlili – araşdır, planlaşdır, icra et, təhlil et, öyrən.

5. ***Praktiki tətbiq:***

- təbiətlə fəaliyyətin əlaqələndirilməsi (məsələn: təbiətin mühafizəsi);
- akademik biliklərin real həyatla sintezi (məsələn: gəzinti zamanı təbiəti mühafizə imkanlarını dəyərləndirmək, əhəmiyyətini vurğulamaq);
- məlumat axtarışı: kitab, internet, sorğular, müşahidələr vasitəsilə məlumatın əldə olunması, informasiya təhlükəsizliyi;
- ekskursiya və ustad dərsləri (məsələn: teatra, parka ekskursiya, ebru sənəti və ya kökə bişirmə ustad dərsi);
- uşaqların öz təşəbbüsləri ilə yeni layihənin yaradılması [Əlimərdanova, L., 2022].

Məktəbəqədər təhsildə təlim prosesinə müxtəlif pedaqoji yanaşmalar mövcuddur. Yeni nəslin marağını cəlb edən, idrak fəallığı yaradan təlim prosesini

təşkil etmək tərbiyəçi-müəllimlərdən peşəkarlıq tələb edir. Buna görə də onlar özlərini daim təkmilləşdirməli və təhsilalanların zəruri bilik və həyati bacarıqlara yiyələnməsini təmin etmək üçün təlim metodlarından uyğun olanını tətbiq etməyi bacarmalıdırlar. Eyni zamanda yeni yanaşma və metodlar üzərində tədqiqatlar aparıb, təcrübə mübadiləsində iştirak etmələri olduqca vacibdir.

Məktəbəqədər təhsildə layihə əsaslı öyrənmə (LƏÖ) yanaşması uşağın inkişafının həm psixoloji, həm də pedaqoji aspektlərini dəstəkləyən kompleks modeldir. Böyükağa Mikayıllının vurğuladığı kimi, erkən inkişaf proqramları uşağın dil, sosial-emosional, riyazi və yaradıcı bacarıqlarını formalaşdıraraq onun şəxsiyyət kimi inkişafına zəmin yaradır [Mikayilli, B., 2022]. Uşaq psixologiyası sahəsində Əmrahlı və Rzayeva isə məktəbəqədər dövrdə psixikanın inkişafını sosial münasibətlər, emosional tənzimləmə və koqnitiv proseslər ilə əlaqələndirir və bu yaş dövründə qazanılan təcrübələrin sonrakı mərhələlərin təməlini qoyduğunu bildirirlər [Əmrahlı, L., Rzayeva, N., 2010]. Beynəlxalq tədqiqatlarda Şahin, Güven və Yurdatapan layihə əsaslı yanaşmanın uşaqlarda müşahidə, hipotez qurma, təcrübə aparma və nəticə çıxarma kimi elmi proses bacarıqlarını inkişaf etdirdiyini sübut etmişdir [Şahin, F., Guven, I.,Yurdapan, M., 2013].Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun (2024) təqdim etdiyi model isə layihə əsaslı öyrənmənin praktik tətbiq mərhələlərini – problemin müəyyənləşdirilməsi, prototip hazırlanması, əməkdaşlıq, həmyaşıd və müəllim rəyləri əsasında işin təkmilləşdirilməsi üzərində qurularaq, bu yanaşmanın məktəbəqədər mərhələdə də tətbiq imkanlarını əsaslandırır. Beləliklə, layihə əsaslı öyrənmə modeli uşağın psixoloji inkişafı, sosiallaşması və elmi düşüncə bacarıqlarının formalaşması üçün mühüm vasitə kimi dəyərləndirilə bilər [Həmidova, T.,2024].

"Məktəbəqədər təhsildə öyrənmə prosesinə layihə əsaslı yanaşma" adlı tədqiqatın hazırlanmasında müvafiq mənbələrdən istifadə olunub. "Layihə əsaslı öyrənmə" təlim modeli uşağın və ya müəllimin təşəbbüsü ilə fərdi və ya bütün qrup şəklində mövzunun dərindən araşdırılmasıdır. Layihə uşaqların maraq səviyyəsindən asılı olaraq qısamüddətli və ya uzunmüddətli ola bilər.

Layihə yanaşması pedaqoji təcrübədə prinsipial olaraq yeni deyil, eyni zamanda sürətlə dəyişən müasir dünyaya uyğunlaşmaq imkanı verən XXI əsrin pedaqoji texnologiyası adlanır. Onun nəzəri əsasını Amerika idealist filosofu Con Dyuinin "praqmatik pedaqogika" təşkil edir. Onun nəzəriyyəsinin əsas konseptual müddəası budur: yalnız praktiki nəticələr verən doğru və dəyərlidir. D.Dyuinin nəzəriyyəsinə görə, müvəffəqiyyətli öyrənmənin şərtləri aşağıdakılardır: uşağın idrak fəaliyyəti; öyrənmə ilə uşağın həyat təcrübəsi arasında əlaqə [Maçanova, C., 2025].

Ənənəvi formada layihə əsaslı öyrənmə 3–6 yaşlı uşaqlar üçün çətin hesab olunur. Pedaqoji yanaşmalar vasitəsilə bu yaş qrupu üçün uyğunlaşdırıla bilən la-

yihə əsaslı öyrənmənin elementləri və bəzi inkişaf nəzəriyyələri aşağıdakılardır:

1. Oyun nəzəriyyəsi. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar oyun vasitəsilə öyrənirlər və layihə əsaslı öyrənmə oyun formatlarına inteqrasiya olunur. Məsələn, tədqiqat "layihələri" rol oyunları formatında təşkil olunur, uşaqlar müəyyən bir mövzu ilə bağlı hekayələr və süjetlər yaradırlar (məsələn, "Bitkiləri necə qoruyaq, xilaskarlar?") [Əliyeva, Ş. və b. 2020].

2. Konstruktivizm. Bu yanaşma uşağın öyrənmə prosesində fəal iştirakını və onun ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsini vurğulayır. Müxtəlif material və texnikaların sınaqdan keçirilməsinə yönəlmiş layihələr (məsələn, sənətkarlıq sahələri və ya təbiəti kəşf etmək) konstruktivist yanaşma prinsiplərinə uyğundur və 3–6 yaşlı uşaqlar üçün əlçatan ola bilər [Mikayılova, Ü. və b. 2019].

3. **Tədqiqat yanaşması** Məktəbəqədər təhsilin bəzi modelləri uşaqlar üçün uyğunlaşdırılmış tədqiqat və layihələri vurğulayır, burada əsas ideya uşaqların özlərinin sual verməsi və cavab axtarmasıdır. Bu yanaşma uşaqların maraqları ətrafında öyrənməni təşkil edir ki, bu da həm qrup layihələri, həm də fərdi tədqiqatlar şəklində mümkündür.

4. Çoxsəviyyəli öyrənmə. Hər mərhələdə (uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq) layihənin müxtəlif və mürəkkəb ola biləcəyini başa düşmək vacibdir. Məsələn, bir layihədə uşaqlar mövzunu yalnız (oyunda müşahidə zamanı) araşdıra bilər, digərində isə qrup işinin və nəticələrin təqdimatının daha mürəkkəb formalarında iştirak edə bilərlər.

Beləliklə, layihə əsaslı təlim elementləri uşaqların öyrənmə və yaradıcılıq prosesində fəal iştirakını təşviq edən oyun, konstruktivizm və sorğu-sual əsaslı təlim kimi nəzəriyyələr nəzərə alınmaqla məktəbəqədər təhsil üçün uyğunlaşdırıla bilər.

Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin müəllimləri V.A.Plotnikov, A.N.Veraks, N.E.Veraksın layihə fəaliyyətlərində məktəbəqədər yaşlı uşaqların psixoloji inkişafı istiqamətində empirik tədqiqatlarına dair məqalənin təhlili göstərir ki, məktəbəqədər yaşda layihə fəaliyyətlərindən istifadə sosial və tədqiqat bacarıqlarının, idrak, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin və ardıcıl, səlis nitqin inkişafına müsbət təsir edir [Plotnikov, V.A., Veraksa, A.N., Veraksa, N.E., 2023]. Məqalədə layihə yanaşmasında mənfi-müsbət təsirlər təhlil olunaraq diqqət tələb edən məqamlar təqdim edilmişdir. Qeyd olunur ki, müasir psixoloji-pedaqoji icmada layihə fəaliyyəti məktəbəqədər yaşlı uşaqların tədris formalarından biri kimi geniş yayılmışdır. Təlim forması kimi layihə fəaliyyəti tərbiyəçi-müəllimləri uşaqların inkişafyönümlülük prinsipinə əməl etməyə və təlimin təşkilinə ənənəvi yanaşmadan uzaqlaşaraq müxtəlif məzmun sahələrini bir fəaliyyət çərçivəsində birləşdirməyə, yəni inteqrativliyə yönəldir. Bu da uşağın hərtərəfli inkişafına şərait yaradır. Məqalədə aşağıda qeyd olunanlar layihə əsaslı təlim yanaşmasının

əsas xarakterik xüsusiyyətləri kimi təqdim edilir:

- birbaşa həlli mümkün olmayan, uşağı axtarışa vadar edən problemli vəziyyətin yaradılması;
- uşaqların şəxsi marağı və cəlb olunmasını təmin edən uşaq təşəbbüsünün dəstəklənməsi;
- işin məqsədyönlü xarakteri, yəni layihə məhsulunun sosial təqdimatı;
- uşağın həmyaşıdları və böyüklər ilə birgə fəaliyyəti [Plotnikov, V.A., Veraksa, A.N., Veraksa, N.E., 2023].

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində müxtəlif fəaliyyətlər həyata keçirilir. Lakin bunu məqsədli şəkildə layihə formatında həyata keçirdikdə uşaqların hərtərəfli inkişafına daha rahat nail olunur. Ən əsası, uşaqlar xoşbəxt öyrənmə prosesində öz inkişaflarının fərqində olurlar.

Problemin qoyuluşu

Müasir məktəbəqədər təhsil mühitində uşaqların yalnız bilik əldə etməsi kifayət etmir, həmin biliklərin real həyatla əlaqələndirilməsi və praktik bacarıqlara çevrilməsi əsas vəzifələrdən biri kimi qarşıya çıxır. Lakin aparılan müşahidələr göstərir ki, ənənəvi təlim üsulları uşaqların tənqidi düşünmə, əməkdaşlıq, problem həlletmə və yaradıcılıq bacarıqlarını tam şəkildə inkişaf etdirməyə imkan vermir. Bu isə uşaqların öyrənmə prosesində passiv mövqedə qalmasına, onların idrak potensialından tam istifadə olunmamasına və nəticə etibarilə formalaşdırılacaq həyati bacarıqların zəifləməsinə gətirib çıxarır.

Məktəbəqədər yaş dövründə layihə əsaslı öyrənmə metodunun tətbiqi bu problemlərin həlli baxımından xüsusi aktuallıq daşıyır. Çünki layihə yanaşması uşaqların maraq dairəsinə uyğun, real həyatla bağlı fəaliyyətləri əhatə etməklə, onların idrak, sosial və emosional inkişafını kompleks şəkildə dəstəkləyir. Elmi-nəzəri əsaslar göstərir ki, layihə əsaslı öyrənmə uşaqlarda özünütənzimləmə, əməkdaşlıq, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin inkişafı və yaradıcı təfəkkürün formalaşmasında mühüm rol oynayır. Praktik baxımdan isə bu yanaşma uşaqların fəal iştirakını təmin edir, həmçinin təlim prosesində stresssiz və əyləncəli mühit yaradır.

Problemin qoyuluşu ondan ibarətdir ki, mövcud pedaqoji təcrübədə layihə əsaslı öyrənmə modelinin imkanları hələ tam şəkildə reallaşdırılmır. Bunun nəticəsində təhsil prosesində innovativ metodların tətbiqində boşluqlar qalır və uşaqların potensial bacarıqlarının inkişafı tam təmin olunmur. Buna görə də layihə əsaslı öyrənmənin nəzəri-praktik əsaslarının araşdırılması, sistemli tətbiqi mexanizmlərinin işlənməsi və metodik təminatının gücləndirilməsi zəruri məsələlərdəndir.

Metodlar

Tədqiqat deskriptiv və keyfiyyət yönümlü metodlarla aparılmışdır. Nəzəri səviyyədə layihə əsaslı öyrənmənin pedaqoji və psixoloji əsaslarının araşdırılması, mövcud ədəbiyyatın və metodik göstəricilərin təhlili həyata keçirilmişdir. Bununla yanaşı, praktik mərhələdə aşağıdakı yanaşmalardan istifadə olunmuşdur:

Müşahidə – məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların layihə fəaliyyətlərində iştirakı izlənilmiş, onların davranış və öyrənmə dinamikası qeydə alınmışdır.

Müsahibə və sorğu – tərbiyəçi-müəllimlər və valideynlərlə aparılmış müsahibələr və sorğular vasitəsilə layihə əsaslı öyrənmə barədə onların mövqeləri öyrənilmişdir.

Eksperimental yanaşma – seçilmiş qruplarda layihə əsaslı öyrənmə fəaliyyətləri tətbiq edilmiş, əldə edilən nəticələr müqayisəli təhlil olunmuşdur.

Keyfiyyət və qismən kəmiyyət analizi – müşahidə və sorğu nəticələrinin statistik və məzmun təhlili əsasında ümumiləşdirilməsi aparılmışdır.

Metodların belə kombinasiyası layihə əsaslı öyrənmənin həm nəzəri, həm də praktik baxımdan məktəbəqədər təhsildə tətbiq imkanlarını qiymətləndirməyə və bu yanaşmanın effektivliyini əsaslandırmağa imkan vermişdir.

Əsas hissə / Main part

Layihə əsaslı öyrənmə prosesində fəaliyyətlər müxtəlif yanaşmaların və öyrənmə formalarının üstünlüklərini özündə birləşdirir. Bu da öyrənməni məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün cəlbedici və təbii prosesə çevirir. Uşaq inkişafına layihə yanaşmasını inkişaf psixologiyası baxımından təhlil edək. Tədqiqatın nəticələrinə əsasən, layihə əsaslı öyrənmə yanaşmasının fərdin hərtərəfli inkişafı üçün əhəmiyyətinin bir çox istiqamətlərdə müşahidə olunduğu görünür:

- Fəal öyrənmə mühiti: uşaqlar öz ideyalarını ifadə edir, suallar verir və cavab axtarırlar.
- Əməkdaşlıq və sosial bacarıqlar: uşaqlarda komanda ilə iş, paylaşma və kommunikasiya (ünsiyyət) bacarıqları formalaşır.
- Yaradıcılıq və tənqidi düşüncə: uşaqlar problemləri araşdırır, fərqli həll yolları düşünür və qərar verirlər. Müstəqil öyrənməyə təşviq etmə: uşaqlar öz maraqlarına uyğun mövzular seçərək öyrənmə prosesində daha fəal iştirak edirlər.
- Valideynlərlə birgə iş: valideynlərlə əməkdaşlıq həm uşaqlar, həm də müəssisə üçün (valideyn – uşaq, uşaq – məktəbəqədər müəssisə, uşaq – uşaq və s. münasibətlərdə) müsbət nəticə verir.
- Koqnitiv inkişaf: uşaqlarda təhlil etmək, əlaqələndirmək və nəticə çıxarma

bacarığı formalaşır.

- Dil bacarıqları: layihə təqdimatları və müzakirələr zamanı ifadə etmə və dinləmə bacarıqları artır.
- Motor bacarıqlar: simit bişirmə, maket hazırlamaq, rəsmlər çəkmək və fiziki fəaliyyətlər incə və kobud motor bacarıqlarını inkişaf etdirir.
- Emosional inkişaf: uğur qazanmaq, özünə güvən və məsuliyyət hissi formalaşır.

Məktəbəqədər təhsildə uğurlu nəticələr əldə etmək üşün təhsil prosesinin iştirakçılarının –təhsilverənlə təhsilalanların, həmçinin təhsilalanların bir-birilə qarşılıqlı münasibətlərinin olması (əməkdaşlıq) və düzgün qurulmuş strategiya vacibdir. Bu baxımdan, tərbiyəçi-müəllimlərdən gözlənilən yüksək pedaqoji hazırlıq və yaradıcı yanaşmadır:

- uşağın maraqlarını müşahidə etmək və yönləndirmək;
- layihə əsaslı öyrənmə üçün uyğun mühit yaratmaq;
- fəaliyyətləri planlamaq və uşaqları bütün prosesə aparıcı qüvvə kimi təşviq etmək;
- valideynlərlə (layihənin məqsədinə uyğun digər icmalarla və s.) əməkdaşlıq etmək;
- uşaqların inkişafını izləmək və dəstəkləmək;
- məktəbəqədər təhsilin məzmununu müəyyənləşdirən didaktik prinsiplərə (uşaqyönümlülük, şəxsiyyətyönümlülük, inteqrativlik, nəticəyönümlülük, inkişafyönümlülük, tələbyönümlülük, vətənpərvərlik, varislik, dünyəvilik) əsaslanmaq.

Məktəbəqədər yaş dövründə layihələr təhsil proqramına daxil edilməli və gündəlik mövzularda tədqiqat kimi həyata keçirilməlidir. Layihələr uşaqların maraqlarından irəli gələn suallar əsasında hazırlanmalıdır. Bu səbəbdən onları işləyərkən müşahidə etmək, dinləmək, irəli sürdükləri fikirləri ciddi qəbul etmək, eyni zamanda araşdırmalar, müsahibələr, müzakirələr və təhlillər aparmağa həvəsləndirmək vacibdir. Təlim prosesində uşaqların bir çox həyati vərdişlərə, bilik və bacarıqlara yiyələnəcəkləri təcrübə təqdim edilməlidir.

Məsələn, uşaqların hansı un məmulatlarını sevdiklərini müəyyənləşdirərkən simit hazırlamağı öyrənmək istədiklərini bildirdilər. Bunu reallaşdırmaq üçün uşaqlarla nə etmək istədiklərinə dair söhbət apararkən bir çox suallar meydana çıxdı və biz bu prosesi layihəyə çevirməyi qərara aldıq. Beləliklə, “Tarladan süfrəyə” layihəsini planlaşdırmağa başladıq. Uşaqlarla birlikdə plan tərtibinə start verdik. Valideynləri də layihəyə cəlb edərək birlikdə plan tərtib etdik.

Layihənin məqsədi:

- uşaqlara tarla bitkiləri və onun ərsəyə gəlməsi, qida istehsalı və sağlam qidalanma haqqında biliklər qazandırmaq;

- müşahidə, əməkdaşlıq və yaradıcılıq bacarıqlarını inkişaf etdirmək.

Layihənin müddəti: 1 ay

Gündəlik fəaliyyət planına dair nümunə:

gün	fəaliyyət	mövzu	məqsəd	Qeyd
1.	müsahibə “Yapma” məşğələsi evdə valideynlərlə araşdıraq	simit, çörək, kökənin bişirilmə qaydası “Simit hazırlamaq” “Sağlam qidalar”	• simit, çörək, kökənin bişirilməsi haqqında mövcud bilikləri səsləndirmək və digər fikirləri də dinləyib müzakirəyə qatılmaq; • dinləyib-anladıqdan sonra nəticə çıxarmaq; • xəmirdən simit formasını hazırlayaraq üzərinə küncüt səpmək; • valideynlə birlikdə sosial şəbəkədən, kitabdan məlumat axtararaq gərəkli olanları qrupda bölüşmək; • əməkdaşlıq bacarıqlarını nümayiş etdirmək.	
2.	müsahibə “Ətraf aləmlə tanışlıq” məşğələsi	simit bişirərkən hansı qida məhsullarından istifadə edilməsi “Tarlada bitkilər”	• istifadə olunan ərzaqları sadalamaq; • tarlada bitən məhsulları və onların necə ərsəyə gəlməsini izah etmək; • “Tarlada bitkilər” mövzusu ətrafında danışmaq və səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmək; • fəaliyyətini qrupun qaydalarına uyğun tənzimləmək.	
3	ekskursiya	“Çörək zavodunda”	• mövzu ətrafında danışmaq və səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmək; • müşahidə əsasında fikrini sadə şəkildə ifadə etmək; • müxtəlif situasiyalarda problemi həll edərkən özünəinam və müstəqillik nümayiş etdirmək.	
4	müsahibə	ekskursiyadan təəssüratlar	• müşahidə əsasında fikrini sadə şəkildə ifadə etmək.	

Təqdim olunan plan cədvəli təxmini bir neçə günü əhatə edir. Fəaliyyətlərin inteqrativ təşkili cədvəldə öz əksini tapır. Planın tərtibində uşaqların ideyaları, maraqları və s. əsas götürülür. Əvvəlcədən müəyyən olunmuş təlim nəticələrinə əsasən, mütəmadi dəyərləndirmə həyata keçirilir, ehtiyac yarandıqca fəaliyyətlər

təşkil olunur. Uşaqlara valideynləri ilə birlikdə araşdırma aparmaları təklif edilir. Onlar müxtəlif mənbələrdən (kitablar, internet, sorğu, müşahidə və s.) məlumat toplamaq üçün axtarışda olurlar.

Simit bişirmək və çörək zavoduna ekskursiya layihənin bir hissəsi idi. Uşaqlar müəssisəyə dəvət edilən peşəkar usta ilə birlikdə simit bişirdilər. Bu layihə, eyni zamanda "Ətraf aləmlə tanışlıq", "Məntiqi və riyazi təsəvvürlərin inkişafı", "Yapma" məşğələlərini əhatə edirdi. Müsahibə, müşahidə, oyun fəaliyyətlərində də layihə üzrə iş aparıldı, "Gigiyena qaydaları", "Təhlükəsiz qida", "Mətbəx günü", "Tarlada nə gördük?" və s. mövzularda müxtəlif fəaliyyətlərlə layihə davam etdi.

Layihə təqdimatı uğurla həyata keçirildi və nailiyyətlərin təhlili valideynlərlə birlikdə aparıldı. Deməli, rəğbətləndirmə vasitəsilə öyrənməni gücləndirmək mümkündür. "Tarladan süfrəyə" adlı tədbirimizdə valideynlər və uşaqlarla əməkdaşlığımız nəticəsində ərsəyə gələn sərgimiz, təqdimatlarımız uğurlu nəticəmiz kimi təqdim olundu:

- ✓ rəsmlər – "Mənim bağçam", "Sağlam qida", "Kənddə tarla" və s.;
- ✓ kollektiv iş maketi – "Tarladan süfrəyə yol" ;
- ✓ nağıl yazma – "Buğdanın macərası".

Həyata keçirilən bu layihələr məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda kiçik motor hərəkətlərin koordinasiyası, gigiyena qaydalarına riayət etmək, ətraf aləmdə baş verən hadisələri təsvir etmək, əməkdaşlıq, tədqiqat zamanı yaranan problemlərin həlli yollarını müəyyənləşdirmə, obyekt və hadisələri öyrənmək üçün ölçü alətlərindən istifadə, quraşdırma, yapma, informasiyanı axtarmaq, seçmək və s. bacarıqların inkişaf etdirilməsinə xidmət edir.

Müəllim üçün tövsiyələr:

- Uşaqların maraqlarını müşahidə et və fəaliyyətləri onlara uyğunlaşdır.
- Valideynləri layihəyə cəlb et (evdə salat hazırlamaq, bağçaya baxmaq).
- Fəaliyyətləri foto və video ilə sənədləşdir.

Bu fəaliyyəti əsaslandıran nəzəri aspektləri birlikdə nəzərdən keçirək:

1. Təcrübə əsaslı öyrənmə nəzəriyyəsi (Con Dyui). "Öyrənmə fəaliyyətdə baş verir" prinsipi bu layihənin əsasını təşkil edir. Problem əsaslı öyrənmə, uşağın öyrənmədə fəal iştirak etdiyi pedaqoji metodlardan biridir. Uşaqlar simit bişirmə, araşdırma aparma və sərgi təşkil etməklə real həyatla əlaqəli təcrübələr yaşayır, bu da onların kritik düşünmə, problem həlletmə və müstəqil qərarvermə bacarıqlarını inkişaf etdirir [College Sidekick, 2025].

2. Sosial konstruktivizm nəzəriyyəsi (Lev Vıqotski). Valideynlərlə əməkdaşlıq, müəllim yönləndirməsi və qrup işi Vıqotskinin nəzəriyyəsinə uyğundur. Uşaqlar daha təcrübəli şəxslərlə birlikdə öyrənərək öz potensiallarını genişləndirirlər. Bu, onların sosial bacarıqlarını və dil inkişafını da dəstəkləyir.

3. "Çoxnövlü intellekt" nəzəriyyəsi (Hovard Qardner). Layihədə rəsmlər çəkmək, sərgi hazırlamaq, simit bişirmək və ideya təqdim etmək uşaqların vizual, kinestetik, interpersonal və lingvistik zəka növlərini aktivləşdirir. Bu yanaşma fərdi fərqlilikləri nəzərə alaraq hər uşağın güclü tərəfini ortaya çıxarır.

4. Koqnitiv inkişafın təsiredici nəzəriyyəsi (Jan Piaje). Uşaqların öz ideyaları ilə fəaliyyətlər planlaması onların müstəqil düşünmə, səbəb-nəticə əlaqəsi qurma və məntiqi strukturlaşdırma bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu, Piajenin konkret əməliyyat mərhələsinə uyğun gəlir.

Məktəbəqədər təhsildə layihə əsaslı öyrənmə yanaşması, uşaqların həm bilik, həm də bacarıq qazanmasını dəstəkləyən çoxşaxəli bir modeldir. Bu kontekstdə, Böyükağa Mikayıllının qeyd etdiyi kimi, Böyük Britaniyada tətbiq olunan Erkən İnkişaf Dövrü Proqramı uşaqların fiziki və mənəvi inkişafını, rifahını yüksəltməyi hədəfləyir və məktəbəqədər təhsil üçün prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirir. Proqram yeddi əsas sahəni əhatə edir:

- **Dil və ünsiyyət:** uşaqlarda dinləmək, danışmaq, müxtəlif vəziyyətlərdə ünsiyyət qurmaq və özünüifadə bacarıqları formalaşır.
- **Fiziki inkişaf:** uşaqlara hərəkətlərin koordinasiyası, hərəkətlilik, idmanla müntəzəm məşğul olma və sağlam qida vərdişləri aşılanır.
- **Şəxsi, emosional və sosial inkişaf**: uşaqlar emosiyalarını idarə etməyi, düzgün davranış formalarını və qarşılıqlı hörməti mənimsəyirlər.
- **Riyazi biliklər:** uşaqlarda ədədlər, ölçü vahidləri, toplama-çıxma əməliyyatları, sadə məsələlərin həlli və həndəsi fiqurların tanınması bacarıqları inkişaf etdirilir [Əlimərdanova, L., 2022].
- **Oxu bacarıqları:** erkən yaşlardan oxu və yazıya maraq yaradılır, uşaqlar resurslardan istifadə etməyi öyrənirlər.
- **Dizayn və incəsənət:** musiqi, rəqs, rəsm, dizayn və rollu oyunlar vasitəsilə uşaqlar hiss və düşüncələrini ifadə edirlər.
- **Dünyanı dərketmə:** ətraf mühit, texnologiyalar və sosial münasibətlər uşaqlar üçün müşahidə və araşdırma obyekti olur.

B.Mikayıllının fikrincə, bu proqram uşaqlara dünyanı yalnız fiziki deyil, həm də mənəvi dəyərlər prizmasından dərk etməyi öyrədir; təbiəti qorumaq, insanlara sevgi və hörmətlə yanaşmaq, sosial məsuliyyət hissini formalaşdırmaq kimi dəyərləri erkən yaşlardan aşılayır [Mikayıllı, B., 2022; Maçanova, C., 2025].

Beləliklə, layihə əsaslı öyrənmə məktəbəqədər mərhələdə tətbiq edilərkən, bu proqramda vurğulanan sahələrə inteqrasiya olunaraq uşaqların həm idrak, həm də sosial-emosional inkişafına mühüm töhfə verə bilər [Həmidova, T., 2024].

Həyata keçirilən layihələr sadəcə bir təlim fəaliyyəti deyil, həm də elmi nəzəriyyələrin praktik tətbiqidir. Uşaqlarla "Təbiəti qoruyaq" mövzusunda ekskursiya zamanı qarşılaşdığımız problemi birlikdə həll etməyə çalışdıq. Park gəzin-

tisində tüstülənən otu söndürdük. Hadisəyə dair səbəb və nəticə istiqamətində müzakirələr apararkən, uşaqların təbiəti mühafizəyə maraqları daha da artdı. "Təbiəti necə qoruyaq?" sualı yaranarkən, onlar özlərini təbiətin xilaskarı kimi hiss etdilər. Təxəyyülün fəallaşması yeni layihənin planlaşdırılması ilə nəticələndi, digər insanların maariflənməsi üçün uşaqlar öz təbiət nağıllarını, hekayələrini qurdular. "Kitab, mən və dünya" adlı layihədə 6 ölkədən nümayəndələr iştirak etdi. Azərbaycandan bu layihəyə 3 məktəbəqədər təhsil müəssisəsi qoşuldu. İştirakçılar cütlərlə və qruplarla işləyərək əməkdaşlıq etdilər, uşaqlar valideynləri ilə araşdırma aparıb, sualları cavablandırdılar, müzakirələr apardılar.

Layihə çərçivəsində "Təbiəti tanımaq, sevmək və qorumaq üçün insanlar maariflənməlidirlər", "Bunu kitablarla, şəkillərlə, videolarla daha yaxşı etmək olar" kimi fikirlər, təkliflər irəli sürüldü. Problem müəyyənləşdi, məqsəd və gözləntilər dəqiqləşdi, strategiya quruldu. Araşdırmalar nəticəsində uşaqlar yeni biliklər, məlumatlar əldə etdilər. Gündəlik həyatda aparılan müşahidələr və təhlillər onlarda təbiətə yeni baxış formalaşdırdı. Bu, uşaqların yaradıcı təfəkkürünün daha da aktivləşməsinə motivasiya idi. Layihə çərçivəsində uşaqlar kiçik şəkilli kitabçalar hazırladılar və paylaşdılar, mövzu ilə əlaqədar bir-birinə suallar ünvanladılar, real və ya mücərrəd fikirlərə münasibət bildirdilər.

Yazıçı Elçin Hüseynbəylinin "Dənizin nağılları" adlı kitabı ilə tanışlıq uşaqlar tərəfindən maraqla qarşılandı. Sadə dildə hazırlanan bu kitabdakı nağıllar üzərində aparılan təhlillər uşaqlarımıza çalışqanlıq, sədaqət, xeyirxahlıq, nəciblik, mübarizlik kimi yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşılamaq məqsədi daşıyır. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının binasında Elçin Hüseynbəyli ilə keçirilən görüşdə tanışlıq zamanı uşaqlar müəllifə suallar ünvanladılar, əsərləri haqqında danışdılar və lahiyə çərçivəsində hazırladıqları şəkilli kitabçaları ona təqdim etdilər.

Layihə çərçivəsində həyata keçirilən görüşlər, gəzintilər, məşğələlər və digər fəaliyyətlərin uşaqların biliklərinin zənginləşməsində, idraki, ünsiyyət, estetik, sosial-emosional bacarıqlarının inkişafında əhəmiyyətli təsiri oldu. Rollu-süjetli oyunlar, müzakirə, nağıletmə üsullarının düzgün tətbiqi öyrənmə prosesinin nəticəsini bütün uşaqlar üçün uğurlu etdi. Uşaqyönümlü yanaşma layihənin demək olar ki, ana xətti idi. Proses uşaqların maraqları, fərdi xüsusiyyətləri, potensial imkanları və s. nəzərə alınaraq aparılırdı. Bu da onların hərtərəfli inkişafına münbit şərait yaratdı.

"Təbiəti öyrənək" mövzusuna həsr olunmuş digər bir layihəmizdə məşğələlərin təbiətlə əlaqələndirilərək öyrənilməsi uşaqlar üçün həm əyləncəli, həm də öyrədici oldu. Ekskursiya zamanı təbiət səslərini dinləmək, təbiət obyektləri haqqında məlumat toplamaq kimi fəaliyyətlər uşaqlar tərəfindən maraqla qarşılandı.

Savad təlimi məşğələsini təbiət səsləri, təbiət obyektləri ilə əlaqələndirdik: yağış yağarkən uşaqlarla eyvana çıxıb səssizcə təbiətin – yağışın səsini dinlə-

dik. Eşitdiyimiz səslərdən ritmik melodiya ifa etdik. Uşaqlar səsləri təkrar edib, masadakı hərf-kartlar ilə eşitdikləri səsi qurdular. Sonra yenidən su və yağış səslərindən ritmik melodiyanı səsləndirdik. Beləliklə, təbiətdən eşitdikləri səsləri hərf-kartlar ilə qurmaqla yeni hərflər ilə də tanış oldular. Deməli, bu inteqrativ yanaşma uşaqların əylənərək bir fəaliyyətdə çoxşaxəli inkişafına imkan yaratdı.

İtalyan pedaqoqu, Montessori təlim metodunun yaradıcısı Mariya Montessorinin fikrincə desək, erkən məktəbəqədər yaş dövründə sensor inkişaf mühüm rol oynayır. Uşaqların ətraf mühiti dərk etməsi canlı müşahidə sensor proseslərlə – hissiyyat, qavrama və təsəvvürlə başlayır və bunların inkişafı gələcəkdə daha mürəkkəb idraki proseslərin (yaddaş, təxəyyül, təfəkkür və s.) formalaşmasına zəmin yaradır. Deməli, həyata keçirilən layihə əsaslı öyrənmə təlimləri uşaqların fiziki, idraki, estetik, sosial-emosional inkişafını reallaşdırır, onlarda əməkdaşlıq, müşahidə, dinləmə, qərarvermə, planlaşdırma və təhlil bacarıqları formalaşdırır. Müşahidələr, araşdırmalar, müsahibələr, müzakirələr uşaqlara yeni bilik və bacarıqlar qazandırır. İnformasiya seçimi, emalı bacarığının mahiyyətini anlamaq şəxsiyyətin formalaşmasında vacib amildir. Doğru və yanlışın ayırd edilməsinə, səbəb və nəticənin əlaqələndirilməsinə sövq edən situasiyalar uşaqlarda analitik düşüncəni inkişaf etdirir. Özünəinam yaradacaq fəaliyyətlər layihə yanaşması ilə əlverişli və effektivdir. Bütün bu proseslər tərbiyəçi-müəllim üçün də araşdırma və təcrübədir.

Nəticə / Conclusion

Layihə əsaslı öyrənməyə cəlb edilən 30 uşağın sosial bacarıqlarında, problem həlletmə qabiliyyətlərində və yaradıcı düşüncələrində əhəmiyyətli irəliləyişlər müşahidə edilmişdir. Tərbiyəçi-müəllimlər bu yanaşmanın uşaqların öyrənməyə olan motivasiyasını yüksəltdiyini təsdiq etmişlər. Uşaqlar apardıqları tədqiqatlar, müşahidələr əsasında nəticələrə gəldilər, təbiəti qorumaq üçün normalar tərtib etdilər, hekayələr, nağıllar qurub yaratdılar, rəsmlər çəkdilər, onları əlaqələndirib müqayisə etdilər və s. Deməli, inteqrativ öyrənmə prosesi uşaqların hərtərəfli harmonik inkişafını asanlaşdırdı. Layihədən sonrakı təhlillər, refleksiya işimizdəki boşluqları müəyyənləşdirmək və üzərində bizi yenidən işləməyə təşviq etdi.

Tədqiqat "Cahan" körpələr evi-uşaq bağçasında reallaşdırıldı. Bundan başqa daha bir neçə məktəbəqədər müəssisə ilə əməkdaşlıq edib, təcrübə mübadiləsi aparmışıq. "Mən dünyanın bir parçasıyam", "Sıfır tullantı", "Oyunla öyrənmə, xoşbəxt öyrənmə", "Kitab, mən və dünya", "Öyrənmə hər kəs üçün əlçatan", "Kiçik tədqiqatçılar" və b. bir çox layihələr çərçivəsində xarici ölkələrin və Azərbaycanın məktəbəqədər təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq edərək uşaqlarla birlikdə dünyaya inteqrasiya edirik. Layihə əsaslı öyrənmə yanaşması təhsil prosesinin demək olar ki, bütün iştirakçıları üçün faydalıdır.

Araşdırmalar göstərir ki, layihə əsaslı öyrənmə çərçivəsində məktəbəqədər yaşlı uşaqlar müşahidə aparmaq, suallar vermək, hipotez irəli sürmək, təcrübə yolu ilə sınaqdan keçirmək və nəticə çıxarma kimi bacarıqları fəal şəkildə mənimsəyirlər. Layihə əsaslı yanaşma uşaqlara yalnız bilik qazandırmır, həm də onların təfəkkür fəallığını, tədqiqat yönümlü öyrənmə vərdişlərini inkişaf etdirir. Bu isə məktəbəqədər mərhələdə təlimin nəticəyönümlü və praktik əhəmiyyətini artırır.

L.Əmrahlı və N.Rzayevanın fikrincə, məktəbəqədər dövrdə formalaşan psixoloji xüsusiyyətlər uşaqların sonrakı yaş mərhələlərinin təməlini təşkil edir, xüsusilə də dil bacarıqları, emosional tənzimləmə və sosial münasibətlərdə mühüm rol oynayır. Bu yanaşma layihə əsaslı öyrənmənin məqsədləri ilə səsləşir, çünki layihələr uşaqlara həm bilik, həm də emosional və sosial inkişaf imkanları yaradır [Əmrahlı, L., Rzayeva, N.,2022].

Məktəbəqədər təhsildə layihə əsaslı öyrənmə istiqamətində mövcud maneələr, tədqiqatlar zamanı müşahidələrimiz, aparılan sorğular valideynlər və məktəbəqədər təhsil işçiləri ilə maarifləndirici işlərin aparılmasına ehtiyac olduğunu bir daha təsdiqlədi. Təcrübə mübadiləsi, əməkdaşlıq, inkişaf üçün geniş imkanlar reallaşdıran layihə əsaslı öyrənmə gələcək nəslin hərtərəfli formalaşdırılması baxımdan tərbiyəçi-müəllimlər üçün olduqca əlverişli yanaşmadır.

Məqalənin aktuallığı. Müasir dövrdə uşaqların təlimə həvəslə cəlb olunması müxtəlif təlim metodlarından istifadə etməklə mümkündür. Onlarda öyrənməyə maraq oyadan təlim prosesini təşkil etməklə hərtərəfli inkişafa nail olmaq tərbiyəçi-müəllimlərdən bilik və bacarıqlar tələb edir. Metodun uğurlu tətbiqinə müsbət təsir göstərən amillərdən biri də valideynlərin bu prosesə aktiv cəlb olunmasıdır. Layihə əsaslı öyrənmə yanaşmasının uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında, hərtərəfli inkişafında effektiv olması bir çox tədqiqatçılar tərəfindən təsdiqlənib. Tərbiyəçi-müəllimlərə yeniliklərə açıq olmaq və daim üzərində işləyərək müxtəlif yanaşmaları, metodları araşdırıb tətbiq etmək müasir dövrün tələbidir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə məktəbəqədər təhsildə layihə əsaslı öyrənmə yanaşmasının uşağın hərtərəfli harmonik inkişafında əhəmiyyəti elmə əsaslandırılmış təcrübələrlə təqdim olunmuşdur. Bu məqalənin əsas elmi yeniliyi layihə əsaslı öyrənmə modelinin məktəbədər təhsildə praktik tətbiq nümunələrini və onların nəticələrini sistemli şəkildə təqdim etməsi və bu sahədə mövcud boşluqları doldurmasıdır. Layihə əsaslı öyrənmə yanaşmasının Azərbaycanın məktəbəqədər təhsilində elmi tədqiqatlara əsaslandırılması yenilikdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Araşdırmanın nəticələri tərbiyəçi-müəllimlərə, məktəbəqədər təhsil proqramı hazırlayanlara layihə əsaslı öyrənməni effektiv şəkildə planlaşdırmaq və tətbiq etmək üçün təcrübü əsaslar verir. Gənc tərbiyəçi-müəllimlər məqalədən yararlanaraq müvafiq layihə əsaslı öyrənmə modelini tətbiq edə bilərlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Əlimərdanova, L. (2022). Böyük Britaniyada STEAM. Azərbaycan müəllimi.
2. Əliyeva, Ş., Mustafayeva, S., Həmidova, X. (2020). Təlim-tərbiyə və inkişaf prosesinin həyata keçirilməsi. pdf https://www.kvalifikasiya.edu.az/modullar
3. Əmrahlı, L., Rzayeva, N. (2010). Uşaq psixologiyası. Bakı.
4. College Sidekick. (2025). Study docs. Retrieved from https://www.collegesidekick.com/study- docs/24617331
5. Həmidova, T. "Dərsdə layihə əsaslı öyrənmə modeli necə tətbiq olunur?". pdf
6. Maçanova, C.İ. (2025). Layihə əsaslı öyrənmənin strukturu [PDF file]. Retrieved from aa55b7bf-3391-4f76-b1cd-5b7b5df7fca5.pdf
7. Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulum). (2022). Bakı, Təhsil Nazirliyi.
8. Mikayilli, B. (2022). Preschool education: World experience – historical and modern aspect. Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan. Retrieved from https://ppe-journal.edu.az/frontend/uploads/files/B%C3%B6y%C3%BCka%C4%9Fa%20Mikay%C4%B1l-l%-C4%B1.pdf
9. Mikayılova, Ü., Zeynalov, M., Kərimova, Y., Kazımzadə, E., Hüseynov, F. (2021). Uşaqyönümlü, demokratik məktəbəqədər təhsil: "Addım-addım" yanaşması (ingilis dilindən tərcümə). Bakı. TEAS Press Nəşriyyat evi.
10. Plotnikov, V.A., Veraksa, A.N., Veraksa, N.E. (2023). Psikhologicheskoye razvitiye doshkolnikov v proektnoy deyatelnosti: obzor empiricheskikh issledovanii. Moskovskiy gosudarstvenniy universitet imeni M.V. Lomonosova. Retrieved from https://edumag.mrsu.ru/content/pdf/23-4/04.pdf
11. Şahin, F., Güven, İ., Yurdatapan, M. (2013). Proje tabanlı eğitim uygulamalarının okul öncesi çocuklarında bilimsel süreç becerilerinin gelişimine etkisi.
12. Muallim.az. Xəbərlər. Retrieved from https://old.muallim.edu.az/news.php?id=20924&lang=

DISCIPLINE EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN AND SOME OF ITS PROBLEMS

Perishan Hasanova

Associate Professor, Department of Preschool Education Pedagogy,
Azerbaijan State Pedagogical University
E-mail: perisanhesenova@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-5840-5084

Abstract. The article evaluates discipline education as an essential condition for nurturing individuals who possess modern creative activity and are capable of reflecting both national and universal values. It analyzes the main directions for achieving discipline education in contemporary pedagogy, which is based on respect for the child's personality and demand-oriented approaches. It is emphasized that the daily routines and regulations of an educational institution cannot be altered according to the advice, instructions, or requirements of parents who lack knowledge of the scientific foundations of the pedagogical process and of their child's psycho-physiological characteristics. In other words, child-centered and humanistic education does not imply parental interference in the pedagogical process, as such interference may create certain psychological difficulties for children. The article also highlights several psycho-pedagogical problems and proposes specific solutions.
Keywords: educational program, discipline education, parental responsibility, national and universal values, modern human upbringing.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0103
To cite this article: Hasanova P. (2025). Discipline education of preschool children and some of its problems. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 252, Issue III, pp. 91-101.
Article history: received – 19.07.2025; accepted – 25.08.2025.
CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLDƏ UŞAQLARIN İNTİZAM TƏRBİYƏSİ VƏ ONUN BƏZİ PROBLEMLƏRİ

Pərişan Həsənova

ADPU-nun "Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası" kafedrasının dosenti
E-mail: perisanhesenova@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-5840-5084

Annotasiya. Məqalədə intizam tərbiyəsi müasir yaradıcı fəallığa malik, milli və bəşəri dəyərləri özündə əks etdirməyə qadir insan tərbiyəsinin mühüm şərti kimi qiymətləndirilmiş, uşaq şəxsiyyətinə hörmət və tələbyönümlülüyə əsaslanan müasir təhsildə intizam tərbiyəsinə nail olmağın əsas istiqamətləri araşdırılaraq təhlil edilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, pedaqoji prosesin elmi əsaslarına, övladının psixo-fizioloji xüsusiyyətlərinə bələd olmayan valideynlərin məsləhət, göstəriş və tələbləri əsasında təhsil müəssisəsinin gün rejimi norma və qaydalarını dəyişmək olmaz, yəni uşaqyönümlü, humanist təhsil heç də valideynlərin pedaqoji prosesə müdaxilə edə bilməsi demək deyil. Çünki bu, uşaqlarda bəzi psixoloji çətinliklər yarada bilər. Məqalədə bir sıra psixo-pedaqoji problemlərə nəzər salınmış, onların həlli yolları istiqamətində müəyyən təkliflər irəli sürülmüşdür. Məqalədə bir çox məktəbəqədər təhsil müəssisələrində proqramdan kənar məşğələlərin təşkilinin (repetitorluq fəaliyyəti) gündəlik rejimin norma və qaydalarına göstərdiyi mənfi təsirlər təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: təhsil proqramı, intizam tərbiyəsi, valideyn məsuliyyəti, milli və bəşəri dəyərlər, müasir insan tərbiyəsi.

DOI: 10.30546/2709-2488.3.2025.0103
Məqaləyə istinad: Həsənova P. (2025). Məktəbəqədər təhsildə uşaqların intizam tərbiyəsi və onun bəzi problemləri. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», № 3 (252), səh. 91-101.
Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 19.07.2025; qəbul edilib – 25.08.2025.
CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş / Introduction

Qlobal bir sistemə inteqrasiya olunmuş müasir dünya artıq əvvəlki qanunlar və prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərmir. Buna görə də gənc nəslin tərbiyəsində müəyyən dəyişikliklərin baş verməsi danılmazdır. Bu dəyişikliklər düşündüyümüz və ya gözlədiyimiz nəticələri verməyə də bilər. Məsələn, vaxtilə A.S.Makarenkonun irəli sürdüyü tərbiyə prinsipləri (məqsədəuyğunluq, yəni müəllimi, özündən böyüyü görəndə ayağa durmaq, hər yerdə təmizliyə riayət etmək və s.) bu gün bir çox insan üçün mənasız görünə bilər. Bəs bu halda nə etməli?

Böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsi dövrün ən aktual problemlərindən biridir. Məqalədə kreativ düşüncəyə və fəaliyyət tərzinə malik insanın formalaşmasında intizam tərbiyəsinin rolu əsaslandırılmış, bu tərbiyənin bünövrəsinin məhz məktəbəqədər təhsildən qoyulması fikri irəli sürülmüşdür. Məqalədə intizamın müasir insan tərbiyəsindəki əhəmiyyəti kontekstində elmi-pedaqoji əsərlər təhlil olunmuşdur. İntizam – insanın davranış və fəaliyyətinin müəyyən normalara, prinsiplərə, qayda-qanunlara uyğun idarə olunması, üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirməsi və vətəndaşlıq borcuna sadiq qalmasıdır. Bu, həm fərdi, həm də ictimai həyatda mühüm rol oynayan bir keyfiyyətdir. İntizam, sadəcə, qaydalara riayət etmək deyil, eyni zamanda qaydaların mənasını anlamaq və onlara könüllü olaraq tabe olmaq deməkdir. Bu, insanın özünü idarə etməsi, məsuliyyətli olması və cəmiyyətə faydalı olmaq üçün çalışması deməkdir. İntizamlı insan öz hərəkətlərinin nəticələrini anlayır və öz davranışı ilə başqalarına nümunə olur.

Hazırkı dövrdə istər müəllimlər, istərsə də valideynlər əsas diqqəti uşaqların intellektual inkişafına yönəldərək onların tərbiyəsini, vətəndaş mövqeyinin formalaşmasını ikinci plana keçirirlər. Halbuki, intizam tərbiyəsi gənc nəslin həyata hazırlanmasında mühüm şərtlərdən biri kimi qəbul edilməlidir.

Məktəbəqədər təhsildə uşaqların intizam tərbiyəsi və onun mövcud problemləri mövzusunda aparılan tədqiq və təhlillərdə məqsəd bu sahənin mütəxəssislərinin diqqətini məsələnin əhəmiyyətinə yönəltməkdir.

Problemlə bağlı əsas sual: məktəbəqədər təhsildə intizam tərbiyəsi uşaq şəxsiyyətinin inkişafına necə təkan verə bilər?

Tədqiqat sualları:

- İntizam tərbiyəsi nədir? Məktəbəqədər yaşlı uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasında intizam tərbiyəsi nə dərəcədə zəruridir?
- Məktəbəqədər təhsildə müəyyən olunmuş rejimə əməl edilməməsi intizam tərbiyəsinə necə təsir göstərir?
- Uşaqların həyata hazırlanmasında, istənilən mühitdə yüksək davranış nümayiş etdirməsində intizam tərbiyəsinin imkanları hansılardır?

- İntizam tərbiyəsinin pedaqoji əsaslarının valideynlərə öyrədilməsi onların şəxsi keyfiyyətlərinə necə təsir edə bilər?

Metodologiya. Məqalənin hazırlanmasında bir neçə tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Problemi araşdırarkən intizam tərbiyəsi ilə bağlı dövlət sənədləri və mövzuya dair bir sıra ədəbiyyat təhlilə cəlb edilmiş, məktəbəqədər müəssisələrin gün rejimi ilə bağlı fəaliyyətlər üzrə müşahidələr aparılmış, prosesin durumu təhlil olunaraq müəyyən nəticələr əldə edilmişdir.

Əsas hissə / Main part

Hər bir xalqın özünü təsdiq edən bir çox dəyərləri vardır. Azərbaycan xalqının da böyüyə ehtiram və hörmət göstərmək, kiçiyə qayğı ilə yanaşmaq, verdiyi sözə, tapşırığa əməl etmək kimi bir çox milli və bəşəri dəyərləri vardır ki, bu dəyərlər qorunub saxlanılmalı, gələcək nəsillərə ötürülməlidir. Lakin mövcud cəmiyyətdə bu, o qədər də birmənalı qarşılanmır.

Ailələrdə əvvəllər bir sıra ənənələr mövcud idi: hamı eyni vaxtda yuxudan oyanar, salamlaşar, səhər, nahar və şam yeməyi üçün süfrə arxasında birgə əyləşərdilər. Hazırda bu ənənələrin davam etdirilməsi əksər hallarda vacib hesab edilmir. Bəzi ailələr iş rejimi, bəziləri isə işsizlik və ya ailədaxili problemlərin bu ənənələrin davam etdirilməsinə mane olduğunu bildirirlər. Bəzən isə ənənələrin lüzumsuz hesab edildiyi də müşahidə olunur.

Deməli, baş verən qlobal dəyişikliklər cəmiyyətdə bir sıra mənəvi aşınmalara səbəb olmuşdur ki, bu da pedaqoji prosesdə müxtəlif çətinliklərə yol açır. Böyüməkdə olan nəsil sağlam, yüksək intellektə malik və sosial fəallığı ilə seçilən fərd olmağı bacarmalıdır. Bunun üçün isə ondan müəyyən şəxsi keyfiyyətlərə malik olması tələb olunur. Bu keyfiyyətlərdən ən əsası yüksək intizam tərbiyəsidir. İntizamlı insan müsbət vərdişlərə malik olan insandır. Bu isə o deməkdir ki, belə bir insan heç bir çətinlik çəkmədən və heç kimə mane olmadan öz işini sistemli və səmərəli şəkildə təşkil edə bilir.

Əvvəldə qeyd olunanlar bizə deməyə əsas verir ki, nə müasir ailə, nə də müasir məktəb təhsilalanlarda yüksək intizam tərbiyəsi formalaşdıra bilmir. Yüksək intizam yalnız mütəşəkkil kollektivdə formalaşa bilər. Lakin bəzi müasir ailə kollektivində və təhsil müəssisəsində bu mümkün deyil.

Uşaq əvvəl ailədə böyüyür. Ailə də bir kollektivdir. Müasir dövrdə bir çox Azərbaycan ailələri nuklear ailə modelinə malikdir – ata, ana və uşaq. Bundan başqa, uşaqların bir çoxu natamam ailələrdə böyüyür. Belə ailələrdə valideynlərdən biri – ya ata, ya da ana yoxdur. Bəzi uşaqlar isə valideynlərindən, nənə və babalarından ayrı böyüyür.

İntizam tərbiyəsi uşaqların fəal həyata hazırlanması prosesində özünəməx-

susluğu ilə seçilir, hərəkətlərini və rəftarını təkmilləşdirir, onlarda cavabdehlik və məsuliyyət hissi formalaşdırır. Bəs intizam nədir? İntizam insan həyatının nizamı, ömrün düzgün istiqamətləndirilməsi, daxili mədəniyyətin təzahürü, hər bir insanda potensial olaraq mövcud olan fiziki və intellektual qüvvələrin səfərbər olunması və bu qüvvələrdən daha səmərəli istifadə bacarığıdır [Həşimov, Ə.Ş., 1975]. İntizam insan davranışının əxlaq norması olmaqla yanaşı, başqalarına qarşı münasibətin də göstəricisidir. İntizam, tərbiyə prosesində mühüm pedaqoji məsələdir, insan davranışlarının nizamlanması və mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşdırılması üçün vacib şərtdir.

İntizam, cəmiyyət tərəfindən müəyyən edilmiş normalara, həmçinin şəxsi, peşəkar və ailə həyatındakı qaydalara əməl etməklə, insana özünü dərk etməyə, potensialını tam reallaşdırmağa və daha məhsuldar həyat qurmağa kömək edir. Bu, təkcə qanunlara tabe olmaq deyil, həm də sağlam davranışlar formalaşdırmaq, məqsədlərə çatmaq və əlaqələr qurmaq deməkdir.

İntizam qaydalarının pozulması cəmiyyət üçün arzuolunmaz nəticələrə səbəb ola bilər. Buna görə də intizamın qorunması və möhkəmləndirilməsi vacibdir. İntizam, eyni zamanda hər bir kollektivin inkişafında mühüm rol oynayır. Əgər bir qrup insan eyni məqsədə çatmaq üçün çalışırsa, onların intizamlı olması uğurun əsas şərtlərindən biridir. İntizam hər bir kollektivin bütün üzvləri üçün vacib olan ciddi tələbdir. Qaydalara tabe olmaq, öhdəliklərini məsuliyyətlə yerinə yetirmək və vətəndaşlıq borcuna sadiq qalmaq intizamlı insanı səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdəndir. Tərbiyə prosesi ailədən başlasa da, uşağın şəxsiyyət kimi formalaşması, əsasən, ictimai tərbiyə sistemi çərçivəsində həyata keçir.

Uşaqlarda intizam tərbiyəsi məktəbəqədər təhsil müəssisələrində qayda-qanunlar, prinsiplər əsasında formalaşdırılır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tətbiq olunan uşaqyönümlü, şəxsiyyətyönümlü, tələbyönümlü və inteqrativ "Məktəbəqədər təhsil proqramı" belə bir rejimin tətbiqi üçün geniş imkanlar yaradır [Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulum), 2022]. İntizam tərbiyəsinin həyata keçirilməsi üçün müəyyən şərtlər tələb olunur. Bu şərtlərdən biri uşaqların qaydalara alışdırılması, onların intellektual ehtiyaclarının, oyun və yaradıcılıq tələblərinin öyrənilməsi və nəzərə alınmasıdır. "Məktəbəqədər təhsil proqramı"nda bu məsələlər ədalətli şəkildə öz əksini tapmışdır.

Mövcud məktəbəqədər təhsil müəssisələrində bu qaydalara əməl olunurmu? Müşahidələr onu deməyə əsas verir ki, bu, belə deyil. "Məktəbəqədər təhsil proqramı"nda hər yaş qrupu üzrə uşaqların inkişafı ilə bağlı göstəricilər, məşğələ sayı müəyyənləşdirilmişdir. Bu qaydalara əməl etmək məktəbəqədər yaşlı uşaqları rejimə alışdırır və onların intellektual-yaradıcı inkişafına təkan verir. O cümlədən, məktəbəqədər müəssisələrdə gün rejiminin düzgün müəyyənləşdirilməsi fəaliyyət növlərinin növbələşdirilməsini də nəzərdə tutur ki, bu da uşaqların nəinki

idraki inkişafına, həmçinin onlarda fiziki, estetik-bədii zövqün formalaşmasına, sosiallaşmalarına imkan yaratmış olur. Pedaqoji prosesdən və uşaqların psixo-fizioloji xüsusiyyətlərindən xəbərsiz olan valideynlərin əksəriyyəti övladlarını məktəbəqədər müəssisəyə gətirərkən belə tələblər irəli sürürlər: "Uşağım məktəbə gedənə qədər rus və ingilis dillərində danışmağı, yazıb-oxumağı öyrənməli, şahmat və gimnastika ilə məşğul olmağı bacarmalıdır". Müəssisə rəhbərliyi proqram tələblərinin buna imkan vermədiyini, uşaqların oyun, gəzinti, yemək və yuxu saatlarının proqramlaşdırıldığını bildirdikdə, valideyn belə cavab verir: "O zaman mən başqa bağçanı seçəcəyəm".

Uşaqlar məktəbəqədər müəssisəyə gəldikdə, ətraf aləmi müşahidə etməli, oynamalı, bir neçə əmək növündə iştirak etməli, müəyyən xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq tərbiyəçi-müəllimdən fərdi tapşırıqlar almalı, gigiyenik təmrinlərdən sonra səhər yeməyinə əyləşməli, otaq yığışdırıldıqdan sonra məşğələlərə başlanılmalıdır. Məşğələlərin sayı gün ərzində uşaqların yaş səviyyələrinə uyğun olaraq dəyişir. Beləliklə, bu yaşda əmək vərdişlərinin, dəyərlərin, davranış qaydalarının və normalarının, biliklərin mənimsənilməsi uşağın bir şəxsiyyət olaraq inkişafı üçün zəmin yaradır. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsi uşağın sosiallaşmasında mühüm rol oynayır: qayda-qanunlara riayət edir, ünsiyyət qurur, əməkdaşlıq edir və bir çox sosial bacarıqlara yiyələnir.

Bəs, məktəbəqədər müəssisələrdə valideynlərin tələb və göstərişlərinə uyğun böyüyən uşaqları nə gözləyir? Təcrübədə müşahidə olunur ki, uşaqlar qrupun təlim məşğələlərini başa vurduqdan sonra, tərbiyəçi-müəllimlər növbə ilə qrup otağına daxil olaraq onları musiqi, şahmat, gimnastika kimi müxtəlif fəaliyyətlərə yönləndirirlər. Lakin bir neçə uşaq fəaliyyətdən kənarda qalır. Tərbiyəçi-müəllimdən uşaqların prosesə niyə cəlb olunmadığını soruşduqda cavab verir ki, onların valideynləri əlavə məşğələlər üçün ödəniş etməyiblər. Deməli, repetitorluq fəaliyyəti məktəbəqədər təhsil müəssisələrindən başlayır. Uşaqlarının psixo-fizioloji xüsusiyyətlərini nəzərə almayan valideynlər isə anlamırlar ki, bu cür yanaşma uşaqların psixikasına ciddi zərbə vura bilər.

Məktəbəqədər yaşlı uşaq üçün əsas fəaliyyət növü oyundur. Uşaq həyatı məhz oyun prosesində dərk edir. Əlavə məşğələlər uşağın oyun vaxtını əlindən alaraq onun təbii inkişafına maneə yaradır.

Uşaq üçün ən böyük idraki mənbə tərbiyəçi-müəllim deyil, ətraf aləmdir. Məktəbəqədər dövrdə uşağın təfəkkürü əyani-əməli və əyani-obrazlıdır. Bu dövrdə uşaq ətraf aləmlə təmasda olmalı, informasiyanı bilavasitə müşahidə yolu ilə əldə etməlidir. Uşağın əsas dərketmə vasitəsi onun əlləridir. Əllər işləmədikdə, zehnin də inkişafı məhdudlaşır. Əlavə məşğələlər uşağı belə bir zəngin aləmlə təmasdan uzaqlaşdırmış olur. Uşaq ətraf aləmlə təmasdan məhrum olduqda müşahidə qabiliyyəti də zəifləyir. Halbuki canlı aləmi müşahidə bilik qazanmanın

əsas mənbəyi və bu biliklərin bacarığa çevrilməsi üçün laboratoriyadır. Deməli, belə olan halda uşaq müşahidə imkanından da məhrum olur.

Uşaqların cəmiyyətin fəal üzvü olmaları üçün onların kiçik yaşlardan əmək bacarıqlarına yiyələnmələri mühüm şərtdir. Əlavə məşğələlərin təşkili isə uşaqları sadə əmək vərdişlərindən uzaqlaşdırır. Özünəxidmət bacarıqlarına yiyələnməyən uşaq həyatın əsas sosial bacarıqlarını da qazana bilmir. Nəticədə, belə uşaqlar böyüyəndə özünəinamlı olmur, başqalarından asılı vəziyyətə düşürlər.

Uşaq üçün məktəbəqədər müəssisə fəal sosiallaşma mühitidir. Məlumdur ki, sosiallaşmanın effektivliyi fərdin yaradıcı və dəyişdirici ictimai fəaliyyətdə iştirak etməsindən asılıdır. Belə ki, mükəmməl sosiallaşma, yalnız insan bu prosesin nəinki obyekti, eyni zamanda subyekti olduqda mümkündür. Subyekt kimi o, sosial norma və mədəni dəyərləri, özünüinkişaf və özünüreallaşdırma ilə birlikdə dərk edir, yəni təkcə cəmiyyətə uyğunlaşmır, həm də sosiallaşma prosesində fəal iştirak edir, özünə və həyat şəraitinə təsir göstərir [Həşimov, Ə.Ş., 1975]. Əlavə təşkil olunmuş məşğələlər uşaqların sosiallaşmasına mane olur, onların idraki baxımdan vaxtından əvvəl yüklənməsinə səbəb olur və bu da, nəticədə, uşaqlarda psixoloji problemlərin yaranmasına zəmin yaradır.

Uşaqları kiçik yarımqruplara bölərək əlverişsiz şəraitdə təşkil edilən məşğələlər onların kollektiv tərbiyəsinə mane olur, estetik zövqünə mənfi təsir göstərir və psixoloji gərginlik yaradır. Diqqət edək: uşaqlar eyni otaqdadır, lakin birgə fəaliyyətə imkan verilmir. Belə bir şəraitdə kollektiv tərbiyədən və intizamdan danışmaq nə dərəcədə mümkündür? Ona görə də valideynlər "Dediyimi yerinə yetirmir, sözümə baxmır" və s. deyərək uşaqlarından şikayətlənirlər. Onlar düşünürlər ki, intizamlı olmaq yalnız valideynin sözünü dinləməkdir. Problemin digər tərəfi də uşağın valideyninin sözünü niyə dinləməməsidir. Əslində, bu davranış uşağın süni şəkildə "intellektual yüklənmə"si nəticəsində baş verir. L.Tolstoy demişdir: "Valideynlər, uşaqlarınızı tərbiyə etməyə vaxt sərf etməyin, onsuz da sizə oxşayacaqlar. Yaxşısı budur ki, özünüzü tərbiyə edin." Tərbiyə nədir? – tərbiyə yaşlı nəslin gənc nəslə ötürdüyü həyat təcrübəsidir.

Hər məktəbəqədər təhsil müəssisənin öz tədris proqramı vardır. Uşaqları vaxtından əvvəl ibtidai təhsilə hazırlamaq düzgün yanaşma deyil. Oxu və yazı vərdişlərinə yiyələnən uşaq, ibtidai təhsilin birinci sinfində bilik qazanmağa etinasız münasibət göstərir, müəllim nə öyrətsə, "bilirəm" – deyir, II sinifdə isə yeni biliklər əldə etməkdə çətinliklərlə qarşılaşır. Çünki I sinifdə şagird özündə öyrənmə vərdişini formalaşdıra bilməyib. Bu vəziyyətdən narahat olan valideyn psixoloqa müraciət edərək "Uşağım əvvəl vunderkind idi, indi təlimlərdən niyə geri qalır?" sualını ünvanlayır.

Uşaqlar məktəbəqədər müəssisələrdən axşam evə qayıtdıqda yorğun olduqları üçün ailə üzvləri və yaxınları ilə ünsiyyət qumaqda çətinlik çəkir, erkən yatır,

səhər yenidən bağçaya yollanırlar. Belə birtərəfli və yeknəsək həyat tərzi uşaqların həmyaşıdları və doğmaları ilə səmimi, mehriban münasibət qurmalarına, böyüklərin tələb və göstərişlərinə əməl etmələrinə, üzərlərinə düşən vəzifə və borcları yerinə yetirmələrinə maneə yaradır. Nəticədə, uşaqlar intizam qaydalarını pozmuş olurlar. "Məktəbəqədər təhsil proqramı"nın tələblərinə əməl edilərsə, uşaqlar asan sosiallaşar, şən, gümrah və intizamlı olarlar.

İntizam dedikdə, hər bir kollektivin bütün üzvləri üçün məcburi olan müəyyən olunmuş qaydalara əməl etmək, üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirmək və öz şəxsi borclarına sadiq qalmaq başa düşülür. İctimai həyat hər yerdə və hər zaman yüksək intizam nümayiş etdirməyi, mövcud qaydalara əməl etməyi və onların yerinə yetirilməsinə məsuliyyətlə yanaşmağı tələb edir. İntizamlılıq hər bir şəxsin vacib xarakter xüsusiyyətlərindən biridir. İntizam, mövcud davranış qaydalarına riayət etməklə sıx bağlıdır. Uşaq kiçik yaşlarından ciddi intizama alışarsa, azad və məsuliyyətli şəxs kimi formalaşar. A.S. Makarenkonun fikrincə, intizam − tabe olmağın və azadlığın dioloji vəhdətidir [Əliyev, P.B., 2023]. İntizam tərbiyəsi, ilk növbədə, yaşlıların uşaqları oyunlara, təlim fəaliyyətinə cəlb etmə bacarığından asılıdır. Belə mühitdə intizam asanlıqla yaranır, uşaqlar onun mahiyyətini və əhəmiyyətini özləri dərk etməyə başlayırlar.

İntizamın psixoloji mexanizmi hər hansı bir əxlaqi keyfiyyətin inkişafında iştirak edir, onun əsasını həm duyğular, həm də təfəkkür təşkil edir. İnadkarlıq, səbr, qətiyyət, təmkin intizamlılığın əsasını təşkil edir. Psixoloji tədqiqatlar sübut edir ki, uşaq 3 yaşından müəyyən davranış normalarını mənimsəməyə başlayır, sonradan bu, borc hissinin formalaşmasına şərait yaratmış olur. Bəzən səhv etdikdə utanma hissi yaşayır, böyüdükcə öyrəndikləri və alışdıqları sosial qaydalara daha məsuliyyətlə yanaşmağa başlayırlar, böyüdüklərini də bununla hiss edirlər ("Paltarımı özüm geyinə bilirəm, artıq böyümüşəm", "Əl-üzümü özüm yuyuram, çünki böyümüşəm" və s.). 6 yaşda isə borc hissi onlarda təhrikedici an kimi çıxış edir − tanıdıqları insanların davranışlarını təqlid edirlər. Borc hissi kiçik məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda məsuliyyət, qayğıkeşliyə keçid mövqeyindən çıxış edir ki, bu da uşaqlarda özünü büruzə verən kobudluğun, eqoizmin, bəzən də şəraitə görə yalan danışmağın qarşısını almağa kömək edir. Bu yaşda uşaqlarda baş qaldıran borc hissini formalaşdırmaq üçün onları sosial qaydalara əməl etmələrinə, çətin tapşırıqları yerinə yetirmələrinə təşviq etməli, intizam tərbiyəsi gücləndirilməlidir. Bu, onların nisbətən daha çətin və məsuliyyətli dövrə – ibtidai məktəbə daha asan uyğunlaşmalarına şərait yaradacaq.

İntizam və əxlaq bir-biri ilə sıx bağlıdır. Əxlaq normalarına riayət edən insan, eyni zamanda, intizamlı olur. İnsanlar hələ kiçik yaşlarından, xüsusən də kiçik məktəb yaşı dövründə əxlaqi cəhətdən düzgün tərbiyə olunmadıqda, gələcəkdə cəmiyyətdə uyğun davranış qaydalarını mənimsəmələri mümkünsüz olur. Tər-

biyənin mahiyyətini dərk etməyən insan cəmiyyətdə öz yerini tapa bilməz, vətənini sevə bilməz.

İntizam insan həyatının nizamıdır, ömrün düzgün istiqamətləndirilməsidir. İntizam daxili mədəniyyətin təzahürüdür. Mədəniyyət və intizam hər bir insanda potensial surətdə mövcud olan intellektual qüvvələrin səfərbərliyə alınması və bu qüvvələrdən daha səmərəli istifadə edilməsidir.

A.S.Makarenko demişdir: "Uşağa mümkün qədər çox hörmət etmək və ona çoxlu tələblər vermək prinsipinə riayət olunmalıdır [Əliyev, P.B., 2023]. Uşaq erkən yaş dövründən etibarən həyatında müəyyən qaydaların olduğunu görməli və böyüdükcə özü də bu qaydalara riayət etməlidir. Bu qaydalar ailənin rahat və mədəni yaşamasını təmin etməklə yanaşı, uşağın fiziki və mənəvi inkişafı üçün də faydalıdır. Uşaq bu qaydaların faydalı və vacib olduğunu dərk etməlidir.

Ümumiyyətlə, bütün ailə üzvləri üçün müəyyən edilmiş qaydalar sabit olmalıdır. Bu, o demək deyil ki, qaydalar heç vaxt dəyişilməzdir. Uşağın yaşı artdıqca rejim də dəyişməlidir. Belə ki, qoyulmuş qaydaların heç vaxt, heç kim tərəfindən pozulmasına yol verilməməlidir. Məsələn, uşaq üçün səhərlər idmanla məşğul olmaq və ya oyanarkən yatağını yığışdırmaq qayda kimi müəyyən edilibsə, bu qaydaların pozulmasına heç bir halda icazə verilməməli və onların ardıcıl və mütəmadi yerinə yetirilməsi tələb olunmalıdır.

A.Suxomlinski göstərirdi ki, uşağı insani münasibətlərin mürəkkəb aləminə daxil etmək tərbiyənin ən vacib məsələlərindən biridir. Uşağın ailədə ərköyün saxlanması, onun bütün istək və arzularının yerinə yetirilməsi, kobud və intizamsız davranışlarına görə əhəmiyyət verilməməsi, günahına görə cəzalanmalı olduğu halda başının sığallanaraq müdafiə edilməsi nəticəsində uşaq ən ağır cinayətlərlə üzləşmək vəziyyətində qala bilər. Bu xoşagəlməz tərbiyənin əsas səbəbi ata-ananın həddi aşan sevgisidir. Uşağın intizamsız böyüməsinin səbəblərindən biri də valideyn və tərbiyəçi-müəllimlərin onlara pis nümunə olmasıdır. Bəzən uşağın yanında müəllimi haqqında valideynin qeyri-etik söhbətləri ona mənfi təsir göstərir. Professor M.Muradxanovun qeyd etdiyi kimi: "Şagirdlərin davranışına verilən tələblər yalnız o halda müsbət nəticə verir ki, onu tərbiyə edən bütün şəxslər və orqanlar tələblər verməkdə vahidliyi gözləsinlər, başqa sözlə, hamı uşağa vahid tələblə yanaşsın" [Makarenko, A.S., 1950].

Nəticə / Conclusion

Məqalədə məktəbəqədər təhsildə uşaqların intizam tərbiyəsi və onun bəzi problemləri mövzusunda aparılan təhlillər öz əksini tapır, "Təhsildə intizam tərbiyəsinə ciddi əməl olunması gənc nəsildə hansı keyfiyyətləri formalaşdıra bilər?" sualı əhatəli şəkildə cavablandırılır. Araşdırmalardan bu qənaətə gəlirik ki, insan tərbiyəsində intizam mühüm yer tutduğu üçün, istər təhsildə, istərsə də müasir ailələrdə bu məsələ diqqətdən kənarda qalmamalıdır. K.D.Uşinskinin dediyi kimi: "Yaşamaq − hiss etmək, düşünmək və hərəkət etmək deməkdir. Buna görə də yaşamağı öyrədən tərbiyə insana birtərəfli yox, hərtərəfli təsir etməli, öz təsirini həm düşünməyə, həm də hissiyata yönəltməlidir. Yalnız bu təsirlərin vəhdəti nəticəsində uşağın şəxsiyyəti təşəkkül tapır" [Uşinski, K.D., 1954].

Təhlillər göstərir ki, uşaqların cəmiyyətin fəal üzvü olmaları üçün onların kiçik yaşlardan əmək bacarıqlarına yiyələnmələri mühüm şərtdir. İntizam tərbiyəsi üzrə məktəbəqədər müəssisə, ailə və ictimaiyyətin birgə fəaliyyəti uşaqların fəal həyata hazırlanmasına şərait yaradar.

Tədqiqatın yekunu olaraq aşağıdakı təklifləri irəli sürmək olar: məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların intizam tərbiyəsinə ciddi nəzarət olunması onlarda qayda-qanunlara riayət etmə vərdişini (məsələn, stol arxasında əyləşərkən qaməti düz saxlamaq, böyüklərlə, həmyaşıdları və doğmaları ilə qarşılaşarkən etiket qaydalarına uyğun davranış nümayiş etdirmək və s.) formalaşdırar və bu vərdişlər onlar böyüdükdə müxtəlif mühit şəraitində çətinlik çəkmədən yaşamalarına zəmin yaradar. Bununla əlaqədar məktəbəqədər müəssisələrdə ilin müəyyən aylarında "Nizam-intizam aylığı" keçirilməli, həmin müddətdə valideyn iclasları, pedaqoji söhbətlər təşkil olunmalıdır. Övladlarını müəssisəyə vaxtında aparıb-gətirən, uşaqların intizam tərbiyəsində daha çox aktivlik göstərən valideynlər qruplar üzrə, tərbiyəçi-müəllimlər isə müəssisə rəhbərliyi tərəfindən mükafatlandırılmalıdır.

Məqalənin aktuallığı. Müasir dövrdə təhsilin əsas məqsədi həyati bacarıqlara sahib, sosial fəallığa malik, işgüzar insan tərbiyə etməkdir. Məqalənin aktuallığı ondadır ki, uşaq şəxsiyyətinə hörmət etməklə, ciddi rejimə əsaslanan intizam tərbiyəsi yeni insanın formalaşmasına kömək edə bilər.

Məqalənin elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi intizam tərbiyəsinin elmi-pedaqoji əsaslarını aşkarlamaqdan, mənəvi tərbiyə sistemində onun yerini müəyyən etməkdən ibarət olmaqla, şagirdlərdə intizam tərbiyəsinin imkanlarını əsaslandırmaqdan ibarətdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işində üzə çıxarılan pedaqoji ideya və mənəvi dəyərlər, müstəqil dövlətimizin azad vətəndaşının yetişməsində böyük

əməyi olan müəllim üçün əhəmiyyətli ideya verə bilər. Bununla belə, tədqiqatın nəticələrindən ibtidai təhsildə proqramların tərtibində və intizam tərbiyəsinin təşkilində istifadə edilməsi, təhsildə təlim-tərbiyə işinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Ağayev, Ə.Ə. (2005). Azərbaycan ictimai-pedaqoji fikrində şəxsiyyətin formalaşması problemi. Bakı, Avropa.
2. Azərbaycan Respublikasının "Təhsil haqqında" Qanunu. (1993). Bakı.
3. Azərbaycan Respublikasının "Uşaq hüquqları haqqında" Qanunu. (1998). Bakı.
4. Əlizadə, H.Ə. (1998). Sosial pedaqogikanın aktual məsələləri. Bakı, "Səda".
5. Əliyev, P.B. (2023). Ümumtəhsil məktəblərində tərbiyə işinin təşkilinin nəzəriyyəsi və metodikası. Bakı, 460 s.
6. Həşimov, Ə.Ş. (1975). Yuxarı sinif şagirdlərinin şüurlu intizam tərbiyəsi. Bakı.
7. Mehdizadə, M.M. (1982). Ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsi yolları. Bakı, "Maarif".
8. Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulum). (2022). Bakı.
9. Muradxanov, M. (1962). Məktəblilərdə əxlaq tərbiyəsinin prinsip və üsulları. Bakı, Azərtədrisnəşr.
10. Bozhovich, L.İ. (2009). Lichnost i yeyo formirovaniye v detskom vozraste. SPb.: Piter, 398 str.
11. Makarenko, A.S. (1950). Seçilmiş pedaqoji əsərləri, Bakı.
12. Sukhomlinski, V.A. (1979). Ürəyimi uşaqlara verirəm. Bakı, "Maarif".
13. Ushinski, K.D. (1954). Seçilmiş pedaqoji əsərləri. I cild. Bakı, s. 511.
14. Vigotskiy, L.S. (2003). İstoriya razvitiya visshikh psikhicheskikh funktsiy. Moskva, 328 str.
15. Volkov, N.İ. (2006). Organizatsiya uchebnoy deyatelnosti v malikh gruppakh. SPb.: Piter, 311 str.